

Νομίσματα και Χαρτες στον Ελληνικο χωρο 1204 - 1900

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ - ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

1983
ΑΘΗΝΑ

καταλογος

**Νομισματα και Χαρτες
στον Ελληνικο χωρο
1204 - 1900**

**ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ - ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ**

**1983
ΑΘΗΝΑ**

© Ἀθήνα, 1983

Γιὰ τὰ κείμενα, οἱ συγγραφεῖς τῶν ἀντίστοιχων ἄρθρων

Γιὰ τίς φωτογραφίες τῶν κυπριακῶν νομισμάτων, τό Κυπριακό Μουσεῖο Λευκωσία

Τίς φωτογραφίες ἀπό τό Νομισματικό Μουσεῖο καί τό Μουσεῖο Μπενάκη ἔκανε ὁ Λεωνίδας Ἀνανιάδης

Τήν τυπογραφική ἐπιμέλεια τοῦ Καταλόγου εἶχε ἡ Μαρία Α. Γαβρίλη.

Τό ἐξώφυλλο φιλοτέχνησε ὁ Ἄθως Δάλλας.

Ἐπίτιμος Πρόεδρος: Νίκος Σβορώνος

Ὀργανωτική Ἐπιτροπή

Μάντω Οἰκονομίδου	διευθύντρια Νομισματικοῦ Μουσείου
Λουκία Δρούλια	διευθύντρια Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν /ΕΙΕ
Ἄγγελος Δεληβοριάς	διευθυντής Μουσείου Μπενάκη
Πέτρος Πρωτονοτάριος	ἰατρός τ. Πρόεδρος Ἑλληνικῆς Νομισματικῆς Ἐταιρείας
Γιάννης Ἀλεξανδρόπουλος	δ.φ. συνεργάτης Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν / ΕΙΕ
Ἀκύλας Μήλλας	ἰατρός, μέλος τῆς Ἑλληνικῆς Νομισματικῆς Ἐταιρείας
Νίκος Πουλάκος	δικηγόρος, Γεν. Γραμματέας Ἑλληνικῆς Νομισματικῆς Ἐταιρείας
Κώστας Χατζιώτης	οἰκονομολόγος, μέλος τῆς Ἑλληνικῆς Νομισματικῆς Ἐταιρείας

Ἡ Ὄργανωτική Ἐπιτροπή ἐκφράζει τίς θερμές τῆς εὐχαριστίες στούς ἀκόλουθους φορεῖς καί ἰδιῶτες οἱ ὁποῖο δέχθηκαν πρόθυμα νά παρταχωρήσουν ἀντικείμενα τῶν συλλογῶν τους γιά τήν Ἐκθεση ἢ καί ἐργάστηκαν γιά τήν ὀργάνωσή τῆς:

Τό Νομισματικό Μουσεῖο Ἀθηνῶν
Τό Κυπριακό Νομισματικό Μουσεῖο
Τό Μουσεῖο Μπενάκη
Τόν κύριο Βίκτωρα Μελά
Τόν κύριο Δημήτρη Νικολετόπουλο
Τόν κύριο Ἀνδρέα Πιτσιλίδη
Τόν κύριο Νίκο Πουλάκο
Τόν κύριο Πέτρο Πρωτονοτάριο
Τόν κύριο Κώστα Χατζιώτη

Θερμές εὐχαριστίες ἐκφράζονται ἀπό τήν Ὄργανωτική Ἐπιτροπή στό Ἴδρυμα Λεβέντη γιά τήν οἰκονομική ἐνίσχυσή του στήν ἐκδοση τοῦ Καταλόγου τῆς Ἐκθέσεως, καθώς καί στούς ἀκόλουθους ὀργανισμούς πού ἐπιχορήγησαν τήν Ἐκθεση καί ἔκαμαν δυνατή τήν πραγματοποίησή τῆς:

Α.Ε.Μ. «Βωξίται Παρνασσοῦ — Α.Ε. Τσιμέντα «Ἡρακλῆς» — Σ. καί Η. καί Α. Μεταξᾶ
Α.Β.Ε.

Ἡ έκθεση ὁργανώνεται
στά πλαίσια τοῦ Β' Συμποσίου Ἱστορίας
τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν /ΕΙΕ
μέ τή συνεργασία τοῦ Μουσείου Μπενάκη
καί τῆς Ἑλληνικῆς Νομισματικῆς Ἑταιρείας

Ἀθήνα, Μουσεῖο Μπενάκη
Σεπτέμβριος-Ὀκτώβριος 1983

Περιεχόμενα

Πρόλογος, Ν. Σβορώνος	11
Είσαγωγή, Μάντω Οικονομίδου-Καραμεσίνη	17
Ἡ βυζαντινή νομισματοκοπία καὶ τὰ χαρακτηριστικά της (1204-1453 (1204-1453), Π. Πρωτονοτάριος	23
Τὰ νομίσματα τῆς Φραγκοκρατίας καὶ Βενετοκρατίας στὴν Ἑλλάδα (1204-1566), Ν. Πουλάκος	53
Νομίσματα τῆς Κύπρου, Ἄ. Πιτσιλλίδης	69
Οἱ νομισματικές συνθήκες στὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας, Δ. Νικολετόπουλος	79
Εὐρήματα νομισμάτων τῆς Τουρκοκρατίας	86
Τὰ «νομίσματα» τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας στὴν Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, Κ. Χατζιώτης	91
Ἐνετοκρατία (16ος-18ος αἰ.) καὶ Ἴονικόν κράτος Κ. Χατζιώτης	101
Τὸ νεοελληνικὸ νόμισμα, Κ. Χατζιώτης	111
Νεοελληνικά κοσμήματα καὶ νομίσματα, Ἄ. Δεληβοριάς	121
Οἱ ναυτικοὶ χάρτες ὡς τίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰώνα, Β. Μελάς	127

Πρόλογος

Ἡ ἐμπορική ἐπικοινωνία μεταξύ Ἀνατολῆς καὶ Δύσης, ἡ ὁποία ἐντείνεται κυρίως ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Σταυροφοριῶν, συντέλεσε στὴν ἀλληλοδιείσδυση τῶν νομισματικῶν συστημάτων τῶν δύο κόσμων. Καὶ ἐφόσον μὲν ἡ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ἄκμαζε οἰκονομικά, τὸ βυζαντινὸ χρυσὸ *υπέρπυρον* ἦταν τὸ κυρίαρχο νόμισμα τῶν ἀγορῶν, τὸ ὁποῖο πέρασε στὴ Δύση κι ἐγινε τὸ πρότυπο —ἄμεσα τοῦ βενετικοῦ δουκάτου κι ἔμμεσα τῶν κυριότερων εὐρωπαϊκῶν χρυσῶν νομισμάτων.

Ἡ πρώτη σοβαρὴ νομισματικὴ κρίση στὴ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ἐμφανίζεται ἀπὸ τὰ μέσα καὶ κυρίως ἀπὸ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 11ου αἰῶνα μὲ τὴν ἀργὴ ἀλλά σταθερὴ πτώση τοῦ τίτλου τοῦ χρυσοῦ νομίσματος καὶ τὴ σύγχρονη ἐκτύπωση χρυσῶν νομισμάτων διαφορετικοῦ βάρους. Ἀναπόφευκτη συνέπεια εἶναι —παρὰ τίς ἀνορθωτικὲς προσπάθειες τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων— τὸ οἰκονομικὸ καὶ πολιτικὸ κέντρο νὰ μετατεθεῖ βαθμιαῖα ἀλλὰ σταθερὰ στὴ Δύση.

Ὁ κυρίαρχος παράγοντας στὶς οἰκονομικὲς δραστηριότητες τῆς Ἀνατολῆς, πού κύρια ἐκφραστὸς εἶναι οἱ ἐμπορικὲς συναλλαγές, εἶναι οἱ Ἰταλικὲς πολιτεῖες στὶς ὁποῖες ἔχει περάσει ἡ πρωτοβουλία καὶ πού τὴν ἀσκοῦν προνομιακά. Ἡ οἰκονομικὴ αὐτὴ πραγματικότητα ἀντικαθρεφτίζεται ἄμεσα στὴ νομισματικὴ κυκλοφορία τῆς ἐποχῆς.

Ἀπὸ τὸ 13ο αἰῶνα (1284), ἡ Βενετία καὶ ἡ Φλωρεντία θὰ κόψουν τὸ δικὸ τους χρυσὸ νόμισμα, τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐξωτερικὸ σύμβολο τῆς οἰκονομικῆς ἐπιβολῆς. Καὶ τὰ χρυσὰ αὐτὰ νομίσματα θὰ κυριαρχήσουν στὶς συναλλαγές καὶ θὰ ἔχουν νόμιμη κυκλοφορία στὸ ἴδιο τὸ βυζαντινὸ κράτος.

Ἡ Ὄθωμανικὴ αὐτοκρατορία, πού κυριαρχεῖ στὸ χῶρο πού ἄλλοτε ἐκτεινόταν ἡ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, ἀκόμα καὶ στὴν περίοδο τῆς μεγάλης ἀκμῆς της δὲν ἄλλαξε στὴν οὐσία κατὰ τίποτα τὸ νομισματικὸ κυκεῶνα πού ἐπικρατοῦσε. Οἱ διαφορὲς βρῖσκονται στὰ καινούργια νομισματικὰ σύμβολα καὶ στοὺς καινούργιους προμηθευτὲς τους καὶ ὄχι στὴ λειτουργία τους.

Σ' ὁλόκληρο σχεδὸν τὸ 15ο αἰῶνα τὸ τοπικὸ νόμισμα στὰ τμήματα τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας εἶτε στὴν Ὄθωμανικὴ αὐτοκρατορία εἶναι τὸ ἀργυρὸ νόμισμα. Μόνον ἀπὸ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ αἰῶνα, ὕστερα ἀπὸ τὴν πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλης, ἀρχίζει νὰ κυκλοφορεῖ τὸ χρυσὸ τούρκικο νόμισμα, τὸ *altın*. Πρόκειται γιὰ μιὰ συμβολικὴ πράξη πολιτικοῦ χαρακτήρα, πού θέλει νὰ ἐμφανίσει τὴν Ὄθωμανικὴ αὐτοκρατορία διάδοχο τῆς Βυζαντινῆς.

Ὁ ρυθμὸς τῶν διακυμάνσεων τοῦ βάρους καὶ τοῦ τίτλου τῶν νομισμάτων αὐτῶν, ἰδιαίτερα τοῦ ἀργυροῦ *ακσε-ἄσπρου*, εἶναι τόσο ταχύς, πού εἶναι ζήτημα ἂν μπορούμε νὰ μιλήσουμε γιὰ κάποιο λογιστικὸ νομισματικὸ σύστημα στὴν Ὄθωμανικὴ αὐτοκρατορία, πού νὰ ἀνταποκρίνεται, ἔστω καὶ κατὰ

προσέγγιση, στη σχέση τῶν κυκλοφορούντων νομισμάτων ἢ τουλάχιστο νά μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ σάν σημεῖο ἀναφορᾶς. Ἡ νομισματική αὐτὴ ἀστάθεια καὶ ἀρρυθμία τοῦ τουρκικοῦ συστήματος ἐντείνεται ἀπὸ τὴ σύγχρονη κυκλοφορία διαφόρων ἐκδόσεων ἀπὸ τὰ διάφορα νομισματοκοπεῖα, πού ὅλα τους δέν ἔδιναν οὔτε τὸν ἴδιο τίτλο οὔτε τὸ ἴδιο βᾶρος σέ νομίσματα τοῦ ἴδιου τύπου.

Εἶναι αὐτονόητο ὅτι μιὰ τέτοια νομισματική κατάσταση, στὴν ὁποία κανεὶς συναλλασσόμενος δέν μπορεῖ νά ἔχει ἐμπιστοσύνη, εὐνοεῖ τὴ νόμιμη ἢ τὴν παράνομη καὶ λαθραία χρησιμοποίηση τῶν ξένων γερῶν νομισμάτων στὶς συναλλαγές.

Σέ μιὰ περίοδο, ὅπου τὸ μεταλλικὸ νόμισμα εἶναι κυρίαρχο καὶ σέ μιὰ περιοχή σάν τὴ Βυζαντινὴ κι ὕστερα τὴν Ὁθωμανικὴ αὐτοκρατορία πού δέν διαθέτει πλούσια μεταλλεῖα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, ἔτσι πού ἡ παραγωγή τους καὶ μόνη νά μπορεῖ νά καλύψει τίς ἀνάγκες τῆς νομισματικῆς κυκλοφορίας πού ἀπαιτοῦν οἱ συναλλαγές, τὰ ἀποθέματα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου εἶναι κατὰ κύριο λόγο ἢ κατὰ μέγало μέρος συνάρτηση τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν, συνάρτηση τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου καὶ τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν. Ὅλες οἱ μελέτες πού ἔχουν γίνει καταλήγουν μέ τὴ διαπίστωση ὅτι τὸ ἐμπορικὸ ἰσοζύγιο εἶναι θετικὸ γιὰ τὴν Ἀνατολή, ὅπου οἱ ἐξαγωγές σέ ὄγκο καὶ τιμὴ μεταλλικὴ ὑπερβαίνουν πάντα τίς εἰσαγωγές.

Καὶ ὁμως ἡ νομισματικὴ κυκλοφορία, μέ τὴ συνεχὴ πτώση τοῦ ντόπιου νομίσματος καὶ μέ τὴ συνεχὴ νομισματικὴ κερδοσκοπία, μᾶς ὑποχρεώνει, ἂν ὄχι νά ἀναθεωρήσουμε πλήρως τὴν πρόταση αὐτὴ, τουλάχιστο νά προσέξουμε περισσότερο τοὺς μηχανισμούς καὶ τὸ ρυθμὸ τοῦ φαινομένου.

Ἡ πρώτη παρατήρηση πού ἐπιβάλλεται ἐδῶ εἶναι ὅτι ὅσο ὀργανώνεται καλύτερα τὸ ἐμπόριο τῶν δυτικῶν δυνάμεων στὴν Ἀνατολή, τόσο τὸ ἐμπορικὸ ἰσοζύγιο δείχνει κάποια τάση ἰσορροπίας. Αὐτὸ παρατηρεῖται κυρίως ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα, ὅπου κάτω ἀπὸ τίς ἰδέες τοῦ ἐμποροκρατισμοῦ ἔγιναν τεράστιες προσπάθειες τῶν δυτικῶν δυνάμεων νά ἀυξήσουν τίς ἐξαγωγές τους στὴν Ἀνατολή.

Ἐπειτα, θετικὸ ἐμπορικὸ ἰσοζύγιο κάτω ἀπὸ ὀρισμένες συνθήκες, ὅπως ἐκεῖνες πού ἐπικρατοῦν στὸ ἐμπόριο τῆς Ἀνατολῆς, πού βρίσκεται στὰ χέρια τῶν ξένων, δέν σημαίνει πάντα καὶ θετικὸ ἰσοζύγιο στὴν κίνηση τῶν πολύτιμων μετάλλων.

Ἐξάλλου δέν εἶναι καθόλου σίγουρο ὅτι ἔστω καὶ ἡ μικρὴ αὐτὴ ποσότητα πολύτιμου νομισματοποιημένου μετάλλου πού εἰσάγεται, παραμένει ὀριστικὰ στὴν αὐτοκρατορία ὥστε νά δημιουργήσει σημαντικὰ ἀποθέματα, καὶ δέν παίρνει τὸ δρόμο γιὰ τίς τράπεζες τῆς Δύσης.

Ὁ κυριότερος ὁμως παράγοντας τῆς νομισματικῆς ἀτασθαλίας, πού οἱ ἐπιπτώσεις της στὴν οἰ-

κονομία τῆς αὐτοκρατορίας εἶναι προφανεῖς, εἶναι ἡ συνεχῆς δημοσιονομική κρίση μέσα στήν ὁποία ζεῖ τό ὀθωμανικό κράτος. Εἶναι φανερό ὅτι τά ἀποθέματα πολύτιμου μετάλλου στά χέρια τοῦ κράτους δέν ἔφταναν νά καλύψουν τίς κρατικές ἀνάγκες χωρίς τή διαρκή πτώση τοῦ νομίσματος πού φθάνει ὡς τήν ἐπίσημη κιβδηλεία.

Ἄλλά, κι ἂν ἀκόμα παραδεχτοῦμε τήν ὑπαρξη ἑνός ἐνεργητικοῦ ὑπολοίπου στήν κίνηση τῶν πολυτίμων μετάλλων, πολύ λίγο ἀπό τό ὑπόλοιπο αὐτό ἔφθανε στά κρατικά ταμεῖα.

Οἱ παρατηρήσεις αὐτές ἐπιτρέπουν τήν πρόταση ὅτι ὑπῆρχε στενότητα χρήματος στήν κυκλοφορία γενικά, πού ἔπαιρνε ὀξεῖες μορφές στά οἰκονομικά τοῦ κράτους. Αὐτό φαίνεται ἀκόμα ἀπό τή στασιμότητα τῶν τιμῶν, ἂν τήν ὑπολογίσουμε σέ σταθερό νόμισμα καί μάλιστα ἀπό τή σχετική πτώση τῶν βιοτεχνικῶν προϊόντων στό τέλος τοῦ 18ου αἰώνα.

Εἶναι ἐπίσης ἐνδεικτικό ὅτι ἡ ἀνοδος τῆς ὀνομαστικῆς ἀξίας τῶν τιμῶν εἶναι σχεδόν ἀκριβῆς συνάρτηση τῆς πτώσης τοῦ κυκλοφοροῦντος τουρκικοῦ νομίσματος.

Μιά σύγκριση μέ τίς εὐρωπαϊκές χῶρες δείχνει μέ τόν πιό ἐναργή τρόπο τόν ἀποικιακό χαρακτήρα τῆς οἰκονομίας τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ Εὐρώπη ὀλόκληρη στόν 18ο αἰώνα εἶχε πετύχει τή νομισματική της σταθεροποίηση. Οἱ τιμές τῶν προϊόντων δείχνουν συνεχή τάση γιά ἀνοδο πού προκαλεῖ ἡ εἰσροή τοῦ ἀργύρου τῆς Ἀμερικῆς διά μέσου τῆς Ἰσπανίας καί τοῦ χρυσοῦ τῆς Βραζιλίας διά μέσου τῆς Ἀγγλίας.

Ἡ κίνηση ὁμως αὐτή τῶν τιμῶν εἶχε ἀνεξαρτοποιηθεῖ ἀπό τά νομισματικά παιγνίδια τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Στίς χῶρες τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ὀλόκληρη ἡ οἰκονομία ἐξαρτᾶται σέ τελευταία ἀνάλυση ἀπό τήν αὐθαίρετη παρέμβαση τοῦ κράτους καί ἀπό τοὺς ξένους πού κυριαρχοῦν οἰκονομικά. Ἡ κυριαρχία αὐτή καταλήγει στήν ἀπορρόφηση ἀπό τό δυτικό κόσμο ἑνός μεγάλου μέρους ὑπεραξίας πού παράγεται στήν Ἀνατολή.

Στήν ἀπορρόφηση αὐτή τῆς ὑπεραξίας ἡ νομισματική κατάσταση παίζει κι αὐτή τό ρόλο της. Τό μεταλλικό νόμισμα ἐπιτελεῖ ἐδῶ διπλή λειτουργία: νομισματική, ὅπου ἡ ἐπικαταλλαγή εἶναι εὐνοϊκή πάντα μέ τό γερό ξένο νόμισμα τοῦ ἔθνους πού κυριαρχεῖ στήν ἀγορά. Συγχρόνως λειτουργεῖ σάν ἐμπόρευμα, πολύτιμο ἐμπόρευμα *sui generis*, ὅπου στήν περίπτωση τῆς Ἀνατολῆς, στό νόμο τῆς προσφορᾶς καί τῆς ζήτησης ἐπεμβαίνουν ἔξω-οικονομικοί παράγοντες πού καταλήγουν στήν ὑπερτίμησή του καί στήν παραγωγή ἐπιπρόσθετου κέρδους.

Στίς ἰδιαίτερες αὐτές οἰκονομικές καί νομισματικές δομές ἡ θέση καί ἡ λειτουργία τῶν ὑποτα-

γμένων ομάδων ήταν σχεδόν προκαθορισμένη από την κατάσταση που επικρατούσε πριν από την τουρκική κατάκτηση. Από την εποχή όπου το μεγάλο εξωτερικό εμπόριο είχε περάσει προοδευτικά στους εμπόρους της Δύσης δέν απόμεινε στά ντόπια αυτά στοιχειά παρά το έσωτερικό εμπόριο, που ή σημαντικότερη εκδήλωσή του ήταν ή συγκέντρωση τών γεωργικῶν προϊόντων καί τών πρώτων ὕλων, που ἀποτελοῦσαν τίς ἐξαγωγές τών ξένων ἐμπόρων στά μεγάλα ἐμπορικά κέντρα τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ ρόλος αὐτός τών ἐνδιαμέσων ἀνάμεσα στους παραγωγούς καί στους ξένους μεγαλεμπόρους ἀρχίζει ἤδη πολύ πριν τήν τουρκική κατάκτηση.

Ἡ οἰκονομία τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς τουρκοκρατίας λειτουργεῖ μέσα στίς δυτικές οἰκονομικές δομές, κι ὅταν ἀκόμα, ἀπό τά μέσα κυρίως τοῦ 18ου αἰῶνα, δημιουργήθηκε μιὰ σημαντική μερίδα Ἑλλήνων μεγαλεμπόρων που ἐπιχειρεῖ νά ἀνεξαρτητοποιηθεῖ ἀπό τούς δυτικούς πάτρωνες καί νά τούς συναγωνιστεῖ.

Ἡ ἔνταξη αὐτή ἐνός μεγάλου μέρους τῆς οἰκονομίας τών Ἑλλήνων τῆς τουρκοκρατίας στά δομικά πλαίσια τῆς δυτικῆς οἰκονομίας καταλήγει στή μείωση τῆς ἀπορρόφησης τῆς ὑπεραξίας, γιά τήν ὁποία μιλήσαμε, ἀποκλειστικά ἀπό τή Δύση. Ἐνα σημαντικό μέρος της μένει στά χέρια τών Ἑλλήνων καί συντελεῖ στή δημιουργία τῆς νεαρῆς ἀστικῆς τάξης καί τοῦ ἐμπορικοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ της τμήματος.

Ἄς προστεθεῖ ἐδῶ ὅτι ἡ νομισματική γυμναστική, στήν ὁποία ὑποχρεωνόταν κάθε συνάλλασσόμενος Ἕλληνας γιά νά μπορέσει νά βρεῖ λογαριασμό στό νομισματικό κυκεῶνα που ἐπικρατοῦσε, τούς εἶχε προετοιμάσει γιά τό δρόμο τών τραπεζικῶν ἐπιχειρήσεων.

Ἐνας παλιός λόγος μιᾶ γιά τήν *auri sacra famen* κι ἔρχονται στιγμές στήν ἱστορία που ἡ ἱερή αὐτή πείνα τοῦ χρυσαφιοῦ καί τοῦ πλοῦτου μπορεῖ νά συνταιριάξει μέ τήν ἐξίσου ἱερή ἰδέα τῆς ἐλευθερίας, κι ἀπό τό συνταίριασμα νά ξεπηδήσουν οἱ δίκαιοι ἀγῶνες γιά τήν ἀνεξαρτησία.

Κάτι τέτοιο φαίνεται νά συνέβη στήν ἑλληνική περίπτωση.

Νίκος Σβορώνος

Είσαγωγή

Ἡ πλαισίωση τοῦ Διεθνοῦς Συμποσίου τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν τοῦ Ε.Ι.Ε. μέ μιᾶ ἐκθεση νομισματικῆς κυκλοφορίας στόν ἑλλαδικό ᾠῶρο, ἀπό τόν 13ο μέχρι τόν 19ο αἰῶνα, προσδίδει ἀναμφισβήτητα μεγαλύτερη ἀμεσότητα καί ἐπικαιρότητα στό θέμα πού ἐπιλέχτηκε γιά τό Συμπόσιο «Μεσογειακές οἰκονομίες: ἰσορροπίες καί διασυνδέσεις, 13ος - 19ος αἰ.». Εἶναι πολύ σημαντικό γιά τούς μελετητές τό ὅτι θά ἐκτεθοῦν ταυτόχρονα μέ τίς ἐργασίες τοῦ Συμποσίου τά ἴδια τά ἀντικείμενα πού ἀποτελοῦν καί τό βασικό στοιχεῖο τῆς ἐρευνᾶς τους. Μιά τέτοια ἐκθεση γίνεται γιά πρώτη φορά στήν Ἑλλάδα.

Τά νομίσματα εἶναι πολύτιμες καί ἀδιάσειστες πολλές φορές μαρτυρίες, ὄχι μόνο γιά τούς ἀρχαιολόγους προκειμένου νά χρονολογήσουν μέ μεγαλύτερη ἀκρίβεια ἕνα τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς τους, ἀλλά καί γιά τούς ἐρευνητές πού ἀσχολοῦνται μέ τήν ἱστορία καί τήν οἰκονομία μιᾶς περιοχῆς. Ὁ Franz Dölger πολύ εὔστοχα εἶχε γράψει ὅτι «τά νομίσματα καί τά μολυβδόβουλλα εἶναι ὅπως ἕνα στενογραφημένο κείμενο πού ἂν διαβασθεῖ σωστά εἶναι δυνατό νά μᾶς ἀποκαλύψει βαθιές καί σφιχτά συνδεδεμένες μεταξύ τους ἰδέες».

Ὁ ἱστορικός ἀντλεῖ ἀπό τή μελέτη τους πληροφορίες γιά γεγονότα πού σχετίζονται μέ τό παρελθόν καί πού σέ ὀρισμένες περιπτώσεις ἦσαν ἄγνωστα, ἢ ἀκόμα εἶναι σέ θέση νά διορθώσει καί νά συμπληρώσει τίς ἄλλες πηγές πού μεταχειρίστηκε γιά τήν ἐρευνά του. Τά νομίσματα χαρακτηρίζονται γιά τήν ἐπικαιρότητά τους· μᾶς παρέχουν συνήθως στοιχεῖα γιά γεγονότα πού ἔχουν συμβεῖ σχεδόν ταυτόχρονα μέ τήν κοπή τους, ἢ λίγο μετά ἀπό αὐτή, μέ ἐξαιρεση τίς ἀναμνηστικές ἐκδόσεις πού κι αὐτές ἀναφέρονται σ' ἕνα συγκεκριμένο γεγονός πού εἶναι δυνατό νά προσδιοριστεῖ μέ ἀκρίβεια.

Παράλληλα δέν πρέπει νά παραβλέψουμε τήν ἐπίσημη ἰδιότητά τους, πού κατοχυρώνεται ποικιλότροπα ἀπό τήν ἐκδίδουσα ἀρχή καί, ὅπως εἶναι φυσικό, τούς δίνει ἕνα μεγαλύτερο κύρος, σέ σύγκριση μέ ὅποιαδήποτε ἄλλη μαρτυρία πού προέρχεται ἀπό πηγές ἰδιωτικῆς φύσης. Ἐξᾶλλου, ἡ μαζική τους παραγωγή (πολλές φορές ἐκδίδονται νομίσματα κατά χιλιάδες) μᾶς ἐπιτρέπει νά προχωρήσουμε σέ στατιστικές ἀναλύσεις, χρήσιμες γιά τήν ἀκριβέστερη περιγραφή τῆς οἰκονομικῆς πραγματικότητας τῆς ἐποχῆς πού ἐρευνᾶται κάθε φορά. Μιά τέτοιου εἶδους μαρτυρία ἔχει ἐπί πλέον καί χαρακτηριστικά καθαρά οἰκονομικά. Οἱ γραπτές πηγές πολλῶν ἱστορικῶν περιόδων εἶναι φανερό ὅτι δέν ἔδειξαν πάντα ἕνα ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον νά σχολιάσουν μιᾶ ὄχι καί τόσο ἥρωική πλευρά τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας.

Παρόλες τις μεγάλες δυνατότητες που προσφέρει η νομισματική μαρτυρία στην πληρέστερη κατανόηση της ιστορίας και της οικονομίας μιās περιοχής σέ διαφορετικές περιόδους, αυτό δέν σημαίνει ότι είναι και αναγκαστικά πάντα άληθινή. Σέ όρισμένες περιπτώσεις οί έπιγραφές ή οί τύποι τών νομισμάτων έχουν χαρακτήρα προπαγανδιστικό και τότε καλείται ό ιστορικός νά ξεδιαλύνει τό είδος του μηνύματος που θέλει νά μεταδώσει ή εκδίδουσα άρχή, όποιαδήποτε κι άν είναι αυτή. Άλλες πάλι φορές όρισμένες κοπές είναι δυνατό νά παραπλανήσουν τόν έρευνητή, γιατί παρουσιάζουν μιά στασιμότητα σχετικά μέ τήν εξέλιξη της εικονογραφίας τους. Ύπάρχουν περιπτώσεις, ήδη από τόν 6ο αιώνα π.Χ. (Αίγινα, Άθήνα, Κόρινθος), όπου ή ίδια παράσταση μέ άσήμαντες διαφορές χαράζεται γιά λόγους έμπορικής σκοπιμότητας αναλλοίωτη επί αιώνες. Ένα από τά πιο χαρακτηριστικά και σχετικά πρόσφατα παραδείγματα αυτής της κατηγορίας είναι ή συνεχής άπεικόνιση της αυτοκράτειρας της Αύστρίας Μαρίας Θηρεσίας πάνω στά νομίσματα, επί πολλά χρόνια μετά τόν θάνατό της.

Τά νομίσματα γίνονται άκόμη πιο ένδιαφέροντα ως άποδεικτικά στοιχεία της έπικρατούσας οικονομικής κατάστασης μιās περιόδου, όταν υπάρχουν ταυτόχρονα και άλλες σχετικές μαρτυρίες, έστω και σέ περιορισμένη κλίμακα, ιδιαίτερα εκείνη τών αρχείων. Είναι πράγματι πρωταρχικές μαρτυρίες γιά όλες τις ιστορικές περιόδους, αλλά όσο πλησιάζουμε στά νεώτερα χρόνια όπου οί γραπτές πηγές μās δίνουν μιά πιο ολοκληρωμένη εικόνα της ιστορικής και οικονομικής πραγματικότητας, ή σημασία τους γιά τήν έρευνα περιορίζεται. Αυτό βέβαια δέν σημαίνει ότι ή μελέτη της νομισματικής τών νεωτέρων χρόνων στερείται ένδιαφέροντος και δέν συμβάλλει θετικά στην έρευνα.

Άνάλογα μέ τό πώς βρίσκονται τά νομίσματα είναι δυνατή ή διαίρεσή τους σέ τρεις βασικές κατηγορίες: 1. στά τυχαία και μεμονωμένα· 2. στά ανασκαφικά και 3. στά ένιαία σύνολα που όνομάζουμε «θησαυρούς». Άνάλογα μέ τήν ομάδα στην όποία άνήκουν θά είναι και τά συμπεράσματα, που θά άποκομίσει ό νομισματολόγος που θά τά μελετήσει.

Η πρώτη ομάδα δέν μās δίνει πολλές δυνατότητες έρμηνείας, εκτός του ότι τά νομίσματα αυτά μπορούν ως ένα σημείο, νά θεωρηθούν ως άποδεικτικά στοιχεία γιά τήν έρευνα της νομισματικής κυκλοφορίας και τις τυχόν πολιτιστικές διασυνδέσεις μιās περιοχής.

Οί κοπές που άνήκουν στη δεύτερη κατηγορία και που βρίσκονται στίς ανασκαφές, είναι πολύτιμες μαρτυρίες γιά τόν έρευνητή τόσο γιά τή χρονολόγηση του συγκεκριμένου χώρου που ανασκάπτει κάθε φορά, όσο και γιά τούς δύο παραπάνω λόγους που αναφέραμε, αλλά αυτή τή φορά μέ άκριβέστε-

ρη τεκμηρίωση και σαφήνεια. Η τελευταία ομάδα των «θησαυρών» είναι η επικρατέστερη και η πιο ενδιαφέρουσα, γιατί μας δίνει τη δυνατότητα για μία πιο ολοκληρωμένη μελέτη των διαφόρων τύπων που κυκλοφορούσαν σε μία όρισμένη περιοχή και εποχή, ιδιαίτερα όταν αυτοί αποτελούνται από μεγάλο αριθμό νομισμάτων.

Υπάρχουν πολλές αιτίες για την απόκρυψη ενός «θησαυρού», που πάντοτε δεν είναι εύκολο να εξακριβωθούν. Σε όρισμένες όμως περιπτώσεις μας δίνεται η δυνατότητα να προσδιορίσουμε τόσο την αιτία που προκάλεσε την απόκρυψη, όσο και το είδος του «θησαυρού».

Έχουμε «θησαυρούς» που χάθηκαν τυχαία και που περιέχουν κοπές μεγάλης ή μικρής αξίας, ανάλογα με τις περιστάσεις. Σ' αυτούς αντιπροσωπεύονται τα νομίσματα που ήσαν σε κυκλοφορία εκείνη τη στιγμή. Επίσης δεν παρουσιάζουν καμιά όμοιομορφία, γιατί το περιεχόμενό τους δεν συγκεντρώθηκε συνήθως για έναν ειδικό σκοπό. Αυτοί οι «θησαυροί» χαρακτηρίζονται, όπως είναι φυσικό, από μία επικαιρότητα εφόσον μας δίνουν μία παραστατική εικόνα της νομισματικής κυκλοφορίας σε μία δεδομένη στιγμή.

Την ίδια περίπου σύνθεση με αυτούς παρουσιάζουν κι εκείνοι οι «θησαυροί» που κρύφτηκαν σε ώρα άμεσου κινδύνου που συνήθως οφείλεται σε εμπόλεμη κατάσταση. Ο κάτοχος τότε προσπαθεί να σώσει ό,τι μπορεί χωρίς να έχει τον καιρό της επιλογής. Η μελέτη τους είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη χρονολόγηση. Η σύνθεσή τους παρουσιάζει μία ποικιλία νομισματικών κοπών, που άλλες είναι χρονολογημένες και άλλες όχι. Το γεγονός αυτό μας παρέχει τη δυνατότητα να προσδιορίσουμε το χρόνο κοπής των νομισμάτων αυτών. Επίσης οι «θησαυροί» αυτοί μας βοηθούν ώστε να άντλήσουμε πληροφορίες για το ποσοστό κυκλοφορίας παλαιότερων κοπών ή ξένων νομισμάτων στον τόπο απόκρυψής τους.

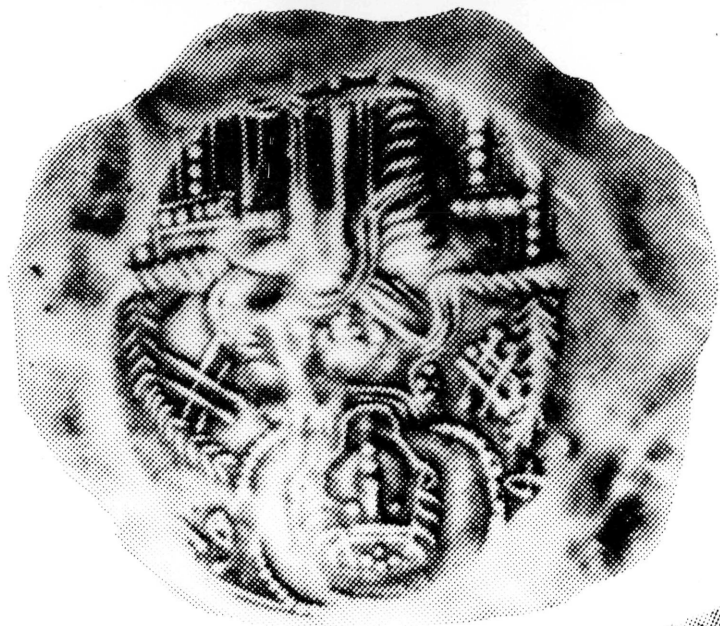
Εξάλλου όταν τύχει και βρεθεί στην ίδια περιοχή ένας αρκετά σημαντικός αριθμός «θησαυρών» με παραπλήσια σύνθεση, τότε ο νομισματολόγος μπορεί να συμπεράνει ότι όλοι αυτοί κρύφτηκαν για την ίδια αιτία και παράλληλα του παρέχουν μία πληρέστερη εικόνα της νομισματικής κυκλοφορίας. Η γεωγραφική τους κατανομή δίνει μία ουσιαστική βοήθεια στην έρευνα του ιστορικού.

Μία τρίτη πολύ ενδιαφέρουσα κατηγορία «θησαυρών» είναι εκείνοι που σχηματίστηκαν από τον κάτοχό τους σε μεγάλη σχετικά χρονική περίοδο, με σκοπό την αποταμίευση. Αυτοί διαφέρουν σημαντικά από τους προηγούμενους σ' ένα βασικό στοιχείο, ότι έγιναν μετά από επιλογή. Αποτελούν

ται συνήθως από κοπές μεγάλης αξίας και καλής διατήρησης, όπως περίπου θά έκανε και ένας σημερινός συλλέκτης. Στην περίπτωση αυτή ο μελετητής μπορεί να εκτιμήσει την καλλιτεχνική αξία των νομισμάτων, όπως και να έλθει σε έπαφή μ' ένα έκτεταμένο χρονολογικά ύλικό, πού όμως δεν το προσφέρει καμιά ουσιαστική βοήθεια στη χρονολόγηση.

Γενικά, εκείνο πού αποκομίζει κανείς μελετώντας τά νομίσματα είναι ότι διατηρούν και μās μεταδίδουν μιά ζωντανή εικόνα του παρελθόντος.

Μάντω Α. Οίκονομίδου - Καραμεσίνη

**Ἡ Βυζαντινὴ νομισματοκοπία
καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ της**

(1204-1453)

Μετά την κατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπό τοὺς Λατίνους, στὰ 1204, δημιουργήθηκαν ἀπὸ μέλη βυζαντινῶν δυναστειῶν καὶ ἀπὸ φυγάδες τῆς παλαιᾶς ἄρχουσας τάξης τὰ βυζαντινά «ἐν ἐξορίᾳ» κράτη: ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις, γαμπρὸς τοῦ Ἀλεξίου Γ΄ Ἀγγέλου, ἴδρυσε τὴν αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας· ὁ Μιχαὴλ Α΄ Δούκας, τὸ δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου· καὶ οἱ Ἀλέξιος καὶ Δαυὶδ Κομνηνοί, ἐγγονοὶ τοῦ αὐτοκράτορα Ἀνδρονίκου Α΄ Κομνηνοῦ, τὴν αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος. Ἀπὸ τὰ βυζαντινά αὐτὰ κράτη ἢ αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας ὑπῆρξε ὁ κύριος συνεχιστὴς τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Κατέλαβε μεγάλο μέρος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐνσωμάτωσε τὰ βυζαντινά κράτη τῆς Θεσσαλονίκης καὶ Ἠπείρου καί, στὰ 1261, ἀπελευθέρωσε τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος παρέμεινε ἓνα περιφερειακὸ κράτος σὲ σχέση μετὰ τὸ Βυζάντιο. Γνώρισε μεγάλη οικονομικὴ εὐημερία χάρις στὴ γεωγραφικὴ τῆς θέσης, πού εὐνοοῦσε ἰδιαίτερα τὸ μετακομιστικὸ ἐμπόριο μετὰ τὴν Ἀνατολή καὶ τὴ Ρωσία.

Μὲ τὴν πτώση τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τὴ δημιουργία λατινικῶν κρατῶν καὶ ἡγεμονιῶν στὰ ἐδάφη τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας οἱ κατακτητὲς διεύρυναν τὴν εἰσαγωγή τῶν δικῶν τους νομισματικῶν συστημάτων στὴν Ἀνατολή. Τὰ χρυσὰ *δουκάτα* ἢ τὰ *φιορίνια*, τὰ βενετσιάνικα *γρόσια* ἢ τὰ *τορνέσια*, μετὰ τὸ σταθερὸ τους βᾶρος καὶ καθαρότητα σὲ πολῦτιμο μέταλλο, ἀντικατέστησαν τὸ βυζαντινὸ χρυσὸ *ὑπέρπυρον*, πού ἦταν ὡς τότε τὸ κυρίαρχο νόμισμα.

Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος ἀκολούθησε ἰδιαίτερο νομισματικὸ σύστημα, προσαρμοσμένο στὸ σύστημα τῶν Σελτζούκων καὶ τοῦ κράτους τῆς Ἀρμενίας. Τὰ ἀσημένια *ἄσπρα* τῆς Τραπεζοῦντος σὲ σχῆμα καὶ βᾶρος εἶναι ὅμοια μετὰ τὰ ἀραβικὰ *δηνάρια* ἢ τὰ *trams* τῆς Ἀρμενίας. Εἶναι προφανές ὅτι οἱ ἐμπορικὲς συνθήκες στὴν περιοχή αὐτὴ τοῦ Πόντου ἐπέβαλαν τὴν προσαρμογὴ αὐτὴ.

Τὰ ὑπόλοιπα «ἐν ἐξορίᾳ» βυζαντινά κράτη συνέχισαν τὸ ἴδιο νομισματικὸ σύστημα πού ἴσχυε πρὶν ἀπὸ τὴν ἄλωση τοῦ 1204. Τὸ σύστημα αὐτὸ, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς νομισματικῆς μεταρρύθμισης τοῦ Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ, περιελάμβανε τέσσερις ἀξίες: τὸ *ὑπέρπυρον*, ἓνα χρυσὸ νόμισμα μετὰ βᾶρος 4,5 γραμμάρια καὶ καθαρότητα 21 καράτια· τὸ *ἄσπρον τραχύ* μετὰ τὸ ἴδιο βᾶρος, ἀλλὰ ἀπὸ κράμα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου μετὰ καθαρότητα 8 καράτια· τὸ *στάμενον*, ἴσου βάρους μετὰ τὰ προηγούμενα ἀπὸ κράμα χαλκοῦ καὶ ἀργύρου καὶ τὸ *τεταρτηρόν*, μικρὸ ἐπίπεδο νόμισμα, σὲ ἀντίθεση μετὰ τὰ τρία προηγούμενα νομίσματα πού ἦταν κοῖλα (σκυφωτά). Ἡ ἀντιστοιχία σὲ ἀξία ἦταν: 1 *ὑπέρπυρον* = 3 *ἄσπρα τραχέα* = 48 *τραχέα στάμενα* = 864 *τεταρτηρά*.

Ἀπὸ τὰ κράτη αὐτὰ μόνο ἡ Νίκαια ἔκοψε χρυσὰ νομίσματα ἐνῶ ἡ Ἡπειρος καὶ ἡ Θεσσαλονίκη ἔκοψαν μόνο ἀργυρὰ καὶ χάλκινα. Τὰ χρυσὰ *ὑπέρπυρα* τῆς Νίκαιας ἦταν πιὸ ὑποτιμημένα σὲ καθαρότητα ἀπὸ τὰ *ὑπέρπυρα* πού κυκλοφοροῦσαν πρὶν ἀπὸ τὸ 1204, ἀφοῦ ἡ περιεκτικότητά τους σὲ χρυσὸ κυμαινόταν ἀπὸ 16 ὠς 18 καράτια. Τὰ *ἄσπρα τραχέα* νομίσματα καὶ στὰ τρία βυζαντινὰ κράτη δὲν περιείχαν χρυσὸ ἀλλὰ ἦταν ἀργυρὰ, ἐνῶ τὰ *στάμενα* ἦταν ἀπὸ καθαρὸ χαλκὸ ὅπως καὶ τὰ *τεταρτηρά*. Δυστυχῶς δὲν ὑπάρχουν πληροφορίες γιὰ τὶς ἀντιστοιχίες μεταξὺ τῶν τεσσάρων αὐτῶν ἀξιῶν γιὰ τὴν περίοδο αὐτή.

Τὰ κυριότερα νομισματοκοπεῖα τῆς περιόδου αὐτῆς ἦταν ἡ Μαγνησία (γιὰ τὴ Νίκαια), ἡ Ἄρτα καὶ ἡ Θεσσαλονίκη, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ Κωνσταντινούπολη, ἡ ὁποία στὴν πρώτη περίοδο τῆς λατινικῆς κατοχῆς ἐξέδιδε χάλκινα *τραχέα*, ἀπομιμήσεις παλαιότερων βυζαντινῶν ἐκδόσεων. Ἀπομιμήσεις βυζαντινῶν νομισμάτων μὲ ἑλληνικὲς ἐπιγραφές ἐκδόθηκαν ἐπίσης ἀπὸ τὰ βασίλεια τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Σερβίας, καθὼς καὶ ἀπὸ τοπικοὺς δυνάστες, ὅπως τὸ Θεόδωρο Μαγκαφὰ στὴ Φιλαδέλφεια ἢ τοὺς Γαβαλάδες τῆς Ρόδου. Πρὶν ἀπὸ τὴ λατινικὴ κατάκτηση, τὰ νομίσματα κάθε αὐτοκράτορα ἀπὸ χρυσὸ, ἤλεκτρο, ἢ ἀπὸ κράμα ἐκδίδονταν τὸ πολὺ σὲ δύο ἢ τρεῖς τύπους μὲ διαφορετικὴ εἰκονογραφία. Μετὰ τὸ 1204, τόσο στὴ Νίκαια ὅσο καὶ στὴ Θεσσαλονίκη — ἰδιαίτερα στὰ ἀργυρὰ καὶ χάλκινα νομίσματα — παρατηρεῖται μιά πλούσια νομισματοκοπία, μὲ διαφορετικοὺς εἰκονογραφικοὺς τύπους. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι οἱ ἐκδόσεις αὐτές ἦταν ἐτήσιες καὶ ὅτι σὲ κάθε ἐπόμενη ἐκδοση ἄλλαξε καὶ ἡ εἰκονογραφία τους. Μιά ἐπιβεβαίωση τῆς θεωρίας αὐτῆς ἀποτελοῦν οἱ ἐκδόσεις νομισμάτων τοῦ Θεοδώρου Β΄ Λάσκαρεως τῆς Νικαίας, ὅπου οἱ χρονολογίες τῆς βασιλείας ἀναγράφονται στὰ νομίσματα μὲ τοὺς ἑλληνικοὺς ἀριθμοὺς Α, Β, Γ καὶ Δ γιὰ τὸ πρῶτο, δεῦτερο κλπ., ἀντίστοιχα, ἔτος τῆς βασιλείας του. Μιά ἄλλη καινοτομία εἶναι ἡ ἀποτύπωση μυστικῶν συμβόλων τοῦ νομισματοκοπεῖου (*σίγλα*) πάνω στὰ νομίσματα. Τὰ *σίγλα* αὐτὰ πού δὲν ἔχουν ἐρμηνευθεῖ ὡς σήμερα, εἶναι στιγμές, σταυροί, γράμματα κλπ., χαραγμένα στὴν πρόσθια ὄψη τοῦ νομίσματος. Ἄλλοτε πρόκειται, ἴσως, γιὰ ἐνδειξὴ ἑνὸς συγκεκριμένου νομισματοκοπεῖου, ἄλλοτε γιὰ χρονολογία τοῦ ἔτους τῆς βασιλείας τοῦ αὐτοκράτορα καὶ τέλος, ἴσως, γιὰ ἀρχικά τοῦ ὑπεύθυνου διοικητικοῦ ὑπαλλήλου τοῦ νομισματοκοπεῖου.

Ἡ καθιέρωση ἐτήσιων, ἢ καὶ συχνότερων, ἐκδόσεων νομισμάτων, πού ἄλλαζαν εἰκονογραφικὸ τύπο σὲ σχέση μὲ τὶς προηγούμενες κοπές, ἐπέβαλαν τὴν εἰσαγωγὴ νέων παραστάσεων στὰ νομίσματα. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, τόσο οἱ θρησκευτικὲς παραστάσεις, ὅσο καὶ ἡ παρουσίαση τοῦ αὐτοκράτορα στὰ

νομίσματα εμπλουτίζονταν με νέα εικονογραφικά στοιχεία: στή Νίκαια, ο προστάτης άγιος τής πόλης ο Άγ. Τρύφων, στή Θεσσαλονίκη αντίστοιχα, ο Άγ. Δημήτριος ή στήν Τραπεζούντα, ο Άγ. Ευγένιος, αποτελούν σύνηθες θέμα στίς παραστάσεις νομισμάτων πού εκδίδουν οί πόλεις αυτές.

Ταυτόχρονα, θρησκευτικά εικονογραφικά πρότυπα, όπως ο Χριστός Χαλκίτης ή η Παναγία Άγιοσορίτισσα, εμφανίζονται γιά πρώτη φορά ως νομισματικές παραστάσεις. Τό ίδιο ισχύει και γιά τήν παρουσίαση του αυτοκράτορα, όπου πρέπει νά δεχτούμε και δυτικές έπιρροές άγνωστες μέχρι τότε στή βυζαντινή νομισματοκοπία, όπως του ένθρονου αυτοκράτορα ή του φτερωτού αυτοκράτορα.

Στή νομισματοκοπία τής Παλαιολόγειας εποχής μετά τήν ανάκτηση τής Κωνσταντινούπολης (1261-1453) ξεχωρίζουν τρεις κύριες φάσεις σχετικές με τή συνεχή υποτίμηση του χρυσοϋ νομίσματος και τήν τελική κατάργηση τής κοπής του (μέσα του 14ου αιώνα), καθώς και με τήν εισαγωγή νέων νομισματικών τύπων παρμένων από δυτικά πρότυπα.

Στήν πρώτη φάση μετά τήν ανακατάληψη τής Κωνσταντινούπολης (1261-1290), πού αντιστοιχεί στή βασιλεία του Μιχαήλ Η΄ και στήν πρώτη περίοδο τής βασιλείας του Άνδρόνικου Β΄, συνεχίστηκε τό νομισματικό σύστημα τής Νίκαιας αλλά με περισσότερο υποτιμημένα τά χρυσά *υπέρπυρα* (14 ως 12 καράτια), καθώς και με σκυφωτά άργυρά και χάλκινα νομίσματα.

Στή δεύτερη φάση (τέλη του 13ου αιώνα), τά σκυφωτά άργυρά τά αντικατέστησαν με επίπεδα νομίσματα, τά λεγόμενα *βασιλικά*, άπομιμήσεις του βενετσιάνικου *grosso* καθώς και με τά *τορνέσια* από κράμα άργύρου, άπομιμήσεις τών φράγκικων νομισμάτων πού κυκλοφορούσαν στήν κυρίως Ελλάδα. Η δεύτερη αυτή φάση κράτησε ως τά μέσα του 14ου αιώνα, όποτε, μετά τή συμβασιλεία τών Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγου και Ιωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνου (1347-1354) σταμάτησε ή κοπή χρυσών *υπερπύρων* ήδη όμως, από τό 1330, τό βάρος τών *βασιλικών* μειώθηκε από 2,2 γραμ. στά 1,20 γραμ. περίπου. Η αντίστοιχία μεταξύ τών νομισμάτων τής φάσης αυτής είναι: 1 *υπέρπυρον* = 12 *βασιλικά* = 96 *τορνέσια* = 384 *χάλκινα τραχέα* ή *στάμενα*.

Στήν τρίτη φάση, από τό τελευταίο τέταρτο του 14ου αιώνα μέχρι τό 1453 μετά τήν κατάργηση τών χρυσών *υπερπύρων*, κόπηκε ένα μεγάλο, άργυρό, επίπεδο νόμισμα, άξίας μισου υπερπυρου, τό *σταυράτον*, άπομίμηση του γαλλικού *gros tournois*. Υποδιαίρέσεις του *σταυράτου* ήταν τά άργυρά μισά και όγδοα, πού αντιστοιχοϋσαν σε άξία προς τό θεωρητικό πιά χρυσό *υπέρπυρο* στο ένα τέταρτο

καὶ ἓνα δεκατοέκτο του. Ταυτόχρονα, κυκλοφοροῦσαν μικρά χάλκινα νομίσματα, τὰ *τορνέσια* καὶ τὰ *φολλερά*. Οἱ ἀντίστοιχες ἀξίες τῶν νομισμάτων τῆς φάσης αὐτῆς εἶναι: 1 χρυσὸ *υπέρπυρο* (θεωρητικὴ μονάδα) = 2 ἀργυρὰ *σταυράτα* = 4 μισὰ *σταυράτα* = 16 ὄγδοα *σταυράτα* = 192 *τορνέσια* = 576 χάλκινα *φολλερά*.

Τὰ κυριότερα νομισματοκοπεῖα στὴν Παλαιολόγεια περίοδο ἦταν τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐνῶ μέχρι τὶς ἀρχές τοῦ 14ου αἰώνα λειτουργοῦσαν ἐπίσης τὰ νομισματοκοπεῖα τῆς Φιλαδέλφειας καὶ Μαγνησίας.

Ἄν ἐξαιρέσει κανεὶς τὶς δυτικὲς ἐπιρροές στὰ ἀργυρὰ κυρίως νομίσματα, τόσο στὰ χρυσὰ ὅσο καὶ στὰ χάλκινα, ἡ βυζαντινὴ παράδοση, καθὼς καὶ οἱ καλλιτεχνικὲς τάσεις τῆς «παλαιολόγειας ἀναγέννησης», γίνονται ἔκδηλες καὶ στίς νομισματικὲς κοπές τῆς περιόδου αὐτῆς. Νέες νομισματικὲς παραστάσεις, ἄγνωστες ὡς τότε, εἰσήχθησαν ἀπὸ τοὺς χαρακτερες τῶν νομισματοκοπέων, πού μαρτυροῦν τὶς ἐπιρροές τῆς σύγχρονης τέχνης. Ὅμως, τὸ αἰσθητικὸ ἀποτέλεσμα παραμένει φτωχό, ἐπειδὴ οἱ κοπές ἦταν παραμελημένες καὶ οἱ μῆτρες χρησιμοποιοῦνταν ὡς τὴν πλήρη φθορὰ τους ἔτσι ὥστε ἡ ἀρχικὴ χάραξη νὰ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴν τελικὴ ἀποτύπωση στό μέταλλο.

Τὸ βυζαντινὸ νόμισμα ἔχει πάψει πιά νὰ εἶναι τὸ διεθνὲς συναλλακτικὸ μέσο τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀνατολῆς, καθὼς καὶ τὸ προπαγανδιστικὸ μήνυμα τοῦ αὐτοκράτορα γιὰ τὴν οἰκουμενικὴ ἐξουσία του. Ἡ πολιτικὴ παρακμὴ τοῦ Βυζαντίου καθρεφτίζεται ἄμεσα στό νομισματικὸ σύστημα τῆς τελευταίας αὐτῆς περιόδου, μιᾶς περιόδου ὅπου ἡ δύναμη καὶ ὁ πλοῦτος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους βαθμιαῖα φθίνουν. Ὅμως, τὰ νομίσματα τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων δέν παύουν νὰ ἔχουν τεράστιο ἐνδιαφέρον ὡς ἱστορικὲς μαρτυρίες μιᾶς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀνήσυχης περιόδου. Ἰδιαίτερα, τὸν 14ο αἰώνα, ὅπου οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι καὶ οἱ μεταβολές στὴν ἐξουσία βρίσκουν τὴν ἀποτύπωσή τους κατὰ τὸν πιὸ ἱστορικὰ πειστικὸ τρόπο στὴ νομισματοκοπία τῆς ἐποχῆς.

Πέτρος Πρωτονοτάριος

Τεχνικὰ ὡς πρόσθια ὄψη τοῦ νομίσματος (Ε) ἀναφέρεται ἡ πλευρὰ ἐκείνη πού φέρει τὴ θρησκευτικὴ παράσταση, στὰ σκυφωτὰ νομίσματα ἡ κυρτὴ πλευρὰ, ἐνῶ τὴν κοιλὴ πλευρὰ ὅπου συνήθως ὑπάρχει ἡ παράσταση μὲ τὸν αὐτοκράτορα τὴν ἀναφέρουμε ὡς τὴν ὀπίσθια ὄψη τοῦ νομίσματος (Π).

Τὰ φωτογραφημένα νομίσματα δηλώνονται στὸν κατάλογο μὲ ἀστερίσκο.

Byzantine Coinage and its characteristics (1204-1453)

The Byzantine numismatic system continued with minor fluctuations in purity of precious metal among the several states which emerged from the partition of the Empire in 1204. Nicaea, Epirus, and Thessalonica, as Byzantine states «in exile» minted gold *hyperpyra* (Nicaea), silver *aspra trachaea*, copper *stamena* and *tetarera*. Trebizond established a monometallic system, introducing the *aspron*, based on the Seljuk *dirhem*, the standard trade coinage of the area. The Latin Empire of Constantinople (1204-1261) and the Latin Kingdom of Thessalonica (1204-1224) issued copper coins, imitations of the Byzantine coinage in circulation prior to 1204. The kingdoms of Bulgaria and Serbia, as well as other autonomous rulers, also issued imitations of Byzantine coins. The typology and epigraphy of the thirteenth-century coinage continued in the Byzantine numismatic tradition. The religious iconography was enriched with the representation of the patron saint of the respective capitals (St. Demetrius: Thessalonica, St. Tryphon: Nicaea, St. Eugenius: Trebizond), or the saints whose names the rulers bore (St. Theodore, Archangel Michael).

The coinage during the final period of the Byzantine state reflects the economic and political decline of the Empire. The strong coinage of Italian merchant cities, such as Venice and Genova, steadily displaced the Byzantine. In the beginning of the fourteenth century the Empire introduced the silver *basilikon* in imitation of the Venetian *grosso*. During the middle of the century, the silver *stauraton* and its denominations were struck, modelled on the French *gros tournois*. The *stauraton* was valued at one-half of a gold *hyperpyron*, which, after steady debasement, had ceased to be struck. As a result, to the end of the Empire the new, silver monometallic system had only theoretical correspondance to the gold *hyperpyron*. Although the Palaeologan renaissance in art may be discerned in iconographic conception, nonetheless, the actual coins are of inferior quality, resulting from excessively used dies and lack of care in minting.

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΝΙΚΑΙΑΣ

A) Θεόδωρος Α΄ Λάσκαρις (1206-1222)

1. Ἄργυρό τραχύ ἀναμνηστικό τῆς στέψης

Ε: Ἡ Παναγία καὶ ὁ Ἅγιος Θεόδωρος

Π: Ὁ Χριστὸς στέφει τὸν αὐτοκράτορα, ὁ ὁποῖος κρατᾷ σκῆπτρο καὶ πατριαρχικὸ σταυρὸ.

2. Ἄργυρό τραχύ

Ε: Μετωπικὴ προτομὴ τοῦ Χριστοῦ Ἑμμανουήλ

Π: Ὁ Ἅγιος Θεόδωρος καὶ ὁ αὐτοκράτορας ὄρθιοι, κρατοῦν ἀνάμεσά τους πατριαρχικὸ σταυρὸ

3. Ἄργυρό τραχύ

Ε: Ἐνθρονος Χριστὸς

Π: Ὁ Ἅγιος Θεόδωρος καὶ ὁ αὐτοκράτορας κρατοῦν ἀνάμεσά τους λάβαρο

4. Χάλκινο τραχύ

Ε: Μετωπικὴ προτομὴ τοῦ Χριστοῦ

Π: Ὁ αὐτοκράτορας ὄρθιος, κρατᾷ σκῆπτρο καὶ σταυρὸ πάνω σὲ σφαῖρα

5. Χάλκινο τραχύ

ὁμοιο μὲ τὸ ἄργυρό ἀριθ. 2

B) Ἰωάννης Δούκας Βατάτζης (1222-1254)

6. Χρυσὸ ὑπέρπυρο

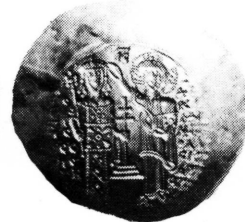
Ε: Ὁ Χριστὸς ἐνθρονος

Π: Μετωπικὲς προτομὲς τῆς Παναγίας καὶ τοῦ αὐτοκράτορα, κρατοῦν ἀνάμεσά τους πατριαρχικὸ σταυρὸ

7. Χρυσὸ ὑπέρπυρο

Ε: Ὁ Χριστὸς ἐνθρονος

Π: Ἡ Παναγία εὐλογεῖ τὸν αὐτοκράτορα

1

3

6

8. Χρυσό υπέρπυρο

ὄμοιο μὲ τὸ προηγούμενο

9. Ἄργυρό τραχύ

* Ε: Ἡ Παναγία ἐνθρονη

* Π: Ὁ Χριστὸς στέφει τὸν αὐτοκράτορα

10. Ἄργυρό τραχύ

Ε: Ὁ Χριστὸς ὄρθιος

Π: Ὁ Ἅγιος Θεόδωρος καὶ ὁ αὐτοκράτορας κρατοῦν ἀνάμεσά τους πατριαρχικὸ σταυρὸ

11. Ἄργυρό τραχύ

* Ε: Ἡ Παναγία ἐνθρονη κρατεῖ στό στήθος της προτομὴ τοῦ Χριστοῦ

Π: Ὁ αὐτοκράτορας ὄρθιος μὲ στρατιωτικὴ στολὴ κρατᾶει λάβαρο καὶ ξίφος

12. Ἄργυρό τραχύ

ὄμοιο μὲ τὸ προηγούμενο

13. Ἄργυρό τραχύ

Ε: Ὁ Χριστὸς ἐνθρονος

Π: Ὁ αὐτοκράτορας καὶ ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος κρατοῦν ἀνάμεσά τους λάβαρο

14. Χάλκινο τραχύ

Ε: Μετωπικὴ προτομὴ τοῦ Χριστοῦ

Π: Ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος καὶ ὁ αὐτοκράτορας κρατοῦν ἀνάμεσά τους πατριαρχικὸ σταυρὸ

15. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ὁ Ἅγιος Δημήτριος κρατᾶει λόγχη καὶ ἀσπίδα

* Π: Ὁ αὐτοκράτορας ἐνθρονος

16. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ἡ Παναγία σὲ στάση δέησης

Π: Ὁ Ἅγιος Θεόδωρος καὶ ὁ αὐτοκράτορας κρατοῦν πατριαρχικὸ σταυρὸ πού καταλήγει σὲ αἰχμὴ λόγχης

8

9

12

17. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ὁρθιος Χριστός

Π: Ἡ Παναγία καὶ ὁ αὐτοκράτορας κρατοῦν ἀνάμεσά τους πατριαρχικό σταυρό

18. Χάλκινο τεταρτηρό

Ε: Προτομή τοῦ Ἁγίου Γεωργίου

Π: Ὁ αὐτοκράτορας ὄρθιος κρατᾶει λάβαρο καὶ ἀνεξικακία

19. Χάλκινο τεταρτηρό

Ε: Τὸ γράμμα Β (βασιλεὺς)

Π: Ὁ αὐτοκράτορας ἐνθρονος

Γ) Θεόδωρος Β' Λάσκαρις (1254-1258)

20. Χρυσό ὑπέρπυρο

Ε: Ἐνθρονος Χριστός

* Π: Ἡ Παναγία εὐλογεῖ τὸν αὐτοκράτορα

21. Ἀργυρό τραχύ

* Ε: Ὁ Ἅγιος Τρύφων

* Π: Ὁ αὐτοκράτορας ὄρθιος, κρατᾶει σκῆπτρο καὶ σταυρὸ πάνω σέ σφαίρα

22. Ἀργυρό τραχύ

ὁμοιο μέ τὸ προηγούμενο

23. Ἀργυρό τραχύ

Ε: Ὁ Χριστὸς ἐνθρονος

* Π: Ὁ αὐτοκράτορας καὶ ὁ Ἅγιος Τρύφων κρατοῦν ἀνάμεσά τους λάβαρο

24. Ἀργυρό τραχύ

Ε: Ὁ Χριστὸς ὄρθιος

* Π: Ὁ αὐτοκράτορας καὶ στρατιωτικὸς ἅγιος (Ἅγιος Γεώργιος;) κρατοῦν ἀνάμεσά τους πατριαρχικό σταυρὸ

25. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ὁ Ἅγιος Θεόδωρος ὄρθιος κρατᾶει λόγχη καὶ ἀσπίδα

Π: Ὁ αὐτοκράτορας ὄρθιος κρατᾶει λάβαρο καὶ σταυρὸ πάνω σέ σφαίρα

15

20

21

24

26. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ὁ Χριστὸς ὄρθιος

Π: Ἡ Παναγία εὐλογεῖ τὸν αὐτοκράτορα

27. Χάλκινο τεταρτηρό

Ε: Κρίνος σχηματοποιημένος

Π: Ὁ αὐτοκράτορας ὄρθιος

28. Χάλκινο τεταρτηρό

ὁμοιο μέ τό προηγούμενο

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Α) Θεόδωρος Ἄγγελος Δούκας (1222-1230)

29. Ἄργυρό τραχύ

Ε: Ἡ Παναγία Ἄγιοσορίτισσα ὄρθια σέ στάση δέησης

* Π: Ὁ Ἅγιος Δημήτριος παραδίδει στὸν αὐτοκράτορα τό κάστρο τῆς Θεσσαλονίκης

30. Ἄργυρό τραχύ

Ε: Ἡ Παναγία ἐνθρονη

* Π: Ὁ Χριστὸς στέφει τὸν αὐτοκράτορα

31. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ἡ Παναγία ἐνθρονη

Π: Ὁ Ἅγιος Θεόδωρος καί ὁ αὐτοκράτορας κρατοῦν ἀνάμεσά τους λάβαρο πού καταλήγει σέ σταυρό μέσα σέ κύκλο

32. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ὁ Χριστὸς ἐνθρονος

Π: Ὁ Ἅγιος Δημήτριος εὐλογεῖ τὸν αὐτοκράτορα

33. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ὁ Χριστὸς ἐνθρονος

Π: Ὁ ἀρχάγγελος Μιχαὴλ καί ὁ αὐτοκράτορας κρατοῦν τό κάστρο τῆς Θεσσαλονίκης

29

30

34. Χάλκινο τεταρτηρό

Ε: Μετωπικὲς προτομές τοῦ αὐτοκράτορα καὶ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἀνάμεσά τους διακοσμημένος πατριαρχικὸς σταυρὸς

Π: (Ἐπιγραφή σὲ σύντιμηση) Θεόδωρος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Δούκας

Β) Μανουὴλ Ἰαγγελοσ Δούκασ (1230-1237)

35. Ἄργυρό τραχύ

* Ε: Ἡ Παναγία ἐνθρονη

* Π: Ὁ αὐτοκράτορας καὶ ὁ ἀρχάγγελος Μιχαὴλ κρατοῦν ἀνάμεσά τους σταυρὸ πού καταλήγει σὲ κουκουνάρι

36. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ μὲ μεγάλεσ φτεροῦγεσ

Π: Ὁ Ἅγιος Δημήτριος καὶ ὁ αὐτοκράτορας κρατοῦν ἀνάμεσά τους τὸ κάστρο τῆσ Θεσσαλονίκησ

37. Χάλκινο τραχύ

Ε: Προτομή μετωπική τοῦ Ἁγίου Δημητρίου

Π: Ὁ Χριστὸς στέφει τὸν αὐτοκράτορα

38. Χάλκινο τραχύ

Ε: Προτομή τοῦ Χριστοῦ

Π: Ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος εὐλογεῖ τὸν αὐτοκράτορα

39. Χάλκινο τραχύ

Ε: Προτομή τοῦ Ἀρχάγγελου Μιχαὴλ

Π: Ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος καὶ ὁ αὐτοκράτορας κρατοῦν ἀνάμεσά τους πατριαρχικό σταυρὸ

40. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ἡ Παναγία ἐνθρονη

Π: Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ καὶ ὁ αὐτοκράτορας κρατοῦν ἀνάμεσά τους λάβαρο

35

Γ) Ἰωάννης Ἄγγελος Δούκας (1237-1244)

41. Χάλκινο τραχύ

Ε: Προτομή τοῦ Ἀρχάγγελου Μιχαήλ.

Π: Ὁ Ἅγιος Δημήτριος καὶ ὁ αὐτοκράτορας κρατοῦν ἀνάμεσά τους λάβαρο

42. Χάλκινο τραχύ

Ε: Κεφάλι ἀπὸ Σεραφεῖμ

Π: Ὁ Ἅγιος Δημήτριος καὶ ὁ αὐτοκράτορας κρατοῦν ἀνάμεσά τους σταυρὸ

43. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ἡμισέληνος μὲ ἄστρα καὶ σταυροῦς

Π: Ὁ αὐτοκράτορας μὲ σκῆπτρο καὶ σταυρὸ πάνω σὲ σφαῖρα

44. Χάλκινο τεταρτηρό

Ε: Ὁ Ἅγιος Δημήτριος μὲ ἄσπιδα καὶ λόγχη

Π: Ὁ αὐτοκράτορας ὄρθιος κρατᾶει λάβαρο καὶ ἀνεξικακία

Δ) Ἡ Θεσσαλονίκη μετὰ τὴν ὑποταγὴ της στὴν αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας (1242)

45. Χάλκινο τραχύ

Ε: Προτομή τοῦ ἀρχάγγελου Μιχαήλ

- * Π: Ὁ αὐτοκράτορας Ἰωάννης Δούκας Βατάτζης στέφει δεσπότη τὸν Ἰωάννη Ἄγγελο Δούκα

Ε) Ἰωάννης Δούκας Βατάτζης (Νομισματοκοπεῖο Θεσσαλονίκης) (1242-1254)

46. Ἀργυρὸ τραχύ

Ε: Ἡ Παναγία ἐνθρονη

- * Π: Ὁ αὐτοκράτορας καὶ ὁ Ἅγιος Δημήτριος κρατοῦν ἀνάμεσά τους λάβαρο

47. Χάλκινο τραχύ

Ε: Προτομή τοῦ Ἀρχάγγελου Μιχαήλ

Π: Ὁ αὐτοκράτορας ἐνθρονος κρατᾶει σταυρὸ καὶ ἀνεξικακία

45

46

48. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ἡ Παναγία ἐνθρονη

Π: Ὁ Ἅγιος Δημήτριος καὶ ὁ αὐτοκράτορας κρατοῦν ἀνάμεσά τους πατριαρχικὸ σταυρὸ

49. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ἡ Παναγία σὲ στάση δέησης

Π: Ὁ Ἅγιος Δημήτριος καὶ ὁ αὐτοκράτορας κρατοῦν ἀνάμεσά τους λάβαρο

50. Χάλκινο τραχύ

Ε: Προτομὴ μετωπικὴ τοῦ Χριστοῦ

* Π: Ὁ Ἅγιος Δημήτριος καὶ ὁ αὐτοκράτορας κρατοῦν ἀνάμεσά τους τὸ Κάστρο τῆς Θεσσαλονίκης

ΣΤ) Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρις (Νομισματοκοπεῖο Θεσσαλονίκης) (1254-1258)

51. Χάλκινο τραχύ

* Ε: Σταυρός

* Π: Ὁ Ἅγιος Δημήτριος καὶ ὁ αὐτοκράτορας κρατοῦν ἀνάμεσά τους τὸ κάστρο τῆς Θεσσαλονίκης

52. Χάλκινο τραχύ

ὄμοιο μὲ τὸ προηγούμενο

50

51

52

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΡΑΤΟΣ (ΔΕΣΠΟΤΑΤΟ) ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

Α) Μιχαὴλ Α΄ Δούκας (1204-1215)

53. Ἄργυρὸ τραχύ

* Ε: Νεανικὴ προτομὴ τοῦ Χριστοῦ μετωπικά

* Π: Ὁ ἡγεμόνας ὄρθιος κρατᾷ σκῆπτρο μὲ σταυρὸ καὶ ἀνεξικακία

53

Β) Μιχαήλ Β΄ Δούκας (1231-1268)

54. Χάλκινο τραχύ

Ε: Μετωπικὴ προτομὴ τοῦ Χριστοῦ

Π: Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ εὐλογεῖ τὸν ἡγεμόνα

(Νομισματικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν)

Η ΡΟΔΟΣ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΓΑΒΑΛΑ (1204-1249)

55

Λέων Γαβαλᾶς (1204-1240)

55. Τεταρτηρό χάλκινο

* Ε: ΚΑΙΣΑΡ Ο ΓΑΒΑΛΑΣ

* Π: Ο ΔΟΥΛΟΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

Ἰωάννης Γαβαλᾶς (1240-1249)

56. Τεταρτηρό χάλκινο

Ε: ΙΩ Ο ΓΑΒΑΛΑΣ

Π: Ο ΑΥΘΕΝΤΗΣ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ

**ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΑΓΚΑΦΑΣ ΑΡΧΟΝΤΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΙΑΣ
(1204-1205)**

57. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ὁρθίος Χριστός

* Π: Ὁ Θεόδωρος Μαγκαφᾶς κρατᾷ πατριαρχικὸ σταυρὸ

58. Χάλκινο τραχύ

ὁμοιο μὲ τὸ προηγούμενο

58

ΛΑΤΙΝΙΚΕΣ ΑΠΟΜΙΜΗΣΕΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ (1204-1261)

59. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ὁ Χριστός ἐνθρονος

Π: Ὁ αὐτοκράτορας μέ ξίφος καί σταυρό πάνω σέ σφαίρα

60. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ὁ Χριστός ἐνθρονος

Π: Ὁ αὐτοκράτορας κρατεῖ λάβαρο καί σταυρό πάνω σέ σφαίρα

61. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ἡ Παναγία ἐνθρονη

Π: Ὁ αὐτοκράτορας ἐνθρονος

62. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ἡ Παναγία σέ στάση δέησης

Π: Οἱ Ἅγιοι Πέτρος καί Παῦλος

63. Χάλκινο τραχύ

Ε: Προτομή τοῦ Χριστοῦ

Π: Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ

64

ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΕΣ ΚΟΠΕΣ

Ἰβάν Β΄ Ἀσέν (1218-1241)

64. Χάλκινο τραχύ

Ε: Προτομή τοῦ Χριστοῦ

- * Π: Ὁ βασιλιάς καί ὁ Ἅγιος Δημήτριος κρατοῦν ἀνάμεσά τους λάβαρο πού καταλήγει σέ ἄστρο

ΣΕΡΒΙΚΕΣ ΚΟΠΕΣ

Στέφανος Ραδοσλάβ (1228-1233)

65. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ὁ Χριστὸς ἐνθρονος

* Π: Ὁ τσάρος καὶ ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος κρατοῦν ἀνάμεσά τους πατριαρχικὸ σταυρὸ

65

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΟΣ

Α) Ἀνδρόνικος Α΄ Γίδος (1222-1235)

66. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ἡ Παναγία ἐνθρονη

Π: Ὁ Χριστὸς στέφει τὸν αὐτοκράτορα

67. Χάλκινο τραχύ

ὁμοιο μὲ τὸ προηγούμενο

68. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ὁ Ἅγιος Ἀνδρόνικος ὄρθιος

Π: Ἡ Παναγία ὄρθια κρατᾶει τὸν Χριστὸ μπροστὰ της

Β) Ἰωάννης Α΄ Κομνηνός (1235-1238)

69. Ἀργυρὸ ἄσπρο

* Ε: Ὁ Ἅγιος Εὐγένιος

Π: Ὁ αὐτοκράτορας ὄρθιος κρατᾶει λάβαρο καὶ ἀνεξικακία

70. Χάλκινο τραχύ

Ε: Μετωπικὴ προτομὴ τοῦ Χριστοῦ

Π: Ὁ αὐτοκράτορας μὲ σκῆπτρο καὶ σταυρὸ πάνω σὲ σφαίρα

69

Γ) Μανουὴλ Α΄ Κομνηνός (1238-1263)

71. Ἀργυρὸ τραχύ

Ε: Ἡ Παναγία ἐνθρονη

Π: Ὁ αὐτοκράτορας κρατᾶει λάβαρο καὶ ἀνεξικακία

72. Ἄργυρό ἄσπρο

Ε: Ὁ Ἅγιος Εὐγένιος

Π: Ὁ αὐτοκράτορας ὄρθιος κρατᾶει λάβαρο καὶ ἀνεξικακία

73. Χάλκινο τραχύ

Ε: Προτομὴ τοῦ Ἁγίου Εὐγένιου μετωπικά

Π: Ὁ αὐτοκράτορας ὄρθιος κρατᾶει λάβαρο καὶ ἀνεξικακία

Δ) Γεώργιος Κομνηνός (1266-1280)

74. Χάλκινο τραχύ

Ε: Προτομὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου

Π: Ὁ αὐτοκράτορας ὄρθιος κρατᾶει λάβαρο καὶ σταυρὸ πάνω σὲ σφαίρα

75. Χάλκινο τραχύ

Ε: Προτομὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου

Π: Ὁ Ἅγιος Εὐγένιος καὶ ὁ αὐτοκράτορας κρατοῦν ἀνάμεσά τους σταυροὺ

Ε) Ἰωάννης Β΄ Κομνηνός (1280-1297)

76. Ἄργυρό ἄσπρο

Ε: Ὁ Ἅγιος Εὐγένιος

* Π: Ὁ αὐτοκράτορας ὄρθιος κρατᾶει λάβαρο καὶ σταυρὸ πάνω σὲ σφαίρα

77. Ἄργυρό ἄσπρο

ὁμοιο μὲ τὸ προηγούμενο

78. Χάλκινο τραχύ

Ε: Προτομὴ τοῦ Ἁγίου Εὐγένιου

Π: Προτομὴ τοῦ αὐτοκράτορα πού κρατᾶει σκῆπτρο καὶ σταυρὸ πάνω σὲ σφαίρα

79. Χάλκινο τραχύ

ὁμοιο μὲ τὸ προηγούμενο ὁμῶς ὁ αὐτοκράτορας ἀντὶ σκῆπτρο κρατᾶει σταυρὸ

80. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ὁ Χριστὸς ἐνθρονος

Π: Ἡ Παναγία εὐλογεῖ τὸν αὐτοκράτορα

76

ΣΤ) Θεοδώρα Κομνηνὴ (1285)

81. Ἄργυρό ἄσπρο

Ε: Ὁ Ἅγιος Εὐγένιος

* Π: Ἡ αὐτοκράτειρα ὄρθια κρατᾷ σταυρὸ πάνω σὲ σφαιρα

81

Ζ) Ἰωάννης Β΄ καὶ Ἀλέξιος Β΄ Κομνηνός (1297)

82. Ἄργυρό ἄσπρο

Ε: Ὁ Ἅγιος Εὐγένιος

Π: Οἱ δύο αὐτοκράτορες ὄρθιοι· ὁ Ἰωάννης κρατᾷ λάβαρο ἐνῶ ὁ Ἀλέξιος σκῆπτρο

Η) Ἀλέξιος Γ΄ Κομνηνός (1297-1330)

83. Ἄργυρό ἄσπρο

Ε: Ὁ Ἅγιος Εὐγένιος ἐφιππος κρατᾷ σκῆπτρο μὲ σταυρὸ

Π: Ὁ αὐτοκράτορας ἐφιππος κρατᾷ σκῆπτρο

84. Ἄργυρό ἄσπρο

ὄμοιο μὲ τὸ προηγούμενο

Θ) Ἀνδρόνικος Γ΄ Κομνηνός (1330-1332)

85. Ἄργυρό ἄσπρο

ὄμοιο μὲ τὸ προηγούμενο

Ι) Μανουήλ Β΄ Κομνηνός (1332)

86. Ἄργυρον ἄσπρο

ὄμοιο μὲ τὰ προηγούμενα. Πρόκειται γιὰ τὸ μοναδικὸ γνωστὸ νόμισμα τοῦ αὐτοκράτορα αὐτοῦ.

87

ΙΑ) Βασίλειος Α΄ Κομνηνός (1332-1340)

*87. Ἄργυρό ἄσπρο

ὄμοιο μὲ τὰ προηγούμενα

88. Ἄργυρό ἄσπρο

ὄμοιο μὲ τὰ προηγούμενα

ΙΒ) Ἀλέξιος Γ΄ Κομνηνός (1349-1390)

- 89.** Ἀργυρὸ ἄσπρο
ὄμοιο μὲ τὰ προηγούμενα
- 90.** Ἀργυρὸ ἄσπρο
ὄμοιο μὲ τὰ προηγούμενα

ΙΓ) Μανουὴλ Γ΄ Κομνηνός (1390-1417)

- 91.** Ἀργυρὸ ἄσπρο
ὄμοιο μὲ τὰ προηγούμενα
- 92.** Ἀργυρὸ ἄσπρο
ὄμοιο μὲ τὰ προηγούμενα

ΙΔ) Ἀλέξιος Δ΄ Κομνηνός (1417-1446)

- 93.** Ἀργυρὸ ἄσπρο
ὄμοιο μὲ τὰ προηγούμενα
- 94.** Ἀργυρὸ ἄσπρο
ὄμοιο μὲ τὰ προηγούμενα

ΙΕ) Ἰωάννης Δ΄ Κομνηνός (1446-1458)

- 95.** Ἀργυρὸ ἄσπρο
ὄμοιο μὲ τὰ προηγούμενα

ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩΝ

Αα) Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγος (1259-1282)

- 96.** Χρυσὸ ὑπέρπυρο
Ε: Ἡ Παναγία ἐνθρονη κρατᾷ τὸν Χριστὸ ἐπάνω της
Π: Ὁ αὐτοκράτορας γονατιστὸς ἐμπρὸς ἀπὸ τὸν ἐνθρονο Χριστὸ, ἐπάνω ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ

- 97. Χρυσὸ ὑπέρπυρο**
* Ε: Ἡ Παναγία σέ στάση δέησης ἀνάμεσα στὰ τεῖχη τῆς Κωνσταντινούπολης
Π: Ὅμοιο μέ τό προηγούμενο
- 98. Χρυσὸ ὑπέρπυρο**
* ὁμοιο μέ τό προηγούμενο
- 99. Ἄργυρό τραχύ**
* ὁμοιο μέ τό χρυσὸ ὑπέρπυρο ἀριθ. 96 τοῦ καταλόγου
- 100. Ἄργυρό τραχύ**
ὁμοιο μέ τό προηγούμενο
- 101. Ἄργυρό τραχύ**
Ε: Ἡ Παναγία ἐνθρονη
Π: Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ εὐλογεῖ τόν αὐτοκράτορα
- 102. Ἄργυρό τραχύ**
* Ε: Προτομή τοῦ Ἀρχάγγελου Μιχαήλ
Π: Ὁ Χριστός εὐλογεῖ τόν αὐτοκράτορα
- 103. Ἄργυρό τραχύ**
Ε: Προτομή τῆς Παναγίας σέ στάση δέησης
Π: Ὁ Χριστός εὐλογεῖ τόν αὐτοκράτορα
- 104. Χάλκινο τραχύ**
Ε: Ἡ Παναγία ἐνθρονη
Π: Ὁ αὐτοκράτορας γονατιστός ἐμπρός ἀπό τόν ἐνθρονο Χριστό, ἐπάνω ἀπό τόν αὐτοκράτορα ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ
- 105. Χάλκινο τραχύ**
Ε: Ἡ Παναγία ἐνθρονη
Π: Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ εὐλογεῖ τόν αὐτοκράτορα
- 106. Χάλκινο τραχύ**
Ε: Ὁ Ἅγιος Δημήτριος ὄρθιος κρατάει λόγχη καί ἀσπίδα
Π: Ἡ Παναγία εὐλογεῖ τόν αὐτοκράτορα
- 107. Χάλκινο τραχύ**
Ε: Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ
Π: Ὁ αὐτοκράτορας ὄρθιος κρατάει σκῆπτρο καί ἀνεξικακία

97

98

99

102

108. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ

Π: Ὁ αὐτοκράτορας ἔνθρονος κρατᾶει σκῆπτρο μὲ σταυρὸ καὶ σταυρὸ ἐπάνω σὲ σφαίρα

109. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ

Π: Προτομές τοῦ αὐτοκράτορα καὶ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, κρατοῦν ἀνάμεσά τους λάβαρο μὲ σταυρὸ μέσα σὲ κύκλο (νομισματοκοπεῖο Θεσσαλονίκης)

110. Χάλκινο τραχύ

Ε: Σχηματοποιημένοι κρίνος

Π: Ὁ αὐτοκράτορας ὄρθιος κρατᾶει σταυρὸ, στό πεδίο ἀριστερὰ σχηματοποιημένοι κρίνος (νομισματοκοπεῖο Θεσσαλονίκης)

111. Χάλκινο τραχύ

Ε: Μεγάλο ἄστρο

Π: Προτομές τῆς Παναγίας καὶ τοῦ αὐτοκράτορα πού κρατοῦν ἀνάμεσά τους πατριαρχικό σταυρὸ (νομισματοκοπεῖο Θεσσαλονίκης)

Αβ) Συμβασιλεία Μιχαὴλ Η΄ καὶ Ἀνδρόνικου Β΄ (1272-1282)

112. Ἀργυρὸ τραχύ

Ε: Ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὄρθιος κρατᾶει λόγχη

* Π: Προτομή τοῦ Ἀρχάγγελου Μιχαὴλ στό ἐπάνω πεδίο πού εὐλογεῖ τοὺς δύο αὐτοκράτορες

113. Ἀργυρὸ τραχύ

Ε: Προτομή τοῦ Ἀγίου Νικολάου

* Π: Οἱ δύο αὐτοκράτορες κρατοῦν ἀνάμεσά τους πατριαρχικό σταυρὸ, στό ἐπάνω πεδίο προτομή τοῦ Χριστοῦ

114. Χάλκινο τραχύ

ὁμοιο μὲ τὸ προηγούμενο

115. Χάλκινο τραχύ

Ε: Προτομή τοῦ Ἀγίου Δημητρίου

Π: Προτομές τῶν δύο αὐτοκρατόρων πού κρατοῦν ἀνάμεσά τους ξίφος. Στό ἐπάνω πεδίο φτερωτὴ προτομή τοῦ Ἀρχάγγελου Μιχαὴλ

112

113

Β) Ἀνδρόνικος Β' (1282-1328)

Βα) Ὡς μόνος αὐτοκράτορας (1282-1295)

116. Χρυσό ὑπέρπυρο

Ε: Ἡ Παναγία μέσα στά τείχη τῆς Κωνσταντινούπολης

* Π: Ὁ αὐτοκράτορας γονατιστός ἐμπρός στόν Χριστό πού τόν εὐλογεῖ

117. Χρυσό ὑπέρπυρο

ὁμοιο μέ τό προηγούμενο

118. Ἀργυρό τορνέσιο

Ε: Σταυρός πού περιβάλλεται ἀπό κυκλική ἐπιγραφή

Π: Ὁ αὐτοκράτορας ὄρθιος μέ σκῆπτρο καί ἀνεξικακία

119. Ἀργυρό τορνέσιο

ὁμοιο μέ τό προηγούμενο

120. Χάλκινο τραχύ

ὁμοιο μέ τά ὑπέρπυρα 116 καί 117

121. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ἡ Παναγία ἐνθρονη

Π: Ὁ αὐτοκράτορας ὄρθιος κρατάει σκῆπτρο μέ σταυρό καί σταυρό ἐπάνω σέ σφαίρα

122. Χάλκινο τραχύ

Ε: Προτομή τοῦ Ἀγίου Δημητρίου

Π: Ὁ αὐτοκράτορας ὄρθιος κρατάει ἀπό ἕνα κρίνο στό κάθε χέρι (νομισματοκοπεῖο Θεσσαλονίκης)

123. Χάλκινο τραχύ

Ε: Προτομή τοῦ Ἀγίου Δημητρίου

Π: Προτομή τοῦ αὐτοκράτορα μέ φτεροῦγες πού κρατάει σκῆπτρο (νομισματοκοπεῖο Θεσσαλονίκης)

124. Χάλκινο τεταρτηρό

Ε: Προτομή τῆς Παναγίας

Π: Ὁ αὐτοκράτορας ὄρθιος κρατάει σκῆπτρο καί σφαίρα μέ σταυρό

125. Χάλκινο τεταρτηρό

Ε: Προτομή τοῦ Ἀγίου Γεωργίου

Π: Προτομή τοῦ αὐτοκράτορα πού κρατάει σταυρό καί σφαίρα

116

Ββ) Συμβασιλεία Ἀνδρόνικου Β' καὶ Μιχαὴλ Θ' (1295-1320)

126. Χρυσὸ ὑπέρπυρο

- * Ε: Ἡ Παναγία μέσα στὰ τεῖχη τῆς Κωνσταντινούπολης
- * Π: Ὁ Χριστὸς ὄρθιος στό μέσο, εὐλογεῖ τοὺς δύο αὐτοκράτορες πού γονατίζουν

127. Χρυσὸ ὑπέρπυρο

ὁμοιο μέ τό προηγούμενο

128. Ἀργυρό βασιλικό

- * Ε: Ὁ Χριστὸς ἐνθρονος
- Π: Οἱ δύο αὐτοκράτορες ὄρθιοι κρατοῦν ἀνάμεσά τους πατριαρχικό σταυρό

129. Ἀργυρό βασιλικό

ὁμοιο μέ τό προηγούμενο· ἀντί τοῦ πατριαρχικοῦ σταυροῦ οἱ αὐτοκράτορες κρατοῦν ἀπλό σταυρό

130. Ἀργυρό βασιλικό

- * ὁμοιο, οἱ αὐτοκράτορες κρατοῦν ἀνάμεσά τους λάβαρο

131. Ἀργυρό βασιλικό

ὁμοιο μέ τό προηγούμενο

132. Ἀργυρό τορνέσιο

- * Ε: Σταυρός πού περιβάλλεται ἀπό κυκλικὴ ἐπιγραφή
- Π: Οἱ δύο αὐτοκράτορες κρατοῦν ἀνάμεσά τους σταυρό

133. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ἡ Παναγία σέ στάση δέησης

Π: Οἱ δύο αὐτοκράτορες κρατοῦν ἀνάμεσά τους σταυρό

134. Χάλκινο τραχύ

Ε: Τό μονόγραμμα τῶν Παλαιολόγων

Π: Οἱ προτομές τῶν δύο αὐτοκρατόρων πού κρατοῦν ἀνάμεσά τους λάβαρο πού καταλήγει σέ κρίνο

135. Χάλκινο τραχύ

Ε: Προτομή τοῦ Χριστοῦ

Π: Οἱ δύο αὐτοκράτορες κρατοῦν ἀνάμεσά τους σταυρό

126

128

130

132

136. Χάλκινο τεταρτηρό

- * Ε: Τὸ μονόγραμμα τῶν Παλαιολόγων
Π: Οἱ δύο αὐτοκράτορες κρατοῦν λάβαρο, κυκλικὴ ἐπιγραφή στὴν περιφέρεια τοῦ νομίσματος

137. Χάλκινο τεταρτηρό

ὄμοιο μὲ τὸ προηγούμενο

138. Χάλκινο τεταρτηρό

- Ε: Σταυρός μὲ κυκλικὴ ἐπιγραφή
Π: Οἱ δύο αὐτοκράτορες κρατοῦν ἀνάμεσά τους λάβαρο

139. Χάλκινο τεταρτηρό

- Ε: Προτομὴ τοῦ Χριστοῦ μὲ κυκλικὴ ἐπιγραφή
Π: Οἱ δύο αὐτοκράτορες κρατοῦν ἀνάμεσά τους λάβαρο

140. Χάλκινο τεταρτηρό

- Ε: Σταυρός μὲ ἀστέρια
Π: Οἱ δύο αὐτοκράτορες κρατοῦν ἀνάμεσά τους λάβαρο

141. Χάλκινο τεταρτηρό

- Ε: Β καὶ Β
Π: Οἱ δύο αὐτοκράτορες κρατοῦν ἀνάμεσά τους λάβαρο

142. Χάλκινο τεταρτηρό

- * Ε: Σταυρός μὲ τέσσερα Β
Π: Οἱ δύο αὐτοκράτορες κρατοῦν ἀνάμεσά τους λάβαρο, κυκλικὴ ἐπιγραφή

Βγ) Συμβασιλεία Ἀνδρόνικου Β' καὶ Ἀνδρόνικου Γ' (1325-1328)

143. Χρυσὸ ὑπέρπυρο

- Ε: Ἡ Παναγία μέσα στὰ τείχη τῆς Κωνσταντινούπολης
Π: Ὁ Χριστὸς ὄρθιος στό μέσον εὐλογεῖ τοὺς δύο αὐτοκράτορες πού γονατίζουν

144. Χρυσὸ ὑπέρπυρο

ὄμοιο μὲ τὸ προηγούμενο

145. Ἀργυρὸ βασιλικό

- Ε: Ὁ Ἀνδρόνικος Β' ὄρθιος κρατᾶει σκῆπτρο καὶ ἀνεξικακία
Π: Ὁ Ἀνδρόνικος Γ' ὄρθιος κρατᾶει σταυρὸ καὶ σφαίρα μὲ σταυρὸ

137

142

144

Γα) Ἀνδρόνικος Γ' (1328-1341)

146. Ἀργυρό βασιλικό

Ε: Ὁ Χριστός ἐνθρονος

* Π: Ὁ αὐτοκράτορας καί ὁ Ἅγιος Δημήτριος ὄρθιοι

147. Ἀργυρό βασιλικό

ὁμοιο μέ τό προηγούμενο

148. Ἀργυρό βασιλικό

* Ε: Ὁ Ἅγιος Δημήτριος ὄρθιος κρατάει λόγχη καί ἀσπίδα, στό ἀριστερό πεδίο κρίνος σχηματοποιημένος

Π: Ὁ αὐτοκράτορας καί ἡ Παναγία ὄρθιοι

149. Χάλκινο τραχύ

Ε: Ὁ Ἅγιος Δημήτριος ὄρθιος κρατάει λόγχη καί ἀσπίδα

Π: Ὁ αὐτοκράτορας ὄρθιος κρατάει σκῆπτρο καί σφαίρα μέ σταυρό

150. Χάλκινο τραχύ

ὁμοιο μέ τό προηγούμενο

151. Χάλκινο τραχύ

Ε: Προτομή τοῦ Ἁγίου Δημητρίου

Π: Ὁ αὐτοκράτορας κρατάει δύο πατριαρχικούς σταυρούς

Γβ) Ἀνδρόνικος Γ', Ἄννα τῆς Σαβοΐας καί Ἰωάννης Ε' (περίπου 1340 ;)

152. Χρυσό ὑπέρπυρο

* Ε: Ὁ αὐτοκράτορας γονατιστός ἐμπρός στόν Χριστό, πού τόν εὐλογεῖ

* Π: Ἡ Ἄννα τῆς Σαβοΐας καί ὁ Ἰωάννης Ε' ὄρθιοι

153. Χρυσό ὑπέρπυρο

ὁμοιο μέ τό προηγούμενο

154. Ἀργυρό βασιλικό

ὁμοιο μέ τὰ προηγούμενα ὑπέρπυρα

155. Ἀργυρό βασιλικό

ὁμοιο μέ τό προηγούμενο

146

148

152

153

Δ) Ἰωάννης Ε' (1341-1352)

Δα) Περίοδος ἐμφυλίων πολέμων (1341-1347)

156. Ἄργυρό βασιλικό τῆς στέψης τοῦ Ἰωάννη Ε' (1341)

- * Ε: Ὁ Χριστὸς στέφει τὸν Ἰωάννη Ε'
Π: Ἡ Παναγία στέφει τὴν ἀντιβασιλισσα Ἄννα τῆς Σαβοΐας
Πρόκειται γιὰ τὸ μοναδικὸ γνωστὸ νόμισμα τῆς στέψης τοῦ Ἰωάννη Ε'

157. Ἄργυρό βασιλικό

- Ε: Ὁ Χριστὸς ἐνθρονος
Π: Ἡ Ἄννα τῆς Σαβοΐας ἀριστερά καὶ ὁ Ἰωάννης Ε' δεξιὰ

158. Ἄργυρό βασιλικό

- Ε: Ὁ Χριστὸς ἐνθρονος
Π: Ὁ Ἰωάννης Ε' ἀριστερά καὶ ἡ Ἄννα τῆς Σαβοΐας δεξιὰ

159. Ἄργυρό βασιλικό

- Π: Ἡ Παναγία καὶ ὁ Ἅγ. Δημήτριος
Π: Ὁ Ἰωάννης Ε' καὶ ἡ Ἄννα τῆς Σαβοΐας κρατοῦν ἀνάμεσά τους σταυρὸ

Δβ) Συμβασιλεία Ἰωάννη Ε' Παλαιολόγου καὶ Ἰωάννη ΣΤ' Καντακουζηνοῦ (1347-52)

160. Χρυσὸ ὑπέρπυρο

- Ε: Ἡ Παναγία ἀνάμεσα στὰ τεῖχη τῆς Κωνσταντινούπολης
Π: Ὁ Χριστὸς στὸ μέσο εὐλογεῖ τοὺς δύο γονατιστοὺς αὐτοκράτορες

161. Χρυσὸ ὑπέρπυρο

- ὁμοιο μὲ τὸ προηγούμενο
Πρόκειται γιὰ τὰ τελευταῖα χρυσὰ νομίσματα πού κόπηκαν στὴ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία

162. Ἄργυρό βασιλικό

- * Ε: Ὁ Χριστὸς ὄρθιος σὲ δόξα
Π: Οἱ δύο αὐτοκράτορες ὄρθιοι κρατοῦν σκῆπτρο

163. Ἄργυρό βασιλικό

- ὁμοιο μὲ τὸ προηγούμενο
Ε: Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος κρατᾶει σταυρὸ
Π: Οἱ δύο αὐτοκράτορες κρατοῦν ἀνάμεσά τους σταυρὸ

Ε) Ίωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνός (1353-1354)

165. Άργυρό βασιλικό

- * Ε: Ό Χριστός ένθρονος
- * Π: Ό αὐτοκράτορας και ό Άγιος Δημήτριος

165

ΣΤ) Ματθαῖος Καντακουζηνός (1354)

166. Άργυρό βασιλικό

- * Ε: Ό Χριστός όρθιος εύλογεί τον Άγιο Δημήτριο
- * Π: Ό αὐτοκράτορας όρθιος κρατάει σκήπτρο και άνεξικακία
Πρόκειται για τό μοναδικό γνωστό νόμισμα του Ματθαίου Καντακουζηνού

166

Ζ) Ίωάννης Ε΄ Παλαιολόγος (1354-1391)

167. 1/2 άργυρό ύπέρπυρο ή 1 σταυράτο

- * Ε: Προτομή του Χριστού
- * Π: Προτομή του αὐτοκράτορα μέσα σε διπλή κυκλική επιγραφή

168. 1/2 άργυρό ύπέρπυρο ή 1 σταυράτο

δμοιο με τό προηγούμενο

169. 1/16 άργυρό ύπέρπυρο ή 1/8 σταυράτο

- Ε: Προτομή του Χριστού
- Π: Προτομή του αὐτοκράτορα

170. 1/16 Άργυρό ύπέρπυρο ή 1/8 σταυράτο

δμοιο με τό προηγούμενο

Η) Άνδρόνικος Δ΄ (1376-1379)

171. 1/16 άργυρό ύπέρπυρο ή 1/8 σταυράτο

- Ε: Ό Χριστός ένθρονος
- Π: Ό αὐτοκράτορας κρατάει σταυρό

Θ) Μανουήλ Β΄ (1391-1423)

172. 1/12 άργυρό ύπέρπυρο ή 1 σταυράτο

- Ε: Προτομή του Χριστού
- * Π: Προτομή του αὐτοκράτορα μέσα σε διπλή κυκλική επιγραφή

167

168

172

- 173.** 1/2 ἄργυρό ὑπέρπυρο ἢ 1 σταυράτο
ὁμοιο μέ τό προηγούμενο
- 174.** 1/4 ἄργυρό ὑπέρπυρο ἢ 1/2 σταυράτο
Ε: Προτομή τοῦ Χριστοῦ
Π: Προτομή τοῦ αὐτοκράτορα μέσα σέ κυκλική ἐπιγραφή
- 175.** 1/4 ἄργυρό ὑπέρπυρο ἢ 1/2 σταυράτο
ὁμοιο μέ τό προηγούμενο
- 176.** 1/16 ἄργυρό ὑπέρπυρο ἢ 1/8 σταυράτο
Ε: Προτομή τοῦ Χριστοῦ
Π: Προτομή τοῦ αὐτοκράτορα
- 177.** 1/16 ἄργυρό ὑπέρπυρο ἢ 1/8 σταυράτο
ὁμοιο μέ τό προηγούμενο
- 178.** Χάλκινο τορνέσιο
Ε: Οἱ Ἅγιοι Κωνσταντῖνος καί Ἑλένη
Π: Προτομή τοῦ αὐτοκράτορα μέσα σέ κυκλική ἐπιγραφή
- 179.** Χάλκινο τορνέσιο
Ε: Ἐφιππος ἅγιος
Π: Προτομή τοῦ αὐτοκράτορα
- 180.** Χάλκινο φολλερό
Ε: Χριστός μέσα σέ φωτεινό κύκλο
Π: Ὁ αὐτοκράτορας ὄρθιος

Ι) Ἰωάννης Ζ' (1399-1402)

- 181.** 1/4 ἄργυρό ὑπέρπυρο ἢ 1/2 σταυράτο
* Ε: Ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἐφιππος
Π: Προτομή τοῦ αὐτοκράτορα μέσα σέ κυκλική ἐπιγραφή
- 182.** 1/4 ἄργυρό ὑπέρπυρο ἢ 1/2 σταυράτο
Ε: Προτομή τοῦ Χριστοῦ
* Π: Προτομή τοῦ αὐτοκράτορα μέσα σέ κυκλική ἐπιγραφή
- 183.** 1/4 ἄργυρό ὑπέρπυρο ἢ 1/2 σταυράτο
ὁμοιο μέ τό προηγούμενο

175

181

183

184. Χάλκινο φολλερό

Ε: Ὁ Ἅγιος Δημήτριος ὄρθιος

Π: Προτομὴ τοῦ αὐτοκράτορα

ΙΑ) Ἰωάννης Η' (1423-1448)

* **185.** 1/2 ἄργυρό υπέρπυρο ἢ 1 σταυράτο

ὁμοιο με τὸ προηγούμενο

186. 1/4 Ἄργυρό υπέρπυρο ἢ 1/2 σταυράτο

Ε: Προτομὴ τοῦ Χριστοῦ

Π: Προτομὴ τοῦ αὐτοκράτορα μέσα σὲ κυκλικὴ ἐπιγραφὴ

187. Χάλκινο φολλερό

Ε: Ὁ Χριστὸς σὲ δόξα

Π: Ὁ αὐτοκράτορας ὄρθιος

185

**Τά νομίσματα τῆς Φραγκοκρατίας
καί Βενετοκρατίας στήν Ἑλλάδα (1204-1566)**

Ἐπώνυμα νομίσματα τῶν Λατίνων αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1204-1261) καὶ τῶν βασιλέων τῆς Θεσσαλονίκης (1204-1223) δὲν ἔχουν βρεθεῖ μέχρι σήμερα. Οἱ μόνες ἐκδόσεις τῶν Λατίνων πού εἶναι γνωστές εἶναι ἀπομιμήσεις τῶν χάλκινων βυζαντινῶν νομισμάτων, πού κυκλοφοροῦσαν πρὶν ἀπὸ τὸ 1204 καὶ πού κτυπήθηκαν στὰ λατινικά νομισματοκοπεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Θεσσαλονίκης.

Τὸ Πριγκιπάτο τῆς Ἀχαΐας

Τὰ πρῶτα νομίσματα τοῦ Πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας εἶναι χάλκινα μικροῦ μεγέθους, πού συμβατικά ὀνομάζονται *ὄβολοι*, καὶ μεγαλυτέρου μεγέθους, ἄγνωστης ὀνομασίας, πού φαίνεται ὅτι ἄρχισαν νὰ κόβονται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἡγεμονίας τοῦ Γουλιέλμου Β΄ Βιλλαρδουΐνου (1245-1278). Ὅστόσο ὑπάρχει πιθανότητα τὰ παραπάνω νομίσματα νὰ κόπηκαν προγενέστερα κατὰ τὴ διάρκεια δηλαδή τῆς ἡγεμονίας τοῦ Γοδεφρείδου Β΄ (1218-1245), ἀδελφοῦ τοῦ Γουλιέλμου. Ἡ κοπὴ τους συνεχίστηκε προφανῶς στὴν Κόρινθο ὡς τὸ θάνατο τοῦ Γουλιέλμου. Τὰ δύο αὐτὰ νομίσματα διαφέρουν μόνο στὸ μέγεθος καὶ φέρουν τὶς ἐπιγραφές:

Πρόσθια ὄψη, +GP ACCAIE (στὸ κέντρο σταυρός)· ὀπίσθια ὄψη+CORINTI (στὸ κέντρο πύλη).

Ἡ ἀπόδοση τῶν διαφόρων νομισμάτων στὸν ἀντίστοιχο ἡγεμόνα γίνεται ιδιαίτερα δύσκολο ἀφοῦ τὰ ὀνόματα τῶν πρώτων ἡγεμόνων τῆς Ἀχαΐας ἀρχίζουν μὲ τὸ γράμμα G, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ τὴ μόνη ἔνδειξη τοῦ ὀνόματος τοῦ ἡγεμόνα πάνω στὰ νομίσματα. (Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τοὺς Δούκες τῶν Ἀθηνῶν.)

Τὰ πρῶτα *τορνέσια* κόπηκαν στὴ Γλαρέντζα καὶ συγκεκριμένα στὸ κάστρο Χλουμούτσι (πού ὀνομαζόταν γι' αὐτὸ καὶ Castel Tornese) στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ἡγεμονίας τοῦ Γουλιέλμου Β΄ λίγο πρὶν ἢ λίγο μετὰ τὴ συνθήκη τοῦ Βιτέρμπο (1267). Ὡς τότε – ἀλλὰ καὶ ἀργότερα – οἱ σοβαρότερες συναλλαγές στὴ φραγκοκρατούμενη Ἑλλάδα ἀφοῦ τὸ *τορνέσιο* ἦταν νόμισμα μικρῆς ἀγοραστικῆς δύναμης, γίνονταν μὲ διάφορα ξένα νομίσματα: βενετικά (χρυσὰ *δοκάτα*, ἀργυρὰ *γρόσια* [*grossi*], *σολδία*)· διάφορα ἰταλικά *τζιλιάτα*· γαλλικά (ἀργυροχάλκινα *τορνέσια*)· ἀγγλικά (*πέννες*). Αὐτὰ ἦταν τὰ κυριότερα ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν νομισμάτων πού κυκλοφοροῦσαν στὸν Ἑλληνικὸ χῶρο δημιουργώντας ἓνα νομισματικὸ κυκεῶνα.

Κατά τό Μεσαίωνα ἦταν διαδεδομένο φαινόμενο, τό νόμισμα πού κέρδιζε τήν ἐμπιστοσύνη τοῦ κοινοῦ καί γινόταν «νόμισμα διεθνοῦς ἐμπορίου», νά ἀντιγράφεται καί ἀπό ἄλλα κράτη. Μερικές φορές μάλιστα δέν περιορίζονταν νά ἀντιγράψουν τόν τύπο του, ἀλλά ἐφτιαχναν ἀπομιμήσεις, πού ἔφεραν καί τίς ἐπιγραφές τοῦ πρωτοτύπου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα νομίσματος διεθνοῦς κύρους καί συνεπῶς μοντέλο πρὸς ἀπομίμηση ἦταν τό βενετικό *τσεκίνι* ἢ *δουκάτο*, πού ἄρχισε νά κόβεται τό 1842 ἀπό τό δόγη Ἰωάννη Δάνδολο. Τόν τύπο του ἀντέγραψαν διάφορα εὐρωπαϊκά κράτη καί οἱ ἱππότες τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη στή Ρόδο καί τή Μάλτα, οἱ Τζουστινιάνι τῆς Χίου, οἱ Γκατελούζιοι στή Μυτιλήνη καί τήν Παλαιά Φώκαια καί οἱ Γενουάτες τοῦ Πέραν. Ἀπομιμήσεις γνωστές σήμερα ὡς λεβαντίνικες πού ἔφεραν ὁμως ὀνόματα δόγηδων τῆς Βενετίας, κόβονταν ἀπό τοὺς Γενουάτες στή Χίο καί στή Μυτιλήνη. Ἴσως μάλιστα νά ὑπῆρχαν καί «ἰδιωτικά» νομισματοκοπεῖα, πού κατασκεύαζαν *τσεκίνια*. Τό *δουκάτο* ἔπαιξε τόσο σημαντικό ρόλο στό ἀνατολικό ἐμπόριο, ὥστε ἡ Αὐστρία συνέχισε τήν κοπή καί μετὰ τήν κατάληψη τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας (1797) ὡς τό 1840. Ἀπομιμήσεις του γίνονταν ὡς πρόσφατα καί στίς Ἰνδίες

Τά μικρά ἀργυρά ἢ ἀργυροχάλκινα νομίσματα πού κυκλοφοροῦσαν στήν Εὐρώπη τόν 11ο καί 12ο αἰῶνα ἔφεραν ὀνομασίες ὅπως *denaro* ἢ *denier* (ἀπό τό ρωμαϊκό *denarius*, δηνάριο). Ἐπικράτησε ὁ τύπος τῶν *denier tournois* καί γιά δύο αἰῶνες ὄλα σχεδόν τά εὐρωπαϊκά κράτη τόν μιμήθηκαν. Ὅταν οἱ Φράγκοι τά ἔφεραν στήν Ἑλλάδα, ἡ λέξη *tournois* μεταβλήθηκε σέ *τορνέσιο*. Ἡ χαρακτηριστική παράσταση τῆς ὀπίσθιας ὄψης εἶναι ὁμοια μέ τήν παράσταση τοῦ γαλλικοῦ *denier* καί συνεπῶς πρέπει νά εἶναι μιὰ ἀφαιρετική ἀπεικόνιση τοῦ Ἀββαείου τῆς Τούρ καί ὄχι τοῦ κάστρου τῆς Γλαρέντζας, ὅπως ἔχει ὑποστηριχθεῖ. Ἡ ἐπιγραφή D ἢ DE CLARENTIA θεωρήθηκε γαλλική καί ἐρμηνεύθηκε «τῆς Γλαρέντζας». Ἐπειδή ὁμως οἱ ἐπιγραφές τῶν εὐρωπαϊκῶν νομισμάτων κατά κανόνα γράφονταν στά λατινικά, μπορεῖ νά ἀναλυθεῖ ὡς DE (NARIUS) CLARENTIA (NUS)

Οἱ ἐπιγραφές τῆς πρόσθιας ὄψης φέρουν συντετμημένα τό ὄνομα τοῦ ἡγεμόνα, τόν τίτλο τοῦ πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας καί τυχόν ἄλλους τίτλους του:

K(AROLUS) R(EX) PRINC(EPS) ACH(AIE)· PH(ILIPPUS) D(E) SAB(OE) P(RINCEPS) ACH(AIE).
I(N)FANS F(ERRANDUS) D(E) MAJORI(CIS).

Ἡ Γλαρέντζα σταμάτησε τήν κοπή *τορνεσιῶν* στά χρόνια τοῦ Ροβέρτου τοῦ Τάραντα, καί πιθανῶς μεταξύ 1340-1350, ἀποτέλεσμα ἴσως τῆς παρακμῆς τοῦ Πριγκιπάτου καί τῆς γενικεύσεως

της χρήσεως τῶν Βενετικῶν νομισμάτων. Ὁ Ροβέρτος τοῦ Τάραντα προσπάθησε νά ἐκτοπίσει τό βενετικό *δουκάτο*, κόβοντας χρυσό *φλωρίνι*. Ἡ προσπάθειά του ὅμως αὐτή ἀπέτυχε γιατί δέ διέθετε ἄρκετό μέταλλο ὥστε ἡ κοπή τους νά γίνεται σέ ἰκανή ποσότητα. Τό *τορνέσιο* ὅμως ἐξακολουθοῦσε νά εἶναι τό βασικό νόμισμα, γι' αὐτό και οἱ Βενετοί φρόντισαν κι ἔκοψαν τά δικά τους *τορνέσια* (*tonneselli del Levante*) πού χρησιμοποιήθηκαν ὡς τά χρόνια τοῦ δόγη Φραγκίσκου Βενιέρ (1554-1556). Τά *τορνέσια* ἄν καί ἡ κοπή τοῦ σταμάτησε στά 1340-1350, ἐξακολούθησαν νά κυκλοφοροῦν γιά ἕναν ἀκόμη αἰῶνα.

Οἱ βαρωνίες Καρύταινας καί Δαμαλᾶ

Γιά τήν Πελοπόννησο ὑπάρχουν δείγματα βαρωνικῶν νομισμάτων ἀπό τίς βαρωνίες Καρύταινας καί Δαμαλᾶ. Ἡ πρώτη κοπή ὀφείλεται στήν Ἰσαβέλλα χήρα τοῦ Γουλιέλμου ντέ Λά Ρός, πού κληρονόμησε τό μισό φέουδο τῆς Καρύταινας μετά τό θάνατο τοῦ δευτέρου συζύγου της, τοῦ Οὐγού ντέ Μπριέν. Στή βαρωνία τοῦ Δαμαλᾶ ἡ κοπή ἐγινε μᾶλλον ἀπό τόν Μαρτίνο Ζακκαρία, κύριο τῆς Χίου, πού παντρεύτηκε στά 1325 τήν Ζακελίν ντέ Λά Ρός, κληρονόμο τῶν βαρωνιῶν Δαμαλᾶ καί Βελιγοστῆς.

Τό δουκάτο τῶν Ἀθηνῶν

Ὅπως εἶναι γνωστό, στά 1205 οἱ ντέ Λά Ρός ἐγκαταστάθηκαν στήν Ἀττική καί τή Βοιωτία μέ ἔδρα τους τή Θήβα, κύριο ἐμποροβιοτεχνικό κέντρο τῆς περιοχῆς. Τό 1311 μετά τήν ἥττα τῶν Φράγκων κοντά στήν Κωπαΐδα, τό δουκάτο περιῆλθε στήν ἐξουσία τῶν νικητῶν Καταλανῶν. Στά 1388 περιῆλθε στήν ἐξουσία τῆς φλωρεντιανῆς οἰκογενείας τῶν Ἀτζαγιουόλι, πού τό κράτησε ὡς τήν τουρκική κατάκτηση (1460).

Οἱ ἀθηναϊκοί *ὄβολοι* κόπηκαν μεταξύ 1240 καί 1290. Ἐπειδή ὡς μόνη ἔνδειξη ὀνόματος φέρουν τό γράμμα G δέν μποροῦν νά ἀποδοθοῦν μέ βεβαιότητα στόν καθένα ἀπό τούς τρεῖς δοῦκες τῶν Ἀθηνῶν, πού τά ὀνόματά τους ἄρχισαν μέ αὐτό τό γράμμα (Γκύ Α', Γουλιέλμος, Γκύ Β'). *Τορνέσια* ἄρχισαν νά κόβονται μετά τό 1280. Δύο μόνο *ὄβολοι* μποροῦν ν' ἀποδοθοῦν μέ κάποια βεβαιότητα

στον Γκύ Α', ἐπειδὴ ἀναγράφουν ὡς τίτλο τῆ λέξη D(OMI)N(U)S ἀντὶ τοῦ DUX. Πρόβλημα ἀποτελοῦν δύο *δβολοί* μέ τὴν ἐπιγραφὴ DUX ACTENAR μέ ἓνα κεφαλαῖο G ἢ S στό κέντρο τῆς πρόσθιας ὄψης, πού ἔχουν ἀποδοθεῖ στόν δούκα Γκωτιέ ντέ Μπριέν. Ὅμως τό G ταιριάζει ἐπίσης μέ τό ἀρχικό γράμμα τοῦ ὀνόματος τῶν ἄλλων δουκῶν (ἐνῶ τό S δέν ταιριάζει μέ τό ὄνομα κανενός).

Οἱ Δυνάσται τῆς κυρίως Ἑλλάδος

Εὐβοια

Ἀπό τῆ φραγκοκρατούμενη Εὐβοια σώζεται ἓνας τύπος χάλκινου νομίσματος ἄγνωστης ὀνομασίας πού ἔκοψε μετά τά 1255 ὁ Γουλιέλμος Β' Βιλλαρδουῖνος, σύζυγος τῆς Καριντάνα ντάλλε Καρτσέρι:

Πρόσθια ὄψη, G P AC· ἀγκυλωτός σταυρός, ὀπίσθια ὄψη, NEGRI P στό κέντρο λατινικός ἀριθμός III κι ἀπό κάτω σημεῖο συντομογραφίας.

Πιθανότατα γιά νά ὑπογραμμισθοῦν τά δικαιώματα τοῦ Γουλιέλμου ὡς *τριτημόριου* τῆς Εὐβοίας.

Ἡ κομητεία τῶν Σαλώνων

Οἱ Στρομονκούρτ πού κατεῖχαν τό φέουδο τῶν Σαλώνων (Sola), παρέμειναν ἐκεῖ ὡς τό 1311, ὁπότε οἱ Καταλανοί ἔγιναν κύριοι τῆς περιοχῆς. Γνωστές νομισματικές μαρτυρίες: ἓνα *τορνέσιο* τοῦ Θωμᾶ Β' (1212-;) καί ἓνα τοῦ Θωμᾶ Γ' (1294-1311) μέ τίς ἀκόλουθες ἐπιγραφές:

Θωμᾶς Β' πρόσθια ὄψη + THOMAS σταυρός· ὀπίσθια ὄψη + DEL LA SOLA Θυρεός Στρομονκούρτ.

Θωμᾶς Γ' πρόσθια ὄψη + THOMAS σταυρός· ὀπίσθια ὄψη + DEL LA SOLA Πύργωμα (δπως σ' ὄλα τά *τορνέσια*).

Οἱ βασιλιάδες τῆς Σικελίας καί Νεαπόλεως ὡς κύριοι τῶν ἑλληνικῶν ἐδαφῶν

Νομισματικές μαρτυρίες

Χάλκινο ἄγνωστης ὀνομασίας κομμένο ἀπό τόν Μάνφρεντ βασιλιά τῆς Σικελίας.

Πρόσθια ὄψη+MAYNFRIDUS R SICILIE· ἀετός τῶν Χοχενστάουφεν· ὀπίσθια ὄψη+ET DOMINUS ROMANIE σταυρός καί 4 ἄστρα.

Τορνέσιο, πού κόπηκε πιθανώς από τόν Φίλιππο τοῦ Τάραντα μέ τήν ιδιότητά του ὡς κυρίαρχου τῆς Κέρκυρας. Πρόκειται γιά τόν ἴδιο ἡγεμόνα πού ἦταν καί πρίγκιπας τῆς Ἀχαΐας (1307-1313).

Πρόσθια ὄψη+PH DEI GRA σταυρός· ὀπίσθια ὄψη+CORFOI DNS πύργωμα

Ἡ κομητεία τῆς Κεφαλληνίας

Ἀπό τό 1185 ὡς τό 1484 δύο ἦταν οἱ δυναστεῖες τῶν κομητῶν Κεφαλληνίας: οἱ Ὅρσινοι καί οἱ Τόκκο. Ἀπό αὐτές γνωστό εἶναι ἓνα *τορνέσιο* μέ τό οἰκογενειακό ὄνομα τῶν Τόκκο καί τό ὄνομα τοῦ Βασιλιᾶ Λαδίσλαου τῆς Νεαπόλεως. Πιστεύεται ὅτι κόπηκε στή Λευκάδα πρὶν ἀπό τό 1414, ἔτος θανάτου τοῦ Λαδισλάου. Φέρει τήν ἐξῆς ἐπιγραφή:

Πρόσθια ὄψη+IN TOCCHI σταυρός· ὀπίσθια ὄψη+REX LADISLAUS πύργωμα

Τό Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου

Ὅπως εἶναι γνωστό τό θρόνο τοῦ δεσποτάτου κατέλαβαν οἱ Ὅρσινοι τό 1318. Νομισματική μαρτυρία Φράγκικου τύπου εἶναι τό *τορνέσιο* πού ἔκοψε ὁ Ἰωάννης Ὅρσινοι.

Πρόσθια ὄψη+IOHS DESPOTUS σταυρός· ὀπίσθια ὄψη+DE ARTA CASTRU πύργωμα.

Ἡγεμονία τῶν Νέων Πατρῶν

Τά νομίσματα τῆς ἡγεμονίας τῶν νέων Πατρῶν ἔχουν τή μορφή τῶν βυζαντινῶν νομισμάτων, ἐκτός ἓνα *τορνέσιο* τοῦ Ἰωάννη Β΄ (1303-1318).

Πρόσθια ὄψη+ANGELUS SAB C΄ στό κέντρο σταυρός· ὀπίσθια ὄψη+NEOPATRIAE ἢ DEL LA PATRA, στό κέντρο πύργωμα.

Ἡ Ρόδος

Τό 1204 μέ τήν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοπάρχης τῆς Ρόδου ἦταν ὁ Λέων Γαβαλάς, ὁ ὁποῖος καί παρέμεινε κύριος τοῦ νησιοῦ, ἀναγνωρίζοντας ὡς επικυρίαρχό του τόν Αὐτοκράτορα τῆς Νικαίας. Τό 1309 τή Ρόδο κατέλαβε τό τάγμα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Ἱερουσαλήμ ὑπό τόν μάγι-

στρο Φούλκ ντέ Βιλλαρρέ. Οί Ίωαννίτες δημιούργησαν ένα νησιωτικό κράτος ως την εποχή που η Ρόδος έπεσε στα χέρια των Τούρκων (1523).

Τά νομίσματα που έκοψαν ήταν:

1. Τό *δουκάτο* ή *τσεκίνι* (σέ απομίμηση κατά κανόνα του βενετικού *δουκάτου* (1 *δουκάτο*=10 *γιλιάτα*).

2. Τό *γιλιάτο* ή *τζιλιάτο* (άργυρό νόμισμα που πρωτόκοψαν οί βασιλείς τής Νεαπόλεως· ή όνομασία του προέρχεται από τά κρίνα (*gigli*) που στόλιζαν την πίσω όψη του νομίσματος.

3. Τό *άσπρο* (άργυρό νόμισμα) 1 *γιλιάτο*=2 *άσπρα*

4. Τό *τρίτο* (άργυρό νόμισμα) 1/3 του *γιλιάτου*.

5. Τό *τορνέσιο* (τό γνωστό άργυροχάλκινο νόμισμα).

6. Τό *σκοῦδο* (άργυρό νόμισμα), και ύποδιαίρέσεις του *σκοῦδου*.

Στίς λατινικές έπιγραφές των νομισμάτων τους οί μεγάλοι μάγιστροι προτάσσουν πάντοτε τή λέξη «άδελφός», ύποδηλώνοντας έτσι τή μοναχική τους ιδιότητα. Τή βρίσκουμε σέ συντομογραφία FR ή F που άκολουθείται από τό όνομα του μαγίστρου. Στά μεγάλα νομίσματα ή έπιγραφή συνεχίζεται από τήν πρόσθια στην όπίσθια όψη. Η πλήρης μορφή τής συνηθέστερης έπιγραφής είναι:

FRATER... DEI GRATIA MAGNUS MAGISTER HOSPITALIS SANCTI IOHANNIS BAPTISTA
(H)IEROSOLYMITANI CONVENTUS RHODI.

Οί λέξεις συνήθως είναι συντετμημένες και μερικές κάποτε παραλείπονται.

Οί Ζακκαρία, κύριοι τής Χίου

Άπό τό 1304 έως τό 1345 ή Χίος είχε παραχωρηθεί στή γενουατική οίκογένεια των Ζακκαρία. Τά νομίσματα τής περιόδου αυτής άποδίδονται στους Παλαιολόγο και Βενέδικτο Ζακκαρία, στους Μαρτίνο και Βενέδικτο Ζακκαρία (κατά τή διάρκεια τής συγκυριαρχίας τους), και στον Μαρτίνο όταν έμεινε μόνος κύριος τής νήσου.

Παραδείγμα έπιγραφών είναι:

M(ARTINUS) & B(ENEDICTUS) ZACHARIAS, που ως τίτλο τους χρησιμοποιούσαν τήν ιδιότητά τους SERVORUM IMPERATORIS· και CIVITAS SYI (Χίου). Προστάτης της άγιος άναφέρεται ό S(ANCTUS) ISIDOR(US) (τής Χίου).

Οί Τζουστινιάνοι, κύριοι τῆς Χίου

Στά 1346 ἡ Γένοβα παρεχώρησε τό νησί σέ μερικούς ὑπηκόους της. Οἱ νέοι κύριοι ἱδρυσαν ἐμπορική ἐταιρεία πού πῆρε τήν ἐπωνυμία *Μαχόνα*. Στά 1362 συστήθηκε ἡ *Νέα Μαχόνα*, τῆς ὁποίας τά δώδεκα μέλη ὀνομάστηκαν Τζουστινιάνοι. Οἱ Τζουστινιάνοι παρέμειναν κύριοι τῆς Χίου ὡς τό 1566 ὅπου τό νησί κατελήφθη αἰφνιδιαστικά ἀπό τοὺς Τούρκους.

Οἱ Τζουστινιάνοι πῆραν ἀπό τῆ Γένοβα τό δικαίωμα νά κόβουν στή Χίο νομίσματα. Διατήρησαν ὡς ἔμβλημα τό φρούριο πού χρησιμοποιοῦσαν καί οἱ Ζακκαρία. Ἡ ἐπιγραφή *CONRADUS REX ROMANORUM*, πού ἐπαναλαμβάνεται συνεχῶς σέ αὐτά, ὀφείλεται στό ὅτι ὁ Γερμανός αὐτοκράτορας *Κονράδος Α΄* (1138-1152) εἶχε πρωτοδώσει στή Γένοβα τό δικαίωμα νά κόβει νομίσματα. Στόν ὀπισθότυπο κατά κανόνα ἀναγράφεται ἡ φράση *CIVITAS SYI* ἢ *SII* ἢ *CHII*.

Ἔκοβαν *δουκάτα* βενετικοῦ τύπου ἀλλά μέ ὀνόματα τῶν δουκῶν τῆς Γένοvas καί τό ἀρχικό *S* τῆς λέξης *SYI*. Ἀρχικά ὁμως ἐξέδιδαν καί *δουκάτα* μέ ἐπιγραφή *S M VENETI* καί τά ὀνόματα διαφόρων βενετῶν δόγηδων. Τό μέταλλο τῶν νομισμάτων αὐτῶν περιέχει ἀρκετό ἄργυρο. Τά νομίσματα εἶναι κακότεχνα καί ἔχουν τίς ἐπιγραφές τους. Πιθανότατα ἀπό τό ἴδιο νομισματοκοπεῖο προέρχονται καί τά *δουκάτα* μέ τίς σκόπιμα δυσανάγνωστες ἐπιγραφές.

Οἱ Γκατελούζοι κύριοι τῆς Μυτιλήνης

Τό 1355 ἡ Μυτιλήνη περιῆλθε στά χέρια τοῦ γενουάτη τυχοδιώκτη Φραγκίσκου Γκατελούζιο. Στίς ἀρχές τοῦ 15ου αἰῶνα οἱ Γκατελούζοι ἦταν κύριοι ἑνός ἀρκετά μεγάλου νησιωτικοῦ κράτους. Στά νομίσματά τους ἀξιοσημειωτή εἶναι ἡ χρησιμοποίηση βυζαντινῶν ἐμβλημάτων. Ὁ δικέφαλος ἀετός καί τά τέσσερα *B* τῶν Παλαιολόγων βρίσκονται στά περισσότερα ἀπό αὐτά.

Τά ἀργυρά καί χάλκινα νομίσματα τοῦ Γκατελούζιο εἶναι ἀγνωστές ὀνομασίας. Τά χρυσά ἀνήκουν στήν κατηγορία τοῦ *δουκάτου*.

Τό δουκάτο τοῦ Αἰγαίου

Ἀπό τίς βενετικές βαρωνίες τοῦ Δουκάτου τοῦ Αἰγαίου σώζονται δύο νομισματικές μαρτυρίες:

(α) τοῦ Νικολάου Α΄ (1323-1341) τῆς Νάξου πού ἔκοψε ἕναν ὄβολο μέ ἐπιγραφή στήν πρόσθια ὄψη+NICOLAUS DUX (στό κέντρο σταυρός) καί στήν ὀπίσθια ὄψη+AGIOPEL NIXE (στό κέντρο κεφάλι κατά μέτωπο) καί

(β) τοῦ Γεωργίου Α΄ Γκίτσι (1303-1311) τῆς Τήνου καί Μυκόνου, πού ἔκοψε ἕνα *τορνέσιο* μέ ἐπιγραφές στήν πρόσθια ὄψη IORGIUS GISI (στό κέντρο σταυρός) καί στήν ὀπίσθια ὄψη THINE CIVIS (στό κέντρο πύργωμα).

Βενετοκρατία

Μέ τή Συνθήκη τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Ὀκτώβριος 1204), ἡ Βενετία ἐπέλεξε ὅλα τά νησιά τοῦ Αἰγαίου, τήν Ἥπειρο, τήν Πελοπόννησο, τή μισή Κωνσταντινούπολη καί πολλά λιμάνια. Ἔτσι ἱδρυσε μιά πραγματική ἀποικιακή αὐτοκρατορία πού συνεχῶς τήν ἐπέκτεινε ὡς τά τέλη τοῦ 17ου αἰώνα, ἐνῶ τά ἄλλα λατινικά κράτη τῆς Ἀνατολῆς κατέρρεαν. Ὅπως εἶναι γνωστό, ὅταν τό 1453 ἡ Βυζαντινή αὐτοκρατορία ὑπέκυψε στούς Τούρκους, ἡ Βενετία βρέθηκε νά παλεύει μόνη νά συγκρατήσει τό ὀθωμανικό κύμα.

Οἱ Φράγκοι σταμάτησαν νά κόβουν *τορνέσια*, μεταξύ τοῦ 1310 (Ἀθηνῶν) καί 1350 (Ἀχαΐας). Ἐπειδή τά *τορνέσια* ἀποτελοῦσαν τή βάση τῶν καθημερινῶν μικροσυναλλαγῶν καί σέ ὀλόκληρο τόν Ἑλληνικό χῶρο ὁ κόσμος τά γνώριζε καί τά ἐμπιστευόταν, οἱ Βενετοί ἄρχισαν νά κόβουν δικά τους νομίσματα ὅμοια σέ μίγμα, ἀξία καί ἐμφάνιση μέ αὐτά πού κυκλοφοροῦσαν οἱ Τούρκοι καί ὀνομάζονταν καί *torneselli del Levante*. Ἔτσι αὐτά τά γαλλικῆς προελεύσεως νομίσματα, συνέχισαν, ὡς *τορνεσέλλι*, νά ἀποτελοῦν βασικό νόμισμα γιά τούς Ἑλληνες ὡς τό 1556, ὅποτε κόπηκαν γιά τελευταία φορά ἀπό τόν Δόγη Φραγκίσκο Βενιέρ. Γιά παραστάσεις τους χρησιμοποίησαν στή μία ὄψη τους τό σταυρό μέσα σέ κύκλο καί στήν ἄλλη τό Λιοντάρι τοῦ Ἁγίου Μάρκου σέ κύκλο, πού ἔμειναν ἀμετάβλητες ὡς τό τέλος.

Στήν μία ὄψη φέρουν τό ὄνομα τοῦ Δόγη, καί στήν ἄλλη ἀρχικά (μέχρι τό 1457) τήν ἐπιγραφή VEXILLIFER VENETIA καί στή συνέχεια τήν ἐπιγραφή S. MARCUS VENETI.

Ν. Πουλάκος

Latin and Venetian Coinage in Greece (1204-1566)

As a result of the Fourth Crusade, several Latin and Frankish states and colonies were established on the former European and insular territory of the Byzantine Empire. Among them, the Latin Empire of Constantinople (1204-1261) and the Latin Kingdom of Thessalonica (1204-1224) struck imitative Byzantine coins of the period prior to 1204. The Principality of Achaea, the Duchy of Athens and various smaller states minted coins imitating the then popular French *denier tournois*. Colonies of the Italian merchant republics (such as Chios and Mytilene) or the Knights of St. John of Rhodes, besides circulating coinage of their home cities, also struck imitations of the metropolitan coinages or the other well-known, western currencies popular in the Eastern Mediterranean (*fiorini, zecchini, gigliati, grossi*, etc.).

N. Poulakos

Ι. ΠΡΙΓΚΙΠΑΤΟΝ ΤΗΣ ΑΧΑΪΑΣ (ΜΟΡΕΩΣ)

Γοδεφρείδος Β' (1218-1245) ή Γουλιέλμος Β' (1245-1278)

190. Χάλκινο νόμισμα άγνώστου όνομασίας Κορίνθου

Γουλιέλμος Β' (1244-1278)

*191. Χάλκινο νόμισμα άγνώστου όνομασίας Κορίνθου

192. Χάλκινο νόμισμα άγνώστου όνομασίας (μέ κεφάλι κατά μέτωπο)

193. Άργυροχάλκινο τορνέσιο

Κάρολος Α' Άνζού Νεαπόλεως (1278-1285)

194. Άργυροχάλκινο τορνέσιο

Κάρολος Β' Άνζού (1285-1289)

195. Άργυροχάλκινο τορνέσιο

Φλωρέντιος Ντ' Αίνώ (1289-1297)

* 196. Άργυροχάλκινο τορνέσιο

Ίσαβέλλα Βιλλαρδουΐνη (1297-1301)

197. Άργυροχάλκινο τορνέσιο

Φίλιππος Σαβοΐας (1301-1307)

198. Άργυροχάλκινο τορνέσιο

Φίλιππος Τάραντος (1307-1313)

199. Άργυροχάλκινο τορνέσιο

Λουδουβίκος τής Βουργουνδίας (1313-1316)

200. Άργυροχάλκινο τορνέσιο

191

196

Φερδινάνδος Ίνφάντης τῆς Μαγιόργκας (1315-1316)

201. Ἀργυροχάλκινο τορνέσιο

Μαχώ ντ' Αινώ (1316-1318)

202. Ἀργυροχάλκινο τορνέσιο

Ἰωάννης τῆς Γραβίνας (1318-1333)

203. Ἀργυροχάλκινο τορνέσιο

Ροβέρτος Ἀνζού (1333-1364)

204. Ἀργυροχάλκινο τορνέσιο

II. ΒΑΡΩΝΙΑ ΚΑΡΥΤΑΙΝΑΣ

Ἐλένη Βαρόνη Καρυταίνης (1296-1299)

205. Ἀργυροχάλκινο τορνέσιο

III. ΔΟΥΚΑΤΟ ΑΘΗΝΩΝ

Γκύ Α' (1225-1263)

206. Χάλκινος ὄβολός (μέ παράσταση γενοβέζικης πύλης)

207. Χάλκινος ὄβολός (μέ μεγάλο G καί σημεῖο συντομογραφίας)

Γουλιέλμος (1280-1287)

208. Ἀργυροχάλκινο τορνέσιο

209. Χάλκινος ὄβολός

Γκύ Β' (1287-1308)

210. Ἀργυροχάλκινο τορνέσιο (DUX ACTENAR)

- 211. Ἀργυροχάλκινο τονρέσιο (GUIOT DUX ATH)
- 212. Ἀργυροχάλκινο τονρέσιο
- 213. Ἀργυροχάλκινο τονρέσιο (GUI DUX ATHENES)

IV. ΗΓΕΜΟΝΕΣ ΤΩΝ ΔΥΟ ΣΙΚΕΛΙΩΝ ΩΣ ΚΥΡΙΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΔΑΦΩΝ

Φίλιππος Τάραντος ὡς κύριος τῆς Ναυπάκτου

- 214. Ἀργυροχάλκινο τονρέσιο
- 215. Ἀργυροχάλκινο τονρέσιο

V. ΔΕΣΠΟΤΑΤΟ ΗΠΕΙΡΟΥ (ΑΡΤΑ)

Ἰωάννης Β΄ Ὀρσίνι (1323-1335)

- 216. Ἀργυροχάλκινο τονρέσιο
- 217. Κάλπικο τονρέσιο Ἄρτας

VI. ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΝΕΩΝ ΠΑΤΡΩΝ

Ἰωάννης Β΄ (1303-1318)

- 218. Ἀργυροχάλκινο τονρέσιο

VII. ΧΙΟΣ

Μαρτίνος καί Βενέδικτος Β΄ Ζαχαρία (1314-1320)

- *219. Ἀργυρό γκρός
- 220. Ἀργυρό γκρός

Τζουστινιάνοι κύριοι τῆς Χίου

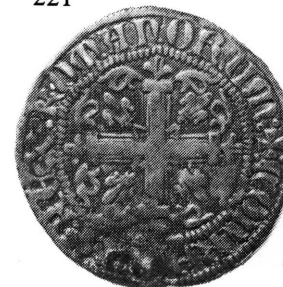
- *221. Ἀργυρό γιλιάτο (περιόδου 1347-1373)

219

221

222. Ἄργυρό 1/4 τοῦ γιλιάτου (περιόδου τέλους 14ου-ἀρχὴ 15ου αἰώνα)
*223. Ἄργυρό γιλιάτο ἢ γκρός τοῦ Γκαλεάτσο Μαρία Σφόρτσα (1466-1476)
224. Χάλκινο ἄγνωστης ὀνομασίας (16ου αἰώνα)
225. Ἄργυρό γιλιάτο ἢ γκρός ἐπισημασμένο (16ου αἰώνα)

Ἄπομιμήσεις Βενετικοῦ Δουκάτου

226. Χρυσό, χαμηλοῦ βαθμοῦ, ἀπομίμηση τοῦ μητροπολιτικοῦ, ἀγνώστου νομισματοκοπέιου

VIII. ΜΥΤΙΑΗΝΗ

Ἰάκωβος (1376-1396)

227. Ἄργυρό ἄγνωστης ὀνομασίας

Χάλκινα ἀνόνομα

228. Χάλκινο ἄγνωστης ὀνομασίας

Φραγκίσκος Β' (1396-1400)

229. Χάλκινο ἄγνωστης ὀνομασίας

Ντορίνος (1400-1449)

230. Ἄργυρό ἄγνωστης ὀνομασίας
231. Χάλκινο ἄγνωστης ὀνομασίας (μέ γοτθ. D)
232. Χάλκινο ἄγνωστης ὀνομασίας (μέ δικέφαλο)
*233. Χρυσό δουκάτο

Δομένικος (1449-1459)

234. Χάλκινο ἄγνωστης ὀνομασίας

Νικόλαος 1459-1462

235. Χάλκινο ἄγνωστης ὀνομασίας

223

233

236. Χάλκινο άγνωστης όνομασίας

Άνώνυμα τών Γκατελούζιο

237. Χάλκινο άγνωστης όνομασίας (στόν όπισθότυπο)

238. Χάλκινο άγνωστης όνομασίας (στόν όπισθότυπο Γοτθ. Υ)

ΙΧ. ΡΟΔΟΣ

Έλλιόν ντέ Βιλλνέβ (1319-1346)

*239. Άργυρό γιλιάτο

240. Άργυρό γιλιάτο (ό Μάγιστρος με κουκούλα και γένια)

241. Άργυρό άσπρο (ή μισό γιλιάτο)

Ντιεντόνε ντέ Γκοζόν (1346-1353)

242. Άργυρό γιλιάτο

Τορνέζιο Άνώνυμο ντέ Βιλλνέβ ή ντέ Γκοζόν

243. Άργυρό γιλιάτο

Πέτρος ντέ Κορνείγιάν (1357-1355)

244. Άργυρό γιλιάτο

Ρογήρος ντέ Πέν (1335-1365)

245. Άργυρό γιλιάτο (χωρίς κουκουνάρι)

246. Άργυρό γιλιάτο (πίσω άπ' τόν Μάγιστρο κουκουνάρι)

Ραυμόνδος Μπερανζέ

247. Άργυρό γιλιάτο

Ίωάννης, Φερναντέζ ντέ Χερέδια

248. Άργυρό γιλιάτο

239

Ἐμερύ ντ' Ἀμπουάζ (1503-1512)

*249. Χρυσό δουκάτο (τσεκίνι)

Φαβρίκιος ντέλ Καρρέτο (1513-1521)

250. Χρυσό δουκάτο (τσεκίνι)

Φίλιππος Βιλλιέ ντέ λ' Ιλ Ἀντάμ (1521-1522)

*251. Χρυσό δουκάτο (τσεκίνι)

Ἄνωνυμα χάλκινα

252. Χάλκινο ἢ ἄσημοχάλκινο ἄνωνυμο τορνέσιο

X. ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ

253. Ἀργυροχάλκινο τορνέσιο Δόγη Ἰωάννου Ντόλφιν (1356-1361)

254. Ἀργυροχάλκινο τορνέσιο Δόγη Λαυρεντίου Κέλλσο (1361-1365)

255. Ἀργυροχάλκινο τορνέσιο Δόγη Μάρκου Κορνάρο (1365-1368)

256. Ἀργυροχάλκινο τορνέσιο Ἀνδρέα Κονταρίνι (1368-1382)

257. Ἀργυροχάλκινο τορνέσιο Μιχαήλ Μοροζίνη (1382)

258. Ἀργυροχάλκινο τορνέσιο Ἀντωνίου Βενέριο (1382-1400)

259. Ἀργυροχάλκινο τορνέσιο Μιχαήλ Στένο (1400-1413)

260. Ἀργυροχάλκινο τορνέσιο Θωμᾶ Μοντσενίγκο (1413-1423)

261. Ἀργυροχάλκινο τορνέζιο Ἀνδρέα Γκριτί (1523-1538)

262. Κάλπικο χάλκινο τορνεσέλλο

263. Κάλπικο χάλκινο τορνεσέλλο

249

251

Νομίσματα τῆς Κύπρου (1192-1571)

Φραγκοκρατία

Στά 1191 ο Ριχάρδος Λεοντόκαρδος κατέλαβε τή Βυζαντινή Κύπρο και άφου τήν πούλησε πρώτα στους Ναΐτες Ίππότες, στά 1192 τήν πούλησε όριστικά στό Γουΐδο Λουζινιάν, βασιλιά τής Ίερουσαλήμ.

Ή Γουΐδος εΐσήγαγε τό νόμισμα τών Άγίων Τόπων στό νησί: τό *δηνάριο* (*denier*) άπό κράμα άργύρου και χαλκού. Παράλληλα συνέχισε τήν κοπή τών *λευκών βυζαντίων* του σφετεριστή Ίσαακίου Κομνηνού (1184-1191), βασισμένων στά σκυφωτά βυζαντινά νομίσματα. Άν και όνομαστικά ήταν χρυσά νομίσματα, άποτελοΐνταν άπό τρία μέρη άργύρου, ένα μέρος χαλκού και μόνο ένα μέρος χρυσού. Τριάμιση *λευκά βυζάντια* ίσοδυναμοΐσαν με σαράντα όκτώ *δηνάρια* ή με ένα άυτοκρατορικό χρυσό *υπέρπυρον*. Ή Άμάριχος (1197-1205) δέν έκοψε δικά του νομίσματα. Ή Οΐγος Α΄ (1205-1218) συνέχισε τήν κοπή *λευκών βυζαντίων* και *δηναρίων*, ένω ό διάδοχός του Ήρρίκος Α΄ (1218-1253) εΐσήγαγε σημαντικές άλλαγές και έπίσης δύο σειρές χάλκινα νομίσματα που ίσως όνομάζονταν *καράτια*. Για τή βασιλεία του Οΐγου Β΄ (1253-1267) δέν ύπάρχει βεβαιότητα για τήν κοπή νομίσματος.

Ή Οΐγος Γ΄ (1267-1284) συνέχισε τήν κοπή *λευκών βυζαντίων* και *δηναρίων*. Στά *δηνάρια* αντικατέστησε τίς λατινικές επιγραφές με γαλλικές, προσέθεσε τό νέο τίτλο του βασιλιά τής Ίερουσαλήμ και τό θυρεό τών Λουζινιάν (όρθιο λιοντάρι). Για τή βασιλεία του γιου του Ίωάννη Α΄ (1284-1285) μόνο *βυζάντια* εΐναι γνωστά.

Δραστικές άλλαγές στό νομισματικό σύστημα τής Κύπρου εΐσήγαγε ό Ήρρίκος Β΄ (1285-1324). Σταμάτησε τήν κοπή *λευκών βυζαντίων* (ένω παρέμεινε ή όνομασία ως λογιστική μονάδα) και έκοψε τό *γρόσο* (*gros* ή *gros tournois*) και τό μισό *γρόσο* ώστε να προσαρμόσει τό κυπριακό με τά άλλα νομίσματα τής λατινικής Άνατολής.

Τό *γρόσο* παρέμεινε ή έπίσημη νομισματική μονάδα τής Κύπρου μέχρι τό τέλος τής Φραγκοκρατίας. Άρχικά 48 *γρόσα* άντιστοιχοΐσαν με 1 *μάρκο* άργύρου (18 ούγγιές). 7 *γρόσα* = 1 χρυσό *σαραφινάτο*. 7 1/2 *γρόσα* = 1 βενετσιάνικο χρυσό *δουκάτο*. 2 *γρόσα* = 1 *βυζάντιο* (λογιστικό), 1 *γρόσο* = 2 *ημίγροσα*, 1 *ημίγροσο*, = 12 *δηνάρια*. Στην περίοδο αυτή κόπηκαν μερικά άπό τά ωραιότερα νομίσματα τών Λουζινιάν· τά διάφορα σύμβολά τους μαρτυροΐν τήν προσπάθεια για τόν έλεγχο τής ποιότητας.

Κατά τή βασιλεία του Ήρρίκου Δ΄ (1324-1359) ή Κύπρος έφτασε στό άπόγειο τής ευημερίας τής — εΐχε καταστεί τό τελευταίο προπύργιο του χριστιανισμού στην περιοχή με τήν πτώση τών λατινι-

κῶν κτήσεων στή Συρία τό 1291, καί κέντρο ἐμπορίου — ἀλλά σταμάτησε ἡ κοπή τῶν *δηναρίων*, μαρτυρία τῆς μειώσεως τῆς ἀγοραστικῆς τους ἀξίας μέ τά συνεχῆ ἔξοδα γιά τούς πολέμους κατά τῶν Τούρκων. Τά νομίσματα τοῦ Ἑρρίκου εἶναι καί τά κοινότερα. Ὁ γιός του Πέτρος Α΄ (1358-69) ἦταν ὁ πολεμικότερος ὅπως καί ἀντικατοπτρίζεται στά νομίσματα τῆς βασιλείας του: γιά πρώτη φορά ἀπεικονίζεται ὁ βασιλιάς μέ γυμνό ξίφος ἀντί σκῆπτρου.

Μέ τή δολοφονία του τό 1369 ἄρχισε ἡ κατάπτωση τῆς Κύπρου, ἡ ὁποία καί μαρτυρεῖται ἀπό ὑποτίμηση τοῦ νομίσματος στή βασιλεία τοῦ γιοῦ του Πέτρος Β΄ (1369-1382): ξανάρχισε ἡ κοπή τῶν *δηναρίων* — τώρα ἀπό καθαρό χαλκό (*χαλκά* ἢ *καρτζία*), ἐνῶ τώρα 8 *γρόσα* ἰσοδυναμοῦσαν μέ 1 βενετσιάνικο *δοκάτο*. Στόν ἐπόμενο αἰῶνα τό νόμισμα εἶχε πλέον ὑποτιμηθεῖ στό μισό τῆς ἀρχικῆς του ἀξίας.

Στή βασιλεία του Ἰαννοῦ (1398-1432) ἡ Κύπρος εἶδε συνεχεῖς συμφορές. Ἐγινε ὑποτελής στοῦς Μαμελοῦκους τῆς Αἰγύπτου. Στή βασιλεία αὐτή κόπηκε νέο νόμισμα τό *σιζίνιο*, ἀξίας 6 *δηναρίων*. Μερικά ἀπό τά νομίσματα τοῦ Ἰακώβου (1460-1473) εἶναι ἀπό τά ὠραιότερα τῆς ἐποχῆς. Μέ τήν Κατερίνα Κορνάρο ἡ Κύπρος ἔγινε ὑποτελής τῆς Βενετίας, ἐνῶ μέ τήν ὑποχρεωτική παραίτησή της στό 1489, τό νησί μπῆκε ἄμεσα στήν κυριαρχία τῆς Γαληνοτάτης καί τελείωσε ἡ κοπή νομισμάτων τοῦ φραγκικοῦ Βασιλείου τῆς Κύπρου.

Βενετοκρατία

Ἡ Βενετία εἰσάγει στήν Κύπρο σταδιακά τό δικό της νομισματικό σύστημα. Ἐγγραφα ὁμως τῶν Κρατικῶν Ἀρχείων τῆς Βενετίας μᾶς δείχνουν ὅτι, ἐκτός ἀπό τά βενετσιάνικα νομίσματα, πλήθος ἄλλων νομισμάτων κυκλοφοροῦσαν στό νησί.

Στίς ἀρχές τοῦ 16ου αἰῶνα, μετά ἀπό πολλές αἰτήσεις τῶν Διοικητῶν τῆς Κύπρου, σφραγίζονται ἐπίσημα ὅλα τά χρυσά καί ἀργυρά νομίσματα πού βρίσκονταν σέ κυκλοφορία καί κόβονται μικρά νομίσματα (*καρτζία*).

Ἐπειδή ὑπῆρχε συνεχές πρόβλημα μέ τά μικρά νομίσματα, ἡ Βενετία τό 1553 κόβει καί στέλνει στήν Κύπρο *καρτζία*. Αὐτό συνεχίζεται μέχρι τό 1570 καί ἔτσι ἀντιπροσωπεύονται μέ νομίσματα οἱ Δόγηδες: Μαρκαντώνιος Τρεβιζάνος (1553-1554), Φραγκίσκος Βενέριο (1554-1556), Λαυρέντιος Πριούλι (1556-1559), Ἰερώνυμος Πριούλι (1559-1567), Πέτρος Λορεντάνος (1567-1570).

Ὁ τελευταῖος Δόγης Πέτρος Λορεντάνος ἔκοψε *σιζίνια* γιά νά διευκολύνει τίς συναλλαγές στήν κινητοποίηση γιά τήν ὀχύρωση τοῦ νησιοῦ.

Μέ την κήρυξη τοῦ πολέμου ἀπό τούς Τούρκους, τήν ἀνοιξη τοῦ 1570, ὅλα τά νομίσματα ἐξαφανίστηκαν ἀπό τήν κυκλοφορία, ὅπως συμβαίνει σέ καιρούς κρίσεων. Γιά νά ἀντιμετωπίσει τό πρόβλημα ὁ Βενετός Κυβερνήτης Μαρκαντώνιος Βραγαδίνος διατάσσει τήν κοπή νομισμάτων ἑκτακτῆς ἀνάγκης ἀπό χαλκό ὀνομαστικῆς ἀξίας ἐνός *βυζαντίου*, καί ὑποσχόταν νά τά ἐξαργυρώσει ὅταν θά τελειῶνε ἡ κρίση. Σάν ἐγγύηση ἀναγραφόταν «ἡ ἀπαραβίαστη πίστη τῶν Βενετῶν» (VENETORUM FIDES INVIOLABILIS). Στήν πραγματικότητα ἦταν τά χαρτονομίσματα τῆς ἐποχῆς.

Μέ τόν τραγικό θάνατο τοῦ Βραγαδίνου (γδάρθηκε ζωντανός ἀπό τούς Τούρκους) τελειώνει ἡ κυριαρχία τῶν Βενετῶν.

Ἡ ἀνακάλυψη νέων δρόμων ἐμπορίου ἔγινε αἰτία νά χάσει ἡ Κύπρος, στό ἐξῆς τή σημασία της.

Ἄνδρέας Γ. Πιτσιλίδης

The Lusignan Kingdom (1192-1489) and Venetian Rule (1489-1571) of Cyprus

The Lusignan Kingdom of Cyprus was established in 1192. Its first ruler, Guy de Lusignan (king of Jerusalem, 1186-1194), introduced the *denier*, of silver and copper alloy, imitating the coinage current in the Holy Land. He also continued striking the *white bezant* (after the Byzantine scyphate *aspron trachy*), first introduced on the island by the usurper Isaac Comnenus (1184-1191). Henry II (1285-1324) introduced the silver *grosso* (a coin similar to the French *gros tournois*), which was initially valued at one-half of a *white bezant*. This coin and its denominations were current until the end of the kingdom.

In the beginning of the sixteenth century, the Venetian government countermarked the gold and silver coinage already in circulation on the island, thus adapting it to its own system. It also issued *kartzia* (*carzie*) and *sesini* as petty coinage. During the Ottoman invasion of the island (1570-1571), in order to alleviate the acute scarcity of coinage, the Venetians struck the copper *bezant*, an emergency coin with a promissory value of one *white bezant*.

Τά νομίσματα τῆς Κύπρου

Ἑρρίκος Β' (1285-1324)

264. Μισό γκρός (Α)

Ε: Ὁ βασιλιάς σέ θρόνο.

Π: Λιοντάρι τῶν Λουζιτιάν.

265. Τορνέσιο (Α/Χ)

Ε: Σταυρός.

Π: Λιοντάρι Κύπρου

Ἀμαλάρικος Σφετεριστής (1306-1310)

*266. Γκρός (Α)

Ε: Σταυρός Ἱερουσαλήμ.

Π: Λιοντάρι Κύπρου.

*267. Γκρός (Α)

Ε: Λιοντάρι Κύπρου.

Π: Ἀσπίδα μέ σταυρό Ἱερουσαλήμ καί λιοντάρι Κύπρου

Ἑρρίκος Β' (Β' βασιλεία)

268. Γκρός (Α)

Ε: Βασιλιάς καθισμένος.

Π: Σταυρός Ἱερουσαλήμ

Ούγος Δ' (1324-1359)

*269. Γκρός (Α)

Ε: Βασιλιάς μέ σκήπτρο καί σφαίρα

Π: Σταυρός Ἱερουσαλήμ

*270. Μισό γκρός (Α)

ὁμοιο μέ τό προηγούμενο

266

267

269

270

271. Τορνέσιο (Α/Χ)

Ε: Σταυρός.

Π: Λιοντάρι Κύπρου

Πέτρος Α' (1359-1369)

***272. Γκρός (Α)**

Ε: Βασιλιάς καθισμένος σέ θρόνο μέ σπαθί καί σφαίρα

Π: Σταυρός Ἱερουσαλήμ

273. Μισό Γκρός (Α)

ὁμοιο μέ τό προηγούμενο

Πέτρος Β' (1369-1382)

274. Γκρός (Α)

Ε: Βασιλιάς καθισμένος.

Π: Σταυρός Ἱερουσαλήμ

275. Μισό γκρός (Α)

ὁμοιο μέ τό προηγούμενο

Ἰάκωβος Α' (1382-1398)

276. Γκρός (Α)

Ε: Ὁ βασιλιάς σέ θρόνο

Π: Σταυρός Ἱερουσαλήμ

277. Τορνέσιο (Χαλ.)

Ε: Λιοντάρι Κύπρου

Π: Σταυρός

Ἰανός (1398-1432)

***278. Γκρός (Α)**

Ε: Βασιλιάς μέ σκῆπτρο καί σφαίρ

Π: Σταυρός Ἱερουσαλήμ

272

278

279. Μισό γκρός (A)

ὄμοιο μὲ τὸ προηγούμενο

280. Σεζίνι (A/X)

Ε: Λιοντάρι Κύπρου

Π: Σταυρός

Ἰωάννης Β' (1432-1458)

281. Γκρός (A)

Ε: Βασιλιάς μὲ σκῆπτρο καὶ σφαίρα

Π: Σταυρός Ἱερουσαλήμ

281α Γκρός (A)

ὄμοιο μὲ τὸ προηγούμενο

Καρλόττα (1458-1460)

282. Γκρός (A)

Ε: Κάτω ἀπὸ στέμμα, θυρεὸς μὲ 2 λιοντάρια καὶ 2 σταυροὺς

Π: Σταυρός Ἱερουσαλήμ.

Λουδοβίκος Σαβοῦα (1458-1460)

283. Γκρός (A)

Π: Βασιλιάς μὲ σκῆπτρο καὶ σφαίρα

Ε: Σταυρός Ἱερουσαλήμ

Ἰάκωβος Β' (1460-1473)

***284. Γκρός (A)**

Ε: Βασιλιάς ἔφιππος δεξιά

Σταυρός Ἱερουσαλήμ

***285. Μισό γκρός (A)**

Ε: Κεφάλι βασιλιά ἠμωφίλ δεξιά.

Π: Σταυρός Ἱερουσαλήμ

Αικατερίνη και Ίάκωβος Γ' (1473-1474)

286. Γκρός (Α)

Ε: Κάτω από στέμμα, θυρεός με 1 σταυρό και 3 λιοντάρια

Π: Σταυρός Ίερουσαλήμ

Αικατερίνη (μόνη, 1474-1489)

***287. Γκρός (Α)**

δμοιο τό προηγούμενο.

***288. Γκρός (Α)**

Ε: Βασίλισσα καθισμένη σε θρόνο, με σκήπτρο και σταυρό

Π: Σταυρός Ίερουσαλήμ

Γενοβέζικη κατοχή Άμμοχώστου

289. Τορνέσιο

Ε: Σταυρός

Π: Γενοβέζικη πύλη

**Οί νομισματικές συνθήκες στον ελληνικό χώρο
στή διάρκεια τής Τουρκοκρατίας**

Οί νομισματικές συνθήκες πού επικράτησαν στον έλληνικό χῶρο χαρακτηρίζονται από νομισματική πολυμορφία, στενότητα κυκλοφορίας νομισμάτων και νομισματικό χάος. Ή κατάσταση αυτή όφειλεται στην άνικανότητα τής Πύλης νά έλέγξει τά οικονομικά της και ιδιαίτερα τά νομισματικά της προβλήματα. Μέ μικρότερες ή μεγαλύτερες άποκλίσεις, τό τουρκικό νόμισμα ύποτιμᾶτο σχεδόν σε δλη τήν περίοδο τής Τουρκοκρατίας μέ τή νόθευση του κράματος και τή σταδιακή έλάττωση του βάρους των άργυρων, κυρίως νομισμάτων.

Μιά προσωρινή βελτίωση άρχισε νά παρουσιάζεται στα τέλη του 17ου αιώνα χάρη στις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες του σουλτάνου Μουσταφᾶ Β΄ (1655-1703) και στην αύξημένη εξαγωγική δραστηριότητα τής Ήθωμανικής αυτοκρατορίας στην περίοδο αυτή.

Ή έξυπνέρτηση του έμποριου και των καθημερινών συναλλαγών γινόταν μέ άργυρά νομίσματα. τά δε χρυσά, εκτός από τήν άπόσυρσή τους για λόγους άποθησαυρισμού, χρησιμοποιούνταν σαν αναφορά για πληρωμές ορισμένων φόρων, για μεγάλες συναλλαγές και, κατά κάποιο τρόπο, ως ρυθμιστικός παράγοντας άσκησης τής νομισματικής πολιτικής τής Πύλης. Παράλληλα μέ τό τουρκικό νόμισμα κυκλοφορούσε πληθώρα ξένων νομισμάτων τά όποια προτιμούνταν κυρίως για τή σταθερότητα βάρους και κράματος. Ένδειξη για τήν έπίσημη άποδοχή κυκλοφορίας ξένων νομισμάτων άποτελεϊ τό φερμάνι του 1690 πού όριζε τήν πληρωμή του 1/3 των δασμών σε όθωμανικά ή ξένα χρυσά νομίσματα.

Γενικά, τά χρυσά νομίσματα (*altun*), ανάλογα μέ τις περιστάσεις και τις εποχές συναντιούνται μέ διάφορα όνόματα, όπως *filuri*, *sikke-i filuri*, *şahi* και άλλα. Σταθμό για τήν κοπή χρυσών νομισμάτων από τήν Ήθωμανική αυτοκρατορία, άποτελεσε ή κατάληψη τής Αιγύπτου στις άρχές του 16ου αιώνα επί Σελήμ Α΄ (1512-1520). Ή Σελήμ μετέφερε στην Πόλη χρυσό αυτούσιο και νομίσματα σε σημαντικές ποσότητες. Τό νομισματοποιημένο αιγυπτιακό *aşrafî* άποτελεσε πρότυπο για τήν παραπέρα νομισματοποίηση του χρυσου μέ όνόματα όπως *esrefî altun* ή *şerefî altun* ή *şcherif sultani*.

Κάθε σουλτάνος συνήθως έκοβε τά δικά του χρυσά νομίσματα. Ή σουλτάνος Μουσταφᾶ Β΄ έκοψε νέα χρυσά νομίσματα τό 1696 - 97 γνωστά μέ τό όνομα *Istanbul altuny* ή *zer - í Istanbul*, τά όποια είχαν χαραγμένο τον *tuğra* (σουλτανική έμβληματική ύπογραφή) για νά διακρίνονται από τά παλαιότερα και αυτά του Άλγερίου, τής Τυνησίας και τής Αιγύπτου. Τά χρυσά αυτά νομίσματα άντικατέστησαν παλιότερα πού είχαν κοπεϊ επί Σουλεϊμάν (1520-1565), Άχμέτ Α΄ (1603-1617) και Μεχμέτ Δ΄ (1648-1687), καθώς και τά βενετικά *δουκάτα* (*τσεκίνια*) πού άποσύρθηκαν λόγω τής αύξημένης τους

αξίας. Ὁ τίτλος τοῦ νέου χρυσοῦ νομίσματος τοῦ Μουσταφᾶ Β΄ ἦταν παρόμοιος τοῦ βενετικοῦ *δουκάτου* καί τό βάρος 3,49 γραμμάρια.

Στήν Ὄθωμανική αὐτοκρατορία τό βενετικό *δουκάτο* (*τσεκίνι*) εἶχε διάφορες ὀνομασίες, ὅπως *filuri sikke - i afrenciye* καί πολύ συχνά *yaldfiz altuny* ἢ ἀπλά *yaldiz*. Ἦταν ἀπό τά πιό ἐπιθυμητά νομίσματα ἀλλά δέν κυκλοφοροῦσε σέ μεγάλες ποσότητες. Πάντα διατηροῦσε ἀξιοπία σέ ἀργυρά νομίσματα, σέ σχέση μέ τά ἐγχώρια χρυσά.

Τό *macar altunu* ἢ *macar filuri* τῆς Οὐγγαρίας, μικρότερης ἀξίας ἀπό αὐτή τοῦ βενετικοῦ *δουκάτου*, ἦταν ἄλλο ἓνα ἀπό τά πολλά ξένα χρυσά νομίσματα πού κυκλοφοροῦσαν στόν ἑλληνικό χῶρο ἐπί Τουρκοκρατίας. Οἱ περιηγητές τό περιέγραφαν σάν ὁ *Οὐγγρος*. Ἐνδεικτικά τό 1669 οἱ ἰσοτιμίες ἦταν: 1 βενετικό *δουκάτο* = 250 ἄσπρα, ἓνα οὐγγικό *filuri* = 241 ἄσπρα, ἓν ἓνα τουρκικό χρυσό *se-refi* = 225 ἄσπρα. Πιό σπάνια συναντιόνταν τό γερμανικό καί τό ὀλλανδικό *δουκάτο*, γιατί εἶχαν μεγάλη ζήτηση στό ἐμπόριο μέ τίς Ἰνδίες.

Τά ἀργυρά νομίσματα κυκλοφοροῦσαν σέ μεγαλύτερη ποσότητα, τόσο τά τουρκικά, ὅσο καί τά ξένα. Ἦταν τό χρῆμα τῶν συναλλαγῶν, τοῦ ἐμπορίου, τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ἀλλά καί μέσο γρήγορων κερδῶν, γι' αὐτό καί ἐξελίχθηκε καί σέ ἀντικείμενο ἐμπορίου.

Τό *ἄσπρο* (*akce*), πού κυκλοφοροῦσε ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ὁρχάν (1324-1358) εἶχε ἀρχικά βάρος 6 *καράτιων* (*Kirat*, μονάδα βάρους· 1κ=0,195 γρ.) καί τίτλο 900/1000 ἀσημιοῦ. Στό τέλος τοῦ 16ου αἰώνα ζυγίζει 3, 3/4 *καράτια* μέ τίτλο μειωμένο κατά 5%. Ἐναν αἰώνα ἀργότερα ζυγίζει 1 1/2 *καράτια*· διατήρησε ὅμως τόν τίτλο του.

Ἐπί Μουράτ Δ' (1623-1640) ζυγίζει 1 1/4 *καράτια* καί ὁ τίτλος του μειώθηκε κατά 25%, ἓν ἓν ἐπί Μεχμέτ Δ' ζυγίζει ἓνα *καράτι* καί ὁ τίτλος του κατέβηκε στά 50%. Ἡ νόθευση μέ χαλκό συνεχίσθηκε ὥστε νά παραμείνει «ἓνα νόμισμα τόσο μικρό καί λεπτό ὥστε νά χάνεται στά δάκτυλα». Στό τέλος τοῦ 17ου αἰώνα ἀναφέρεται περισσότερο ὡς λογιστική ἢ ἰδανική μονάδα καί ἀντικαταστάθηκε ἀπό τό *πιάστρο* ἢ (*gurus*) *γρόσι* (ἀπό τό γερμανικό *groschen*). Παρ' ὅλα αὐτά, τό *ἄσπρο* μαζί μέ τό *sümün* («ἄγδοο»: νόμισμα = 15-5, *ἄσπρα* χρησιμοποιήθηκε μέχρι τά τέλη τοῦ 17ου αἰώνα γιά τίς καθημερινές μικροσυναλλαγές.

Τό *πιάστρο* πρωτοκόπηκε τό 1687 - 88 ἀπό τόν Σουλεϊμάν Β' (1687-1691). Ἀρχικά εἶχε βάρος 6 δραμιῶν (*dirhem* = 3.086 γρ.) καί τίτλο 833/1000, ἀξίας, τότε, 160 ἄσπρων. Νεότερο *πιάστρο* κόπηκε

καί από τόν Μουσταφά Β΄ (1695-1703), μέ *tuğra*. *Πιάστρα*, δηλαδή *τάλληρα*, πρίν από τήν πρώτη κοπή, κυκλοφοροῦσαν μόνο ξένα ἢ κόπηκαν σέ ἀπομιμήσεις ξένων μέ ἐπισήμανση (*sah*) γιά τή νόμιμη κυκλοφορία τους.

Ἄπό τά ξένα ἀργυρά νομίσματα πού κυκλοφοροῦσαν ἓνα ἀπό τά πιά ἐπιθυμητά ἦταν τό *τάλληρο* τοῦ λιονταριοῦ τῆς Ὀλλανδίας (*esedi gurus* ἢ *arslani gurus*), καλοῦ τίτλου καί βάρους (8 δράμια), πού βοήθησε τήν Ὀλλανδία στίς συναλλαγές της μέ τήν Ἀνατολή, ἰδιαίτερα στό τέλος τοῦ 16ου αἰώνα καί στό πρῶτο μισό τοῦ 17ου. Ἀργότερα οἱ Ὀλλανδοί ἔφεραν στήν Ἀνατολή *τάλληρα* μειωμένης ἀξίας κατά 30-40%. Τήν πρακτική αὐτή μιμήθηκαν οἱ Ἕλληνοι, Γάλλοι, Γενουάτες καί Βενετοί. Πάντα, ὅμως παρέμειναν τόσο σταθερά στήν κυκλοφορία ὥστε, ἡ Κύπρος, ἡ Συρία καί ἡ Ἀλεξάνδρεια νά μὴν ἐπιτρέπουν παρά μόνο τήν κυκλοφορία αὐτῶν καί τοῦ *πιάστρου* τῆς Σεβίλης. Τό γερμανικό *τάλληρο* χρησιμοποιεῖται περισσότερο στό τοπικό ἐμπόριο τῆς Οὐγγαρίας καί τῆς Τρανσυλβανίας, στή δέ ὑπόλοιπη Τουρκία προτιμήθηκε γιά ἀποθησαυρισμό, δεδομένου ὅτι ἦταν πολύ «σκληρό» νόμισμα, βάρους 9 δραμιῶν.

Τά *πιάστρα* τῆς Σεβίλης ἢ μεξικάνικα ἦταν τά πιά ὑπερτιμημένα ἀργυρά νομίσματα. Ἰδιαίτερα ἐπιθυμητά στό ἐμπόριο τῆς Ἀνατολῆς, μπῆκαν στήν Ὀθωμανική αὐτοκρατορία ἀπό Ἰταλούς ἐμπόρους. Ἡ μεγάλη ζήτησή τους τά κατέστησε ἀντικείμενο ἐμπορίου, γι' αὐτό οἱ Τοῦρκοι ὑποχρέωναν τήν ἀνταλλαγή τους σέ ντόπιο νόμισμα. Ἡ συνεχῆς ὅμως ὑποτίμηση καί νόθευση τοῦ ὀθωμανικοῦ ἀργυροῦ νομίσματος, ἀνάγκασε τίς ἐμπορικές δυνάμεις τῆς Δύσης (Βενετία, Ὀλλανδία, Ἀγγλία) νά ἐκδώσουν ἀπομιμήσεις, μέ χαμηλό τίτλο ἀργύρου, γνωστῶν δυτικῶν νομισμάτων γιά νά διευκολύνουν τίς ἐμπορικές συναλλαγές μέ τήν Ἀνατολή (*zolotta* ἢ *isellote*, *zolota gurus* κ.λ.π.)

Οἱ διακυμάνσεις τῶν ἀξιῶν τῶν τουρκικῶν νομισμάτων σέ σχέση τόσο μέ τά ἴδια τά τουρκικά ὅσο καί μέ τά ἀντίστοιχα εὐρωπαϊκά εἶναι τόσο πολύπλοκες πού ξεφεύγουν ἀπό τά πλαίσια αὐτῆς τῆς εἰσαγωγῆς. Γι' αὐτό παρατίθενται δύο ἐνδεικτικοί πίνακες ἰσοτιμιῶν πού ἔχουν μεταξύ τους διαφορά ἑνός αἰώνα, ὥστε ὁ ἀναγνώστης νά μπορέσει νά ἀποκτήσει μιὰ γενική εἰκόνα τοῦ πλήθους τῶν νομισμάτων καί τῶν ἰσοτιμιῶν τους πού ἴσχυσαν στήν Ὀθωμανική αὐτοκρατορία σέ δύο χρονικές στιγμές τοῦ 18ου καί 19ου αἰώνα.

Ἄπόσπασμα φερμανιοῦ τῆς 8 Σεπτ. 1721

«... ἀπό τήν παράβαση αὐτή (δηλαδή τήν τεχνητή ὑπερτίμηση ξένων νομισμάτων πού κυκλοφοροῦσαν) καί τήν καθημερινή ἀύξηση, δημιουργήθηκε μεγάλη διαταραχή στήν κυκλοφορία τῶν νομισμάτων καί εἶναι φανερό ὅτι θά ἐνταθεῖ ἡ ἀναστάτωση τῶν συναλλαγῶν...»

Καί ἀκολουθεῖ ἡ διατίμηση πού μᾶς παρουσιάζει μιά κατατοπιστική εἰκόνα τῶν νομισμάτων πού κυκλοφοροῦσαν. Καθόριζε, λοιπόν, ἡ διατίμηση:

Τό χρυσοῦν μέ μουσουλμανικόν μονόγραμμα Ἰσταμπόλ	390	ἄσπρα
Τό χρυσοῦν αἰγυπτιακόν ἀλυσιδωτόν	330	ἄσπρα
Τό χρυσοῦν αἰγυπτιακόν τουγραλῆ	315	ἄσπρα
Ἡ νέα ζλότα (ζολώτα)	90	ἄσπρα
Τό νέον γρόσιον τουγραλῆ	120	ἄσπρα
Τό ἀλλοδαπόν σιβιλιέ γρόσιον βάρους 8,25 δραμίων	186	ἄσπρα
Τό χρυσοῦν ἐνετικόν μέ ἀστέρα	375	ἄσπρα
Τά χρυσᾶ οὐγγρικά ἐγγρούς καί ματζάρ	360	ἄσπρα
Τό γρόσιον πούλια βάρους 8,5 δραμίων καί ἐνός δέγκι	173	ἄσπρα
Τό γρόσιον καρά κρούς (κουρούς) βάρους 9 δραμίων	181	ἄσπρα
Τό δουκάτον τῶν 7 δραμίων καί 2,5 καρατίων	137	ἄσπρα
Τό λεόντειον γρόσιον βάρους 8,5 δραμίων	144	ἄσπρα
Τό μέγα λουπούρι βάρους 2 δραμίων	24	ἄσπρα
Τό μικρόν λουπούρι βάρους 1 δραμίου	10	ἄσπρα
Ἡ παλαιά ζλότα βάρους 6 δραμίων	10	ἄσπρα

(βλ. Δ. Νικολετόπουλος, *Περί τοῦ νομίσματος ἐν Ἑλλάδι*, Ἀθήναι 1974, σ. 46 ἀπό Ἰω. Βασδραβέλλη, *Ἱστορικά Ἀρχεῖα Μακεδονίας*, Α' Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης 1695-1912, Θεσσαλονίκη 1952, σ. 150-151).

Ἐναν αἰώνα ἀργότερα ἡ Προσωρινή Διοίκηση τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδας μέ διάταγμα τῆς 16 Μαρτίου 1822 ὄριζε τίς ἀκόλουθες διατιμήσεις:

	Γρόσια	Παράδες
Διπλᾶ Ἰσπανίας (δουπίες)	120	—
Πορτογαλικά (σκοῦδα)	66	—
Λουδοβίκεια χρυσᾶ τῶν 24 φρ.	34	—
Ναπολεόνια χρυσᾶ τῶν 24 (φράγκων)	28	10
Βενετικά (χρυσᾶ τσεκίνια)	17	—

Όλλανδικά και (Μπαντζάρικα) δουκάτα	16	20
Αυστριακά (χρυσά δουκάτα)		
και του Πάπα (χρυσά τσεκίγια)	16	—
Μαχμουδιέδες	26	—
Φουντούκια	11	20
Πολίτικα	8	20
Μισίρια	7	20
Πολίτικα μισά	4	10
Μισίρια μισά	3	30
Τέταρτα φουντουκιού (ρουπιέδες)	3	—
Τέταρτα πολίτικα (ρουπιέδες)	2	20
Τέταρτα Μισιριού (ρουπιέδες)	2	—
Φλωριά τουνέζικα	12	20
Άϊναλιά	33	—
Τάλληρα κολωνάτα φραντζεσκόνια	7	20
Τάλληρα Ρεγγίνα, βενέτικα τάλληρα	7	10
Πισλίκια (πεντόγροσα)	5	—
Έκατοστάρια παλαιά	4	—
Ίκιλίκια (δίγροσα)	3	20
Έξηντάρες	2	10
Μονόγροσα	1	10

(βλ. Δ. Νικολετόπουλος, *ό.π.*, σ. 89, από Άρχειον Κοινότητας Ύδρας, τ. 8, σ. 57).

Δημήτρης Νικολετόπουλος

Numismatic Conditions in the Greek Lands under Ottoman Rule

The period of Ottoman rule was marked by a great complexity of numismatic systems. This was due, on the one hand, to the gradual devaluation of the Ottoman currency and, on the other, to the penetration of Western coinage into the markets of the East. This situation resulted in a continued fluctuation in the equivalencies of coinage in circulation. The finds of coins from that period prove that the public preferred the silver coins which were finer in purity.

Dimitris Nikolettopoulos

Ευρήματα Νομισμάτων τῆς Τουρκοκρατίας

- 290.** Εύρημα ἀργυρῶν ἄσπρων (ακσε) 15ου αἰώνα, Μουράτ Β' (1421-1451) καί Μεχμέτ Β' (1451-1481) ἀπό ἀσιατικά καί εὐρωπαϊκά νομισματοκοπία Ἰδιωτική Συλλογή.
- 291.** «Θησαυρός» ἀπό τήν περιοχή Αὐλωναρίου στή θέση «Φλέβαι» τῆς Εὐβοίας, πού βρέθηκε τό 1967. Τό παραπάνω «εὐρημα» ἀποτελεῖται ἀπό εἴκοσι τρία (23) ἀργυρά, ἀκανόνιστα στό σχῆμα, ἰσπανικά νομίσματα τοῦ 17ου αἰώνα. Στήν πρόσθιά τους ὄψη ἔχουν χαραγμένο ἓνα σταυρό, πού στά τέσσερα χωρίσματά του εἰκονίζονται μικρά οἰκόσημα. Στήν ὀπίσθια πλευρά τους ἔχουν ἀπεικονισμένο ἓνα μεγάλο οἰκόσημο.

Νομισματικό Μουσεῖο Ἀθηνῶν. Τό εὐρημα ἀγοράστηκε μέ χρήματα τοῦ Κληροδοτήματος Ἀλεξάνδρου Σούτσου

- 292.** «Θησαυρός» ἀπό ἑκατόν ὀγδόντα ἑννέα (189) ἀργυρά νομίσματα τοῦ 18ου καί τοῦ 19ου αἰώνα, πού βρέθηκε τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1973 στή θέση «Ἡμεροδένδρια» τῆς περιφέρειας τῆς κοινότητας Σταμνᾶς Αἰτωλοακαρνανίας. Ἀναλυτικότερα τό «εὐρημα» αὐτό περιλαμβάνει τίς ἀκόλουθες κοπές:

Ἑλλάς

Ἦθωνα 5 δραχμές τοῦ 1833

Αὐστρία

Φραγκίσκου Α' Στεφάνου τοῦ ἔτους 1761

Μαρίας Θηρεσίας τάληρα τῶν ἐτῶν 1766, 1780

Ἰωσήφ Β' τάληρα τῶν ἐτῶν 1782, 1783

Φραγκίσκου Α' τάληρα τῶν ἐτῶν 1813, 1815, 1824, 1826

292

Γερμανία

Βαυαρίας

Μαξιμιλιανού Ίωσήφ τάληρα τῶν ἐτῶν 1756, 1760-1777

Καρόλου Θεοδώρου τάληρα τῶν ἐτῶν 1778, 1779

Βάσης

Καρόλου Φρειδερίκου τάληρο τοῦ ἔτους 1765

Βυρτεμβέργης

Καρόλου Εὐγενίου τάληρο τοῦ ἔτους 1781

Σαξωνίας

Φρειδερίκου Χριστιανοῦ τάληρο

Φρειδερίκου Αὐγούστου (ἐκλέκτορος) τάληρα τῶν ἐτῶν 1764, 1806, (βασιλέως) τάληρα τῶν ἐτῶν 1808, 1816, 1818, 1827

Ἄντωνίου Ε΄ Κλήμης τάληρα τῶν ἐτῶν 1827-1835

Βενετία

Λουδοβίκου Μανίν τάληρο τοῦ ἔτους 1795

Γαλλία

Λουδοβίκου ΙΗ΄ 5 φράγκα τῶν ἐτῶν 1816, 1824

Καρόλου Ι΄ 5 φράγκα τῶν ἐτῶν 1828, 1830

Λουδοβίκου Φίλιππου Α΄ 5 φράγκα τῶν ἐτῶν 1834, 1837, 1838, 1839

Ἰσπανία

Καρόλου Δ΄ 8 ρεάλ τῶν ἐτῶν 1795, 1800, 1804, 1806, 1808

Φερδινάνδου Ζ΄ 8 ρεάλ τῶν ἐτῶν 1809, 1811, 1813, 1817, 1818, 1820, 1821 καὶ 1825

Βολιβία τῶν ἐτῶν 1827-1835

Μεξικό τῶν ἐτῶν 1827-1850

Περού τῶν ἐτῶν 1834-1841

Νομισματικό Μουσείο Ἀθηνῶν. Ὁ «θησαυρός» αὐτός ἀγοράστηκε μέ
χρήματα τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καί Ἐπιστημῶν.

- 293.** «Θησαυρός» πού ἀποτελεῖται ἀπό τριάντα ὀκτώ (38) χρυσά καί διακόσια
δέκα (210) ἀργυρά νομίσματα τοῦ 18ου καί 19ου αἰώνα, βρέθηκε τό 1978
στήν Κουντουριώτισσα (ἤ καί Κονταριώτισσα) Πιερίας. Ἡ σύνθεσή του
εἶναι ἡ ἀκόλουθη:

Χρυσά

Λουδοβίκου Μανίν, 1789-1797 τσεκίνιο

Ὁλλανδίας τοῦ ἔτους 1769 δουκατο

Ὁλλανδίας τοῦ ἔτους 1807 δουκάτο

Μαρίας Θηρεσίας τοῦ ἔτους 1775

Abdulhamid, 1774-1789

Selim III, 1789-1807

Mahmud II, 1808-1839

Ἄργυρά

Αὔστρια

Φραγκίσκου Α΄ τάληρο τοῦ 1810

Μαρίας Θηρεσίας τάληρο τῶν ἐτῶν 1770 καί 1780

Βαυαρία

Μαξιμιανοῦ Ἰωσήφ τάληρο τοῦ ἔτους 1808

Βενετία

τοῦ ἔτους 1780

293

Ίσπανία

Καρόλου Γ' 8 ρεάλ τοῦ ἔτους 1790

Καρόλου Δ' 8 ρεάλ τῶν ἐτῶν 1790, 1793, 1797, 1798, 1799-1808

Φερδινάνδου Ζ' 8 ρεάλ τῶν ἐτῶν 1809, 1810

Ραγούζα

τάληρα τῶν ἐτῶν 1762, 1766, 1768, 1771, 1775

Σαξονία

Φρειδερίκου Αὐγούστου (ἐκλέκτορος) τάληρα τῶν ἐτῶν 1775, 1798, 1805

(βασιλέως) τάληρα τῶν ἐτῶν 1808, 1812

Σικελία

Φερδινάνδου Δ' 120 Grani τοῦ ἔτους 1798

Τουρκία

Mustafa III, 1757-1774

Abdulhamid I, 1774-1789

Selim II, 1789-1807

Mahmud II, 1808-1839

Νομισματικό Μουσεῖο Ἀθηνῶν. Τό σημαντικό αὐτό εὑρημα ἀγοράστηκε μέ χρήματα τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καί Ἐπιστημῶν.

قنا بلي كلبينا سبتك بلي

20

ΠΑΡΑ

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΝΔΥΛΗ

20

ΠΑΡΑ ΕΙΚΟΣΙ

20

ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ

ΙΣΧΥΕΙ ΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

20

20

**Τά «Νομίσματα» τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας
στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία
στά τέλη τοῦ 19ου αἰώνα**

Μία από τις λιγότερο γνωστές σελίδες της νομισματικής ιστορίας του Έθνους μας αποτελούν, άσφαλως, τα ιδιόμορφα τοπικά «νομίσματα», που κυκλοφόρησαν οι υπόδουλοι Έλληνες της Όθωμανικής αυτοκρατορίας κατά τό τελευταίο τέταρτο του περασμένου αιώνα.

Πρόκειται για νομισματικές εκδόσεις μέ πολλαπλό ένδιαφέρον, όχι μόνο γιατί αποτελούν φαινόμενο μοναδικό στά παγκόσμια νομισματικά χρονικά, αλλά και γιατί μαρτυρούν κατά τρόπο έντυπωσιακό, την ζωτικότητα του έλληνικού στοιχείου μέσα στή γενική οικονομική άναρχία και παραλυσία, που έπικρατούσαν στήν Όθωμανική αυτοκρατορία.

Η γενεσιουργός αίτια, που δημιούργησε τά «νομίσματα» αυτά, πρέπει νά άναζητηθῆ στήν πτώχευση, που έκήρυξε ἡ Όψηλή Πύλη στά 1878. Τότε (δπως συμβαίνει σέ τέτοιες περιπτώσεις) τό Όθωμανικό νόμισμα ύποτιμήθηκε και όλες οι *μπακίρες* (τά χάλκινα, δηλαδή, νομίσματα, που δέν είχαν καμιά έσωτερική αξία) άποσύρθηκαν από την κυκλοφορία. Δημιουργήθηκε έτσι μία φοβερή σπάνις μικρής όνομαστικής αξίας νομισμάτων, άφου καμία πρόβλεψη δέν είχε ληφθῆ για την ύποκατάσταση των άποσυρθέντων.

Τό πρόβλημα ἦταν γενικό και δέν άφορούσε, βέβαια, μόνο τους Έλληνες, που ζούσαν στήν αυτοκρατορία. Όμως, όπως είναι γνωστό, ένα σημαντικό (για νά μήν πούμε τό μεγαλύτερο) μέρος της έμποροοικονομικής κινήσεως τόσο μέσα στήν Πόλη όσο και στίς έπαρχίες, εύρίσκετο σέ έλληνικά χέρια. Είναι, λοιπόν, φυσικό, πώς ἡ κατάσταση αυτή, που δημιουργούσε νομισματική άσφυξία κυρίως στό λιανεμπόριο και στίς καθημερινές δοσοληψίες, έθιγε βέβαια δλους δσους ζούσαν στήν αυτοκρατορία, μέ πρώτο τό έλληνικό στοιχείο.

Η αντίδραση, που εκδηλώθηκε, ἦταν τολμηρή, άμεση και εκπληκτικά όργανωμένη. Άφου ἡ Πύλη δέ έμερίμνησε για νά δώσει κάποια λύση στό ζωτικής σπουδαιότητας αυτό θέμα, οι υπόδουλοι Έλληνες αντιμετώπισαν μέ δική τους πρωτοβουλία τό πρόβλημα.

Μέσα σέ πολύ μικρό χρονικό διάστημα, ἡ κάθε εκκλησία, είτε ἦταν μέσα στήν πρωτεύουσα είτε σέ κάποιο μακρινό χωριό, έκοψε δικά της «νομίσματα». Και τά νομίσματα αυτά, που αρχικά εμφάνισθηκαν ως ισχύοντα «μόνον έντός του ναού», δηλαδή για καθαρά λατρευτικούς σκοπούς όπως είναι ἡ άγορά ενός κεριού ἢ ο όβολός του δίσκου, πολύ σύντομα επεξέτειναν την κυκλοφορία τους και έγινοντο δεκτά άπ' όλους σέ όλόκληρη τή συνοικία, τό χωριό ἢ και την περιοχή. Τό γεγονός ότι εκδότης ἦταν ἡ Έκκλησία, τά έκανε σεβαστά και άποδεκτά άπ' δλους, άκόμη και από τους Όθωμανούς κατοίκους της περιοχής.

Τό καταπληκτικώτερο, ὅμως, εἶναι πῶς ὁ δυνάστης ὄχι μόνο ὑποχρεώθηκε νά ἀποδεχθῆ σιωπηρά ἀκόμη καί μέσα στήν πρωτεύουσα τήν πρόκληση, πού μέσα σέ ἐλάχιστο χρονικό ὄριο ἔλαβε διαστάσεις τεράστιες, ἀλλά τελικά μιμήθηκε καί αὐτός τούς Ἕλληνες καί τους Ἀρμενίους (πού εἶχαν ἀκολουθήσει τό ἐλληνικό παράδειγμα) κόβοντας κάποια «εἰδικά νομίσματα», πού ὑποτίθεται πῶς ἔσχαν μόνο στήν ἀγορά ἢ γιά τήν πληρωμή κάποιων φόρων (π.χ. φόρος ἀγορᾶς, κανταρίου κλπ.).

Ποιός ἦταν ὁ ἐμπνευστής καί ὀργανωτής αὐτῆς τῆς ἐκπληκτικῆς πρωτοβουλίας; Μέχρι σήμερα τουλάχιστον, δέν ἔχουν ἐντοπισθεῖ γραπτές μαρτυρίες, πού νά μᾶς ἐπιτρέπουν νά δώσουμε μιά σφαιρική καί τεκμηριωμένη ἀπάντηση στό ἐρώτημα. Ὅμως, ἄν δέν ὑπάρχουν τά γραπτά κείμενα, ὑπάρχουν οἱ ἐμπειρίες, πού ἔχουμε ἀπό τόν βίο καί τήν ὀργάνωση τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων. Κι' αὐτές οἱ ἐμπειρίες εἶναι ἀρκετές γιά νά μᾶς δώσουν τήν ἀπάντηση. Ὅπως σέ τόσες ἄλλες περιπτώσεις, ἔτσι καί μέ τά τοπικά αὐτά «νομίσματα», ὁ ἐμπνευστής καί ὀργανωτής, δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία, πῶς ἦταν ἡ ἴδια ἢ Ἐκκλησία, ἡ μεγάλη αὐτή δύναμη, πού κράτησε ἀναμμένο τόν δαυλό τοῦ ὑποδούλου Ἔθνους ἐπί αἰῶνες ὀλόκληρους.

Πέρα, λοιπόν, ἀπό κάθε ἀμφιβολία, μπορούμε νά εἶμαστε βέβαιοι πῶς ὁ πραγματικός ἐγκέφαλος πού συνέλαβε, ὀργάνωσε καί ὑλοποίησε τό πρωτοφανές αὐτό τόλμημα, ἦταν τό Φανάρι. Καί τό συμπέρασμα αὐτό γίνεται ἀκόμη πιό πειστικό ὅταν λάβουμε ὑπ' ὄψη μας δύο χαρακτηριστικά στοιχεία:

πρῶτον, ὅτι τέτοια «νομίσματα» ἐκυκλοφόρησε καί αὐτός ἀκόμη ὁ πατριαρχικός ναός τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στό Φανάρι, καί

δεύτερον ὅτι ἡ διοικητική ἐξάρτηση, πού εἶχε ὁ κατώτερος κληῖρος ἀπό τούς δεσπότες καί τούς μητροπολίτες, στούς ὁποίους ὑπαγόταν, ἦταν τόσο στενή, ὥστε νά ἀποκλείεται, ἔστω καί σάν ἀπλή ὑπόθεση, ὅτι θά ἦταν ποτέ δυνατόν ὁ ἐφημέριος ἑνός ἀπόμακρου χωριοῦ ἢ μιᾶς ἐκκλησίας τῆς Πόλης, νά πάρουν τήν πρωτοβουλία τῆς κοπῆς νομισμάτων γιά τήν ἐκκλησία τους, χωρίς νά ἔχουν προηγουμένως ἐξασφαλίσει τήν ἐγκριση καί τήν πλήρη κάλυψη τοῦ Δεσπότη.

Ἄλλωστε, ἡ γενέκευση, πού μέσα σέ ἐλάχιστο χρόνο ἐφανίσθηκε στήν κυκλοφορία τέτοιων τοπικῶν «νομισμάτων», ἀπό τήν Καππαδοκία καί τόν Πόντο ὡς τήν Μακεδονία, τά νησιά τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καί τούς ναούς αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς πρωτεύουσας, δέν μᾶς ἀφήνει περιθώρια ἀμφιβολιῶν ὡς πρὸς τήν ὑπαρξη κεντρικοῦ ὀργάνου λήψεως ἀποφάσεων, ἑνός κέντρου πού διέθετε μάλιστα ἐκπληκτικές ὀργανωτικές ἱκανότητες ἀλλά καί δυνατότητες δράσεως ἀπέραντες. Ἔτσι μόνο μπορεῖ νά ἐξη-

γηθή πώς βρέθηκαν ξαφνικά να έχουν δικό τους «νόμισμα» εκατοντάδες εκκλησίες σε όλα τα σημεία της αυτοκρατορίας.

Πόσα τέτοια «νομίσματα» εκκυκλοφόρησαν συνολικά, είναι αδυνάτον να ελεγχθῆ και να προσδιορισθῆ, ἔστω και κατά προσέγγιση. Τό βέβαιο εἶναι πώς σε κάθε σημείο, πού υπῆρχε οργανωμένη ἑλληνική παρουσία, υπῆρξαν και τοπικά «νομίσματα», πού εκκυκλοφόρησαν γιά πάνω ἀπό τριάντα ὀλόκληρα χρόνια.

Πράγματι, τό ἰδιόμορφο αὐτό χρῆμα εκκυκλοφόρησε ἐλεύθερα και εὐρύτατα ὡς τήν ἐπανάσταση τῶν Νεοτούρκων (1908)· και σε ὀρισμένες περιπτώσεις, μέ πολλούς περιορισμούς, ἀπαγορεύσεις και διώξεις διασώθηκε ὡς τήν ἐποχή τοῦ Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου. Μιά τέτοια χαρακτηριστική περίπτωση ἀποτελεῖ ὁ ναός τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τῆς Σμύρνης, πού κατόρθωσε νά διατηρήσει μέχρι τό 1914, ἴσως και ἀργότερα, τά «νομίσματά» του ἀλλάζοντας ὁμως τήν ὀνομαστική ἀξία ἀπό πέντε παράδες σε «ένα κερὶ» (πού ἐκόστιζε πέντε παράδες), ὥστε νά μήν προκαλῆ τήν μῆνι τοῦ Δυνάστη.

Ἀπό τεχνικῆς πλευρᾶς, τά «νομίσματα» τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων διακρίνονται σε τρεῖς ὀμάδες:

* Στήν πρώτη ὀμάδα ἀνήκουν τά *μπιλιέτα*, μικρά δηλαδή μακρόστενα χαρτονάκια, διαστάσεων περίπου 3 X 4 ἑκατοστῶν, πού ἀπό τήν πρόσθια ὄψη τους εἶναι τυπωμένα μέ κάποιο διακοσμητικό σχέδιο ἢ σκαρίφημα τῆς ἐκκλησίας, πού τά κυκλοφοροῦσε. Στήν ἴδια αὐτή πλευρά ἀναγράφεται ἡ ὀνομαστική ἀξία, πού εἶναι 5, 10, 20 και, σπανιότερα, 40 παράδες, ὅπως και ἡ ὀνομασία τῆς ἐκκλησίας. Ὑπάρχει, ἐπίσης, κατά κανόνα, και ἡ χαρακτηριστική ἔνδειξη «ἰσχύει ἐντός τοῦ ναοῦ», γιά τούς λόγους πού ἀναφέρονται πιό πάνω.

Ἡ ὀπίσθια ὄψη τῶν *μπιλιέτων* δέν εἶναι τυπωμένη ἀλλά φέρει ἀποτύπωμα τῆς σφραγίδας τῆς ἐκκλησίας και, συνήθως, ἓνα ἀριθμό γραμμένον μέ τό χέρι. Ὁ ἀριθμός αὐτός, ὅπως συμπεραίνεται, ἀντιστοιχοῦσε σε κάποιο πρωτόκολλο πού ἐτηρεῖτο ἀπό τούς ἐπιτρόπους τῆς κάθε ἐκκλησίας, γιά νά ὑπάρχει σε κάθε στιγμή ἡ δυνατότητα ἐλέγχου τῆς ποσότητος τῶν *μπιλιέτων*, πού κυκλοφοροῦσαν στήν ἀγορά.

* Στή δεύτερη ὀμάδα ἀνήκουν οἱ *μπακίρες* (τά χάλκινα, δηλαδή, κέρματα), πού εἶχαν ἀποσυρθῆ ἀπό τήν κυκλοφορία και ἐπανακυκλοφοροῦσαν ἀφοῦ προηγουμένως ἡ Ἐκκλησία τίς ἐσφράγιζε μέ κάποιο ὑστερόσημο.

Ἡ ἐπισήμανση αὐτή συνήθως ἀποτελεῖτο ἀπό τά ἀρχικά γράμματα τῆς ἐκκλησίας και τοῦ χω-

ριοῦ πού τήν χρησιμοποιοῦσε (π.χ. ΠΕ=ΧΠ Παναγίας Ἐκκλησία Χωρίο Ποταμιά, στήν Θάσο). Σπανιώτερα ἀποτυπωνόταν ὀλόκληρη λέξη ἢ καί ἡ χρονολογία ἐπισημάνσεως (π.χ. ΠΑΝΑΓΙΑ ΘΑ-ΣΟΥ 1893). Τέλος, σέ ἄλλες περιπτώσεις, ἐχρησιμοποιοῦντο διάφορα σύμβολα (π.χ. σταυρός), πού εἶναι πιά σήμερα ἀδύνατον νά προσδιορίσουμε τί ἀκριβῶς ἀντιπροσώπευαν ἢ ἀπό ποιές ἐκκλησίες προήρχοντο.

Στό σημεῖο αὐτό, ἀξίζει νά ἀναφερθῆί πῶς τό στοιχεῖο πού ἔδινε ἀξία στό νόμισμα καί τό ἔκανε ἀποδεκτό στίς συναλλαγές, δέν ἦταν βέβαια τό κέρμα αὐτό καθ' ἑαυτό ἀλλά ἡ ἐπ' αὐτοῦ ἐπισημάνση. Γι' αὐτό καί δέν εἶχε καμιά ἀπολύτως σημασία τί εἶδους κέρματα ἐχρησιμοποιοῦντο. Ἔτσι, παράλληλα μέ τίς ἐπισημασμένες ὀθωμανικές μπακίρες, πού βέβαια εἶναι καί οἱ πολυπληθέστερες, συναντοῦμε κέρματα καί ἄλλων κρατῶν (ἀκόμη καί πεντάρες καί δεκάρες τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου), πού ἔχουν ἐπισημανθῆί μέ ὑστερόσημα ἐκκλησιῶν.

* Στήν τρίτη, τέλος, ὁμάδα ὑπάγονται τά τοπικά «νομίσματα», πού ἐμφανίζονται μέ τή μορφή στρογγυλῶν μεταλλικῶν δίσκων (ὁμοιάζουν, δηλαδή, πρὸς τίς μπακίρες) μέ ἀνάγλυφες παραστάσεις ἢ καί ἐπιγραφές ἐπί τῆς μιᾶς ὄψεως (σέ σπάνιες περιπτώσεις συναντοῦμε ἐπιγραφές καί στίς δύο ὄψεις). Τό χρησιμοποιούμενο μέταλλο εἶναι συνήθως ψευδάργυρος (ἐξ οὗ καί τά νομισματοσῆμα αὐτά ἐκαλοῦντο πολλές φορές *σαρί τενεκέ*= κίτρινος τενεκές) ἢ χαλκός.

Τά περισσότερα «νομίσματα» τῆς κατηγορίας αὐτῆς εἶναι κακοκτυπημένα καί πρωτόγονα. Ὑπάρχουν ὁμως καί ὀρισμένα (ὅπως λ.χ. τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τῆς Ἀλιστράτης Μακεδονίας), τοῦ Προφήτου Ἡλία τῆς Σάντας στόν Πόντο κ.ἄ.), πού εἶναι ἱκανοποιητικῆς ἐμφανίσεως καί, πιθανότατα, ἔχουν κοπῆ, ἂν ὄχι στήν Εὐρώπη, πάντως τουλάχιστον σέ ἓνα ἀπό τά μεγάλα κέντρα τῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως ἡ Πόλη ἢ ἡ Σμύρνη.

Κώστας Χρ. Χατζιώτης

The Token Currency of the Greek Orthodox Churches at the End of the Nineteenth and early 20th. Centuries

With the bankruptcy declared by the Sublime Porte in 1876 and the radical devaluation of its currency, copper coins virtually disappeared from circulation. In order to accommodate themselves to the scarcity of petty coinage for day-to-day transactions, the Greek church parishes resorted to the issue of token paper currency (*bil-lieta*); to the countermarking of older Ottoman copper coins with the name of the parish and the date; and to the issue of badly struck, metallic tokens.

While, in theory, this unofficial currency was intended strictly for in-church use, in actuality it enjoyed substantially wider local circulation.

Kostas Hatziotis

I. «Μπακίρες» μέ ἐπισήμανση

294. Θάσος. Χωριό Βούλγαρο. Ἐκκλησία Κοιμήσεως Θεοτόκου. 40 παράδες
295. Θάσος. Χωριό Βούλγαρο. Ἐκκλησία Κοιμήσεως Θεοτόκου. 20 παράδες
*296. Θάσος. Χωριό Παναγιά. Ἐπισήμανση μέ χρονολογία: 1892. 40 παράδες
297. Θάσος. Χωριό Παναγιά. Ἐπισήμανση διαφορετικοῦ τύπου ἄνευ χρονολογίας. 40 παράδες
298. Θάσος. Χωριό Ποταμιά. Ἐκκλησία Παναγίας. 40 παράδες
299. Θάσος. Χωριό Κάστρο. Ἐκκλησία Ἁγίου Ἀθανασίου. 10 παράδες
300. Θάσος. Χωριό Καζαβίτι. Ἐκκλησία Ἁγίων Ἀποστόλων. Ἐπισήμανση μέ χρονολογία 1884. 40 παράδες
301. Θάσος. Χωριό Μαριές. Ἐκκλησία Παναγίας. Ἐπισήμανση μέ χρονολογία 1896. 40 παράδες
302. Θάσος. Χωριό Καληράχη. Ἐκκλησία Ἁγίου Δημητρίου. Ἐπισήμανση μέ χρονολογία 1885. 10 παράδες
303. Θάσος. Χωριό Σωτήρος. Ἐκκλησία Γεννήσεως Χριστοῦ. Ἐπισήμανση μέ χρονολογία 1883. 20 παράδες
304. Θάσος. Χωριό Θεολόγος. Ἐκκλησία Ἁγίας Παρασκευῆς. Ἐπισήμανση μέ χρονολογία 1883. 40 παράδες
305. Λέσβος. Πλωμάρι. Ἐπισήμανση Ἑλληνική καί Τουρκική. 40 παράδες
306. Λέσβος. Χωριό Κλαπάδος. 40 παράδες
*307. Λέσβος. Χωριό Φτερούντα. Ἐπισήμανση μέ χρονολογία 1887. 20 παράδες
*308. Λέσβος. Χωριό Ἐρεσσός. 40 παράδες
309. Λέσβος. Χωριό Κάπη. 10 παράδες
310. Λέσβος. Χωριό Τελώνια. 20 παράδες
311. Λέσβος. Χωριό Ἀφαλώνας. 20 παράδες
312. Λέσβος. Χωριό Πέτρα. 40 παράδες

296

307

308

313. Λέσβος. Χωριό Βασιλικά. 40 παράδες
 314. Λήμος. Χωριό Κάστρο. Ἐκκλησία Παναγίας. 20 παράδες
 315. Ἀγνώστου προελεύσεως. Ἐκκλησία Ἁγίου Κωνσταντίνου (;) 10 παράδες
 316. Ἀγνώστου προελεύσεως. Ἐπισήμανση: ΠΟΡ (;) 40 παράδες
 317. Ἀγνώστου προελεύσεως. Ἐπισήμανση: ΚΑΡ μέ χρονολογία 1882.
 40 παράδες
 318. Ἀγνώστου προελεύσεως. Ἐπισήμανση: ΤΜ (;). 40 παράδες
 319. Ἀγνώστου προελεύσεως. Ἐπισήμανση: ΑΤ καί σταυρός στό μέσο
 (Ἅγιος Τρύφων;). 40 παράδες
 *320. Ἀγνώστου προελεύσεως. Ἐπισήμανση: ΕΤ (;). ΚΦ 20 παράδες
 321. Ἀγνώστου προελεύσεως. Ἐπισήμανση: ΤΞΧ (Ἐκκλησία Ταξιαρχῶν;).
 40 παράδες
 *322. Ἀγνώστου προελεύσεως. Ἐπισήμανση: ΣΧ. Α.Γ. 81 (;) Τό 81 ἀσφαλῶς
 ἀποτελεῖ χρονολογίας; 1881. 20 παράδες
 *323. Ἀγνώστου προελεύσεως. Ἐπισήμανση: Κ.Χ. Α.Α. (;) 20 παράδες

320

322

II. Νομισματοσημα καί Ψηφίδες («σαρί-τενεκέ»)

324. Ἀλιστράτης Μακεδονίας. Ἐκκλησία Ἁγίου Ἀθανασίου. Χρονολογική
 ἔνδειξη: 1910 10 παράδες
 *325. Ἀλιστράτη Μακεδονίας. 5 παράδες
 326. Τηγάνιον Σάμου. 5 παράδες
 *327. Σάντα (Πόντος), Ἐκκλησία Προφήτου Ἡλία. 20 παράδες (χυτό)
 328. Μαινεμένη. 5 παράδες (μολύβδινο)
 329. Πέργαμος 5 παράδες. («σαρί τενεκέ»)
 330. Ὀφρύνιον. Ἐκκλησία Ἁγίου Γεωργίου. 10 παράδες
 331. Ὀφρύνιον. Ἐκκλησία Ἁγίου Γεωργίου. 20 παράδες
 *332. Μουδανιά Ἐκκλησία Ἁγίου Γεωργίου 10 παράδες

323

325

327

- *333. Σιγή (Βιθυνία) Ἐκκλησία Ταξιαρχῶν. 10 παράδες
334. Ἀγνώστου προελεύσεως. Ἐπισημανση: A+I. 5 παράδες («σαρί-τενεκέ»)
*335. Ἀγνώστου προελεύσεως. Ἐπισημανση: A+N 5 παράδες («σαρί-τενεκέ»)

III. «Μπιλιέτα» (χάρτον. νομίσματα)

336. Χίος. Χωριό Κοινή. 5 παράδες (Ἐμπροσθότυπος καὶ ὀπισθότυπος)
337. Χίος. Χωριό Κοινή. 10 παράδες
338. Χίος. Χωριό Κοινή. 20 παράδες
339. Χίος. Χωριό Κοινή. 40 παράδες
*340. Χίος. Χωριό Πυργίον. 5 παράδες (Ἐμπροσθότυπος καὶ ὀπισθότυπος)
341. Χίος Χωριό Πυργίον. 10 παράδες
342. Χίος. Χωριό Ἀρμίλια. 5 παράδες (Ἐμπροσθότυπος καὶ ὀπισθότυπος)
343. Χίος. Χωριό Ἀρμόλια. 20 παράδες
344. Χίος. Χωριό Ἐλυμποῦς. 5 παράδες (Ἐμπροσθότυπος καὶ ὀπισθότυπος)
345. Χίος. Χωριό Ἐλυμποῦς. 40 παράδες
346. Λέσβος. Χωριόν Ἀκράσιον. Ἐκκλησία Ἁγίας Παρασκευῆς. Ὀνομαστική ἀξία: 2 κηρία (=10 παράδες)
347. Φανάρι. Πατριαρχικός Ναός Ἁγίου Γεωργίου. 10 παράδες
348. Φανάρι. Πατριαρχικός Ναός Ἁγίου Γεωργίου. 4 παράδες
349. Βαλατᾶ. Ἐκκλησία Ταξιαρχῶν. 10 παράδες
350. Τατάουλα. Ἐκκλησία Ἁγίου Δημητρίου. 5 παράδες
351. Ταξίμ. Ἐκκλησία Ἁγίας Τριάδος 20 παράδες
352. Σταυροδρόμι. (Πέραν) Ἐκκλησία Ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης. 5 παράδες
353. Ὑψωμάθεια. Ἐκκλησία Ἁγίου Κωνσταντίνου. 20 παράδες
354. Ὑψωμάθεια. Ἐκκλησία Ἁγίου Κωνσταντίνου, 10 παράδες
*355. Κανδύλη. Ἐκκλησία Μεταμορφώσεως. 20 παράδες

332

333

340

355

356. Θεραπεία. Ἐκκλησία Ἁγίας Παρασκευῆς. 40 παράδες
357. Μέγα Ρεῦμα (Ἄρναοίτκιο). Ἐκκλησία Ταξιάρχων. 40 παράδες
*358. Μπουγιούκ Ντερε. Ἐκκλησία Ἁγίας Παρασκευῆς. 10 παράδες
359. Νεοχώριον. Ἐκκλησία Ἁγίου Νικολάου. 20 παράδες
360. Βογιατζίκιοι Ἐκκλησία Εὐαγγελιστρίας. 10 παράδες
*361. Ὀρτάκιοι Ἐκκλησία Ἁγίου Φωκά. 20 παράδες
*362. Μακροχώριον Ἐκκλησία Ἁγίου Γεωργίου. 10 παράδες
363. Χαλκηδών. Ἐκκλησία Ἁγίας Εὐφημίας. 10 παράδες
364. Χρυσούπολις. Ἐκκλησία Προφήτου Ἡλία. 10 παράδες
*365. Ἄρτάκη. Ἐκκλησία Ἁγίου Νικολάου. 20 παράδες
366. Πάνορμος. Μπιλιέτο κοινῆς κυκλοφορίας γιά ὄλες τίς ἐκκλησίες τῆς πόλεως. 10 παράδες
367. Σωσθένιον (Στενή) Ἐκκλησία Ταξιάρχων. 10 παράδες
368. Σηλυβρία. (Ἄνωτ. Θράκη). 20 παράδες

358

361

362

**Ένετοκρατία (16ος-18ος αϊ.)
καί Ίονικόν Κράτος**

α. Τά νομίσματα τῆς Ἐνετοκρατίας

Ἡ ἄλωση τῆς Πόλης καί ἡ ὀριστική διάλυση τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, συμπαρέσυραν, ὅπως εἶναι φυσικό, καί τό βυζαντινό νόμισμα. Ὁ κατακτητής ἐπέβαλε τό δικό του νομισματικό σύστημα καί γιά 150 περίπου χρόνια, σάν μόνη ἑλληνική παρουσία στόν νομισματικό χῶρο, ὑπῆρξαν τά ὀνόματα κάποιων ἑλληνικῶν πόλεων πάνω στά ὀθωμανικά νομίσματα (ὅπως π.χ. Σέρρες ἢ Σιδηρόκασσα, ὅπου ὁ κατακτητής ἐγκατέστησε τοπικά νομισματοκοπεῖα γιά τήν κοπή τῶν *ἄκτσε* καί *παράδων*).

Στίς ἀρχές, ὅμως, τοῦ 17ου αἰῶνα, τό «ἑλληνικό» νόμισμα ξαναγεννήθηκε ἀναπάντεχα: Ὁ Ἐνετός Δόγης Ἀντώνιος Πριούλι (1618-1623) ἐπιχείρησε νά κυκλοφορήσει στήν Κρήτη χαλκά νομίσματα τῶν τριάντα καί τριάντα δύο τορνεσίων, πού φέρουν ἑλληνικές ἐπιγραφές. Τό παράδειγμά του ἀκολούθησε, λίγα χρόνια ἀργότερα, ἕνας ἀκόμη Δόγης, ὁ Ἰωάννης Κορνέρ I (1625-1629), πού προχώρησε μάλιστα στήν κοπή τριῶν διαφορετικῶν ἀξιῶν, 60, 30 καί 15 τορνέσια. Ἀξίζει, ἐξ ἄλλου, νά ἀναφερθῆ στό σημεῖο αὐτό, πῶς ἐνῶ τά νομίσματα τοῦ Πριούλι πρέπει νά ἐκυκλοφόρησαν ἐλάχιστα (καί γι' αὐτό σήμερα εἶναι σπανιότατα) ἀντίθετα τά τορνέσια τοῦ Ἰωάννη Κορνέρ εἶχαν εὐρεία κυκλοφορία στή Μεγαλόνησο.

Τό πρῶτο ὅμως τοπικό Ἐνετικό νόμισμα γιά τήν Κρήτη, κυκλοφόρησε πολύ ἐνωρίτερα καί συγκεκριμένα πενήντα τέσσερα χρόνια πρὶν ὁ Πριούλι εἰσαγάγει τά νομίσματα μέ τίς ἑλληνικές ἐπιγραφές. Στά 1571, ὁ Γενικός Προνοητής τῆς Μεγαλονήσου Μαρίν ντε Καβάλλι, προκειμένου νά ἀντιμετωπίσει τίς ὑπέρμετρα διογκωμένες, λόγω τοῦ καταστρεπτικοῦ πολέμου τῆς Κύπρου, δαπάνες διοικήσεως καί μισθοτροφοδοσίας τοῦ στόλου, ἔκοψε ἕνα νόμισμα, πού ἔμεινε στήν ἱστορία ὡς *καβαλλίνα!* Ἦταν ἕνα κακοκτυπημένο χαλκό νόμισμα, πού ὁ Καβάλλι τό ἐβάπτισε ἀργυρό δίνοντάς του ἀθθαίρετα τήν ὀνομαστική ἀξία τῶν 10 *περπερῶν* (ἀπό τό βυζαντινό *ὑπέρπυρον*). Οἱ ἐντονώτατες ἀντιδράσεις, ὅμως, τῶν Κρητῶν κατά τῆς ἐπίσημης αὐτῆς κιβδηλείας, ὑποχρέωσαν τόν διάδοχο τοῦ Καβάλλι νά εἰσηγηθῆ ἔσπευσμένα στό Συμβούλιο τῶν Δέκα τήν ἄμεση ἀντικατάσταση ὄλων αὐτῶν τῶν νομισμάτων.

Ἀκολούθησαν, μετά λίγα χρόνια (1610), νέες κοπές χαλκῶν νομισμάτων γιά τήν Κρήτη, ὀνομαστικῆς ἀξίας 2 1/2 σολδινίων (10 τορνεσίων) καί ἑνός σολδίου (4 τορνέσια). Ἡ κοπή τῶν τελευταίων

αυτῶν νομισμάτων συνεχίσθηκε ἐπὶ μία περίπου δεκαετία μὲ ἐντατικό ρυθμό καὶ σὲ μεγάλες ποσότητες.

Μέχρι τὴν κατάληψη τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς (1669) οἱ Ἐνετοὶ ἐκυκλοφόρησαν πολλές ἀκόμη νομισματικές ἐκδόσεις, πού εἶχαν πάντα τοπικὸ χαρακτήρα. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ νομίσματα αὐτὰ ἦταν ἐκδόσεις «ἀνάγκης» (emergency issues), νομίσματα δηλαδή πού ἐκόπτοντο γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση ἐκτάκτων ἀναγκῶν τῆς Μεγαλονήσου, ὅπως λ.χ. τὸ νόμισμα τῶν δέκα γαζετῶν τοῦ 1674 (*moneta Grimani*), οἱ δέκα καὶ πέντε λίρες τοῦ ἔτους 1650 (*fides publica*) κ.ἄ. Ἰδιαίτερο, πάντως, ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ νομίσματα τῆς μιᾶς γαζέττας καὶ τοῦ ἑνὸς *σολδίου*, πού ἡ κοπή τους ἄρχισε περί τὸ 1650 (τὸ διάταγμα πού ἐγκαινίαζε τὴ σειρά αὐτὴ φέρει χρονολογία 9 Αὐγούστου 1643) καὶ συνεχίσθηκε μέχρι τὶς τελευταῖες ἡμέρες πρὶν τὴν παράδοση τοῦ Χάνδακος. Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν νομισμάτων αὐτῶν βρίσκεται στὸ γεγονός ὅτι φέρουν τὰ ἀρχικά γράμματα τοῦ ὑπευθύνου νομισματοκόπου (*massaro*). Τὰ τελευταῖα, λοιπόν, νομίσματα ἔχουν τὰ ἀρχικά τοῦ *Piero Molin* (PM), πού ἀσκοῦσε καθήκοντα νομισματοκόπου τὸ 1668-1669, τὴ χρονιά, δηλαδή, πού ὁ Χάνδακας κυριεύθηκε ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς.

Μετά τὴν ἀπώλεια τῆς Κρήτης, οἱ Ἐνετοὶ ἐτοιμάστηκαν νὰ ἀντεπιτεθοῦν καὶ στέλνουν τὸν στόλο τους νὰ ἐγκατασταθῇ μόνιμα στὶς ἑλληνικὲς θάλασσες, ἐνῶ παράλληλα κυρίευσαν τὴν Πελοπόννησο.

Τότε ἀκριβῶς ἄρχισε ἡ κοπή τοπικῶν νομισμάτων γιὰ τὶς περιοχὲς πού οἱ ἀντεπιτιθέμενοι Ἐνετοὶ ἀπέσπασαν ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς. Οἱ νομισματικές αὐτὲς ἐκδόσεις εἶναι ὁμοίομορφες, μὲ ἐμπροσθότυπο τὸν περωτὸ λέοντα τοῦ Ἁγίου Μάρκου καὶ ἐνδειξη τῆς ὀνομαστικῆς ἀξίας, ἐνῶ στὸν ὀπισθότυπο φέρουν τὸ ὄνομα τῆς περιοχῆς γιὰ τὴν ὁποία ἔχουν κοπῆ. Πρόκειται γιὰ χάλκινα νομίσματα τῆς μιᾶς γαζέττας καὶ τοῦ ἑνὸς *σολδίου* (1/2 γαζέττα), καὶ πού ἡ κοπή τους θὰ συνεχισθῇ ἐπὶ ἀρκετὲς δεκαετίες (1684-1721) ἀλλὰ μὲ συνεχῶς μειούμενο βᾶρος. Ἔτσι, ἐνῶ ὅταν πρωτοεμφανίσθηκε στὰ 1684, ἡ γαζέττα ἔχει βᾶρος 7,86 γραμμάρια, οἱ κοπὲς τοῦ 1721 δίνουν γαζέττες μὲ βᾶρος πού μόλις ἔφθανε τὰ 4,95 γραμμάρια. Ἡ μοῖρα τῆς ἄλλοτε κραταιᾶς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας τοῦ Ἁγίου Μάρκου, προβάλλει ἀνάγλυφα μέσα ἀπὸ τὴν ἐνδιαφέρουσα αὐτὴ νομισματικὴ σειρά.

Εἰδικώτερα, νομισματικές ἐκδόσεις τῆς κατηγορίας αὐτῆς εἶναι:

I. ARMATA ET MOREA. Τὰ νομίσματα, πού φέρουν τὴν ἐπιγραφή αὐτὴ, ἐκυκλοφόρησαν στὴν

Πελοπόννησο και χρησιμοποιήθηκαν και από την Ἀρμάδα, τὸν Ἑνετικό στόλο δηλαδή, πού ἡ παρουσία καί ἡ δράση του καθ' ὅλη τή μακρόχρονη Ἑνετοτουρκική σύγκρουση ἦταν ιδιαίτερα ἐνεργητική.

II. DALMATIA ET ALBANIA. Τά νομίσματα αὐτά εἶχαν κοπῆ γιά τίς πολυάριθμες Ἑνετικές κτήσεις κατά μήκος τῶν Δαλματικῶν ἀκτῶν καί γιά τήν Ἡπειρο, πού, ὅπως εἶναι γνωστό, ἐκεῖνα τά χρόνια ἀποκαλοῦσαν συνήθως Ἀλβανία. Ἀξίζει νά σημειωθῆ ὅτι εἰδικά γιά τήν Δαλματία καί τήν Ἀλβανία, οἱ Ἑνετοί εἶχαν κόψει καί ἀργυρά νομίσματα.

III. ISOLE ET ARMATA. Οἱ ἀνάγκες μισθοτροφοδοσίας τοῦ ἐνετικοῦ στόλου ἦσαν τεράστιες. Καί ἡ ὑπαρξη ἐπαρκῶν χρηματικῶν μέσων ἀναγκαῖα. Ἐτσι, ἡ Γαληνοτάτη Δημοκρατία τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ἐκτός ἀπό τά νομίσματα, πού ἔκοβε γιά τόν Μωρηᾶ καί τόν Στόλο (ARMATA ET MOREA), ἔκοβε παράλληλα καί μιᾶ ἄλλη σειρά, πού προοριζόταν νά ἐξυπηρετήσῃ τίς ἀνάγκες τῶν νησιῶν καί τῆς Ἀρμάδας, πού βρισκόταν στήν περιοχή αὐτή.

IV. CORFU-CEFALONIA-ZANTE. Χρονολογικά τελευταῖα νομισματική ἔκδοση τῆς μακρᾶς αὐτῆς σειρᾶς, εἶναι τά χάλκινα καί ἀρκετά κακοκτυπημένα νομίσματα, πού προορίζονταν ἀποκλειστικά γιά τά Ἴονια Νησιά. Κυκλοφόρησαν γιά πρώτη φορά γύρω στά 1710 καί συνέχισαν νά ἐξυπηρετοῦν τίς νομισματικές ἀνάγκες τῆς Ἐπτανήσου ὡς τήν ἴδρυση τοῦ πρώτου Ἑλληνικοῦ Κράτους τῶν νεωτέρων χρόνων, τῆς ὑπό ρωσο-τουρκική προστασία Ἰονίου Πολιτείας (1800).

Οἱ τελευταῖες νομισματικές μαρτυρίες τῆς Ἑνετικῆς παρουσίας στόν Ἑλλαδικό χῶρο εἶναι πραγματικά θλιβερές: κάποιες (σπάνιες σήμερα) ἐπισημάνσεις ἐπί χαλκῶν νομισμάτων, πού καί ἡ «ἀνάγνωση» τους ἀκόμη εἶναι συνήθως προβληματική. Μία μόνο ἀπό τίς ἐπισημάνσεις αὐτές εἶναι γεωγραφική, ἀναφέρεται δηλαδή σέ νησί (TINO=Τῆνος, πού ἔμεινε ὑπό ἐνετική διοίκηση μέχρι τῆ Συνθήκη τοῦ Πασάροβιτς, στά 1715). Ὅλες οἱ ἄλλες εἶναι ἀρχικά ὀνομάτων, πιθανῶς στρατιωτικῶν διοικητικῶν φρουρίων ἢ ἄλλων Ἑνετῶν ἀξιοματούχων, πού τά περισσότερα μᾶς εἶναι ἄγνωστα. Ἀκόμη, μᾶς εἶναι ἄγνωστη ἡ αἰτία πού ὑποχρέωσε τούς Ἑνετούς νά ἐπισημάνουν τά νομίσματα αὐτά. Τό πιθανότερο εἶναι ὅτι μετά τήν κατάληψη τοῦ Χάνδακος, οἱ Ὀθωμανοί ἐγιναν κύριοι καί κάποιων ποσοτήτων ἀπό τά νομίσματα πού κυκλοφοροῦσαν στήν Κρήτη. Προκειμένου, λοιπόν, οἱ Ἑνετοί νά ἐμποδίσουν τήν χρησιμοποίησι τῶν νομισμάτων αὐτῶν ἀπό τούς ἐχθρούς τους, ἔσπευσαν νά τά ἀπο-

σύρουν από τήν κυκλοφορία και νά τά ἐπαναθέσουν ἀφοῦ προηγουμένως τά ἐπισήμαναν μέ κάποια ὑστερόσημα, τά ὁποῖα συνεχῶς ἀνανέωναν, ὥστε ὁ ἔλεγχος νά εἶναι συνεχῆς.

β. Τά νομίσματα τῆς Ἰονίου Πολιτείας.

Στά 1799, ἡ Ἐνετική Δημοκρατία ἔπαψε νά ὑπάρχει καί τά νικηφόρα γαλλικά στρατεύματα ἀπειβάσθησαν στήν Κέρκυρα καί στά ἄλλα Ἰόνια Νησιά. Ὅμως ἡ γαλλική παρουσία ὑπῆρξε σύντομη. Λίγους μῆνες ἀργότερα, ἔφευγε ὁ γαλλικός στρατός καί μέσα ἀπό ἀτελείωτες διπλωματικές δολιχοδρομίες γεννιόταν ἡ Ἰόνιος Πολιτεία.

Τό πρῶτο αὐτό Ἑλληνικό κράτος τῶν νεωτέρων χρόνων τελοῦσε κάτω ἀπό ρωσο-τουρκική προστασία, ἀλλά τά κατάλοιπα τῆς ἐνετικῆς Διοικήσεως ἐξακολούθησαν νά εἶναι ἔντονα καί ἐντυπωσιακά. Χαρακτηριστικό δεῖγμα αὐτῆς τῆς καταστάσεως ἀποτελοῦν καί τά νομίσματα, πού ἔκοψε ἡ Ἰόνιος Πολιτεία. Ἡ νομισματική μονάδα πού χρησιμοποιήθηκε ἦταν ἡ *γαζέττα*. Κι ὅσο γιά τίς παραστάσεις, ὁ πτερωτός λέων τοῦ Ἁγίου Μάρκου προβάλλει στόν ἐμπροσθότυπο καί τῶν τριῶν νομισμάτων (1, 5 καί 10 *γαζέττες*).

Τό ἀξιοσημεῖωτο, πάντως, εἶναι ὅτι τά νομίσματα τῆς Ἰονίου Πολιτείας, ἄσχετα ἀπό τίς ἐνετικές ἐπιδράσεις πού ἐμφανίζονται ὡς πρός τήν ἐπιλογή τῆς ὀνομαστικῆς ἀξίας καί τῶν ἀπεικονίσεων, κόπηκαν ἀπό Ἑλληνες νομισματοκόπους σέ κερκυραϊκό νομισματοκοπεῖο, πού εἶχε ἐγκατασταθεῖ στήν Γαρίτσα.

γ. Τό Ἰονικό Κράτος

Τήν ἐφήμερη Ἰόνιο Πολιτεία διαδέχθηκε λίγα χρόνια ἀργότερα, καί ἀφοῦ στό μεταξύ μεσολάβησε ἡ δευτέρα γαλλική παρουσία στά Ἐπτάνησα, τό Ἰονικό Κράτος. Αὐτή τή φορά, τόν ρόλο τῆς «προστάτιδος» δυνάμεως ἀνελάμβανε ἡ Ἀγγλία.

Εὐθύς μετά τήν ἀφίξή τους στά Ἐπτάνησα, οἱ Ἄγγλοι ἔσπευσαν νά ἀποκτήσουν ἀπόλυτο ἔλεγχο στά οἰκονομικά πράγματα. Ἐκοψαν λοιπόν νέα νομίσματα· καί, προκειμένου νά ἐξοικονομηθεῖ χρόνος, ἀπλῶς συγκέντρωσαν ἀργυρά νομίσματα γειτονικῶν χωρῶν (κυρίως τοῦ Βασιλείου τῶν Δύο Σικελιῶν) καί τά ἐπισήμαναν μέ τοὺς ἀριθμούς 25, 50, καί 60, πού ὑποδηλοῦν τήν ἀξία σέ πιάστρα, καί μέ τήν κατατομή τοῦ Γεωργίου Γ'.

Λίγο αργότερα, στά 1819, τό Ίονικό Κράτος απέκτησε τά πρώτα κανονικά νομίσματα. Πρόκειται γιά χάλκινα νομίσματα τῶν δύο, ἐνός καί μισοῦ ὀβολοῦ, πού ἔχουν χαραχθῆ κατά τά πρότυπα τῶν ἀγγλικῶν νομισμάτων καί κοπῆ στό Νομισματοκοπεῖο τοῦ Λονδίνου.

Στά 1821, σέ κερκυραϊκό νομισματοκοπεῖο, κόπηκε καί τό μοναδικό νόμισμα ἐγγωρίας παραγωγῆς ἀξίας 1/4 ὀβολοῦ, πού κατά κανόνα ἔχει κτυπηθῆ πάνω σέ παλαιότερα νομίσματα τῆς ἐποχῆς τῆς Ἐνετοκρατίας.

Τά νομίσματα αὐτά, ὅμως, ἀπεδείχθηκαν τελικά ἀκατάλληλα γιά τίς ἀνταλλακτικές ἀνάγκες τῶν Ἐπτανησίων καί γι' αὐτό στά 1833 ἀποφασίσθηκε ἡ κοπῆ νέων νομισμάτων τοῦ ἐνός καί τριάντα ὀβολῶν. Τά νομίσματα τοῦ ἐνός ὀβολοῦ ἦσαν χάλκινα, ἐνῶ τῶν τριάντα ὀβολῶν (*τρίπεννο*) ἦταν ἀργυρά. Τά νέα αὐτά νομίσματα κόπηκαν σέ ἀλλεπάλληλες ὁμοιόμορφες (ἐκτός ἀπό τό ἔτος κοπῆς πού ἀλλάζει) ἐκδόσεις ἀπό τό 1834 ὡς τό 1862.

Στό μεταξύ, ἀπό τό 1839, ἰδρύθηκε ἡ Ίονική Τράπεζα, πού ἔχει ἐκδοτικό προνόμιο. Ἔτσι, ἀρχικά μέν κυκλοφοροῦσαν στά Ἐπτάνησα χαρτονομίσματα 2, 5 καί 100 κολονάτων, ἴσως καί ἄλλων ἀξιῶν πού μᾶς εἶναι ἄγνωστες. Ἀργότερα δέ, ἡ χρησιμοποιούμενη νομισματική μονάδα ἦταν ἡ Ἀγγλική λίρα, μέ χαρτονομίσματα τῶν 10 σελινίων, μιᾶς, δύο καί πέντε λιρῶν.

Ἡ Ίονική Τράπεζα συνέχισε νά κυκλοφορεῖ χαρτονομίσματα καί μετά τήν ἔνωση τῆς Ἐπτανήσου μέ τήν Ἑλλάδα, ἀλλά τά χαρτονομίσματα αὐτά εἶναι πλέον σέ δραχμές καί εἶχαν νόμιμη κυκλοφορία ὄχι μόνο στά Ἴονια νησιά ἀλλά σέ ὁλόκληρο τό Ἑλληνικό κράτος.

Κώστας Χρ. Χατζιώτης

**The Venetian Occupation (16th-18th centuries),
the Septinsular Republic (1800-1806)
and the United States of the Ionian Islands (1815-1864)**

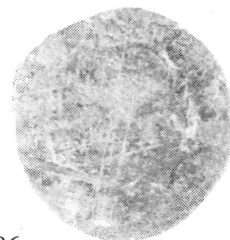
By the end of the sixteenth century only Crete, the Ionian Islands and Tenos survived as Venetian bastions in the otherwise Ottoman-occupied Greek lands. Several numismatic series were introduced in Crete – mostly emergency issues – for local circulation. Significant among them are the copper *tornesi* of 1618-1629, which bore Greek inscriptions.

During their counter-offensive at the end of the seventeenth and first years of the eighteenth centuries, the Venetians minted coinage for the needs of their fleet and their domains in Dalmatia, the Ionian Sea and the Morea.

With the demise of the Venetian Republic (1799), the Septinsular Republic briefly became the first modern Greek «state», under Russo-Turkish protection. As such, the islands issued their own coinage, the *gazetta*, in the Venetian model. In 1815 the Vienna Congress created the United States of the Ionian Islands under British protection. At first, already-circulating coinage was counter-marked with values in *piasters*. Copper *oboloi* were minted in 1819 and 1821, and copper and silver *oboloi* in 1834, according to the British numismatic system. In 1839 the Ionian Bank commenced printing paper currency.

ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ ΙΟΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

369. Χαλκό νόμισμα 2 1/2 Soldini για την Κρήτη (1610-1619)
370. Χαλκό νόμισμα 1 σολδίου για την Κρήτη (1610-1619)
371. Χαλκό νόμισμα 60 торνεσιών Ιωάννου Κορνάρου (1625-1629)
372. Χαλκό νόμισμα 60 торνεσιών Ιωάννου Κορνάρου
*373. Χαλκό νόμισμα 30 торνεσιών Ιωάννου Κορνάρου (1625-1629)
374. Χαλκό νόμισμα 30 торνεσιών Ιωάννου Κορνάρου με άνορθόδοξη
έπιγραφή
*375. Χαλκό νόμισμα 1 γαζέττας για την Κρήτη (CANDIA)
376. Χαλκό νόμισμα 1 γαζέττας για την Κρήτη (CANDIA)
377. Χαλκό νόμισμα 1 σολδίου για την Κρήτη (CANDIA)
378. Χαλκό νόμισμα ανάγκης για την Κρήτη, αξίας 10 λιρών (1650)
379. Χαλκό νόμισμα 1 γαζέττας για την Δαλματία και την Ήπειρο
(DALMATIA ET ALBANIA)
380. Χαλκό νόμισμα 1/2 γαζέττας για την Δαλματία (DALMATIA ET
ALBANIA)
*381. Άργυρό νόμισμα 20 σολδίων για την Δαλματία (DALMATIA ET
ALBANIA)
*382. Χαλκό νόμισμα 1 γαζέττας για την Πελοπόννησο για τον Στόλο
(ARMATA ET MOREA)
383. Χαλκό νόμισμα 1/2 γαζέττας για τη Πελοπόννησο (ARMATA ET
MOREA)
*384. Χαλκό νόμισμα 1 γαζέττας για τα Νησιά και τον Στόλο (ISOLE ET
ARMATA)
385. Χαλκό νόμισμα 1/2 για τα Νησιά και τον Στόλο
*386. Χαλκό νόμισμα 1 για τα Έπτάνησα (CORFY-CEFALONIA-ZANTE)
387. Έπισημασμένο χαλκό νόμισμα για την Τήνο

386

387

388

- *388. Έπισημασμένο χαλκό νόμισμα για την Τήνο
- 389. Έπισημασμένο χαλκό νόμισμα

Ίόνιος Πολιτεία

- *390. Χαλκό νόμισμα 1 γαζέττας (1801)

Ίονικόν Κράτος

- *391. Έπισημασμένο άργυρό νόμισμα 25 παράδων
- 392. Έπισημασμένο άργυρό νόμισμα 50 παράδων
- 393. Χαλκό νόμισμα 1 όβολοῦ (1821)
- 394. Χαλκό νόμισμα 1 όβολοῦ (1834)
- 395. Χαλκό νόμισμα 1 όβολοῦ (1851)
- 396. Άργυρό νόμισμα 30 όβολῶν (1834)
- 397. Άργυρό νόμισμα 30 όβολῶν (1862)
- 398. Χαρτονόμισμα Ίονικῆς Τραπεζῆς μιᾶς δραχμῆς (1885)

390

ΠΡΟΣΤΑΣΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Αρ. 74.

Γρ. 250:

ΕΘΝΙΚΟΝ ΤΑΜΕΙΟΝ

Χρησθήσεται Γραβία Διοκσία πάντα με τένον έτήσιον έκτό τώ έκατόν, διδόμενον κατά έλαφρίον, και εξελεθίται εις ένα τρία. Η παρούσα έρωλογία είναι δική εις οργάν έθνομ κτη ασον πρεσβύται από μερητά είναι δική και εις τώ συνάλλαγμα, κατά τον Νόμον τον εκδοθέντα εν Επιδάφει την 27. Ιανουαρίου 1822. Εν Κορυθώ την 22. 1822.

Ο ΠΡΟΪΔΟΣ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΣΤΙΚΟΥ.

Α. Μαυροματ

Ο Μινιστρος της Οικονομίας

Ο Αρχυγραμματεύς της Επικρατίας

Γ. Νικολ

Handwritten notes in the left margin, including the number 74 and other illegible characters.

Τό νεοελληνικό νόμισμα

Ἡ δημιουργία ἐθνικοῦ νομίματος ὑπῆρξε μία ἀπό τίς πρῶτες ἐπιδιώξεις τοῦ ξεσηκωμένου Ἔθνους. Ἦδη, κατά τίς ἐργασίες τῆς Α΄ Ἐθνοσυνελεύσεως, πού ἐψήφισε τό Σύνταγμα τῆς Ἐπιδαύρου (Ἰανουάριος 1822), ἀποφασίσθηκε ὅτι «τό Βουλευτικόν Σῶμα θέλει διατάξει νέον σύστημα νομισμάτων, χαραττομένων εἰς τό ὄνομα τοῦ Ἔθνους διά τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος».

Ἡ ἀπόφαση αὐτή προωθήθηκε πρὸς ὑλοποίηση μέ ταχύ ρυθμό καί μέχρι τήν κοπή τῶν νέων νομισμάτων κυκλοφόρησαν «Ἐθνικά Ὁμόλογα» τῶν 100, 250, 500, 750 καί 1.000 γροσιῶν, πού ἐκδόθηκαν στήν Κόρινθο καί στό Ναύπλιο.

Μερικούς μῆνες ἀργότερα, ἀγοράσθηκαν οἱ ἀναγκαῖες μηχανές γιά τήν κοπή τῶν νομισμάτων καί μεταφέρθηκαν ἀπό τήν Καρδαμύλη τῆς Μεσσηνίας στό μοναστήρι τῆς Παναγίας τῆς Κατακεκρυμμένης στήν Ἀργολίδα, ἐνῶ ὁ ἀρμενικῆς καταγωγῆς Ψαρριανός Κιρκόρ ἀνέλαβε νά προβῆ στή χάραξη καί ἐτοιμασία τῶν μητρῶν. Ἐνῶ, ὁμως, ὄλα ἦταν ἐτοιμα, ὁ Δράμαλης εἰσέβαλε στό Μωρηᾶ καί ἔτσι διαλύθηκε τό πρῶτο νομισματοκοπεῖο πρὶν ἀκόμη προλάβει νά ἀρχίσει τήν κοπή νομισμάτων.

Ἀκολούθησαν πολλές ἄλλες προσπάθειες γιά τήν κοπή ἐθνικοῦ νομίματος, ὄλες ὁμως κατέληξαν γιά διάφορους λόγους σέ ἀποτυχία. Οἱ ὀθωμανικοὶ *παράδες* γνήσιοι ἢ κίβδηλοι, ἐξακολούθησαν νά κυκλοφοροῦν σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς Ἐπαναστάσεως καί νά ἀποτελοῦν τό κύριο μέσο συναλλαγῆς.

Τό πρῶτο νεοελληνικό νόμισμα ἔγινε πραγματικότητα μόλις στά 1829, μέ τόν ἐρχομό τοῦ Κυβερνήτη Ἰωάννη Καποδίστρια. Στήν Αἴγινα ἐγκαταστάθηκε ἕνα παμπάλαιο νομισματοκοπεῖο, ἀγορασμένο στήν εὐτελή τιμή τῶν 100 λιρῶν ἀπό τούς Ἰωαννίτες Ἰππότες τῆς Μάλτας, πού ἀρχισε ἀμέσως νά κόβει ἀργυρά καί χάλκινα νομίσματα.

Ἡ πρώτη νομισματική μονάδα, σύμφωνα μέ τήν ἀπόφαση τῆς Δ΄ Ἐθνοσυνελεύσεως τοῦ Ἄργους, ὀνομάσθηκε συμβολικά *φοῖνιξ*, γιά νά ὑπενθυμίζει σέ ὄλους καί σέ κάθε στιγμή τήν ἀναγέννηση τοῦ Ἔθνους. Γι' αὐτό, ἄλλωστε, καί ὁ ἐμπροσθότυπος ὄλων τῶν νομισμάτων, ἀργυρῶν καί χάλκινων, ἔφερε ἀπεικόνιση τοῦ φοίνικος πού ἀναγεννᾶται, κατά τήν παράδοση, μέσα ἀπό τήν τέφρα του.

Ὁ *φοῖνιξ* ἦταν νόμισμα ἀργυρό, βάρους $1 \frac{3}{8}$ δραμιοῦ καί ὑποδιαρεῖτο σέ 100 λεπτά. Ἡ ἀπόφαση τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως τοῦ Ἄργους προέβλεπε ἐπίσης τήν κοπή καί ἄλλων νομισμάτων, χρυσῶν καί ἀργυρῶν, ἀλλά τέτοια νομίσματα οὐδέποτε ἐκόπηκαν γιατί τό Δημόσιο Ταμεῖο δέν εἶχε τίς ἀπαιτούμενες γιά τήν κοπή τους ποσότητες πολυτίμων μετάλλων.

Τό νομισματοκοπέιο τῆς Αἴγινας, κάτω ἀπό ἐξαιρετικά δύσκολες καί ἀντίξοες συνθήκες (ἐφιλοξενεῖτο στήν αὐλή τοῦ Κυβερνεῖου, τοῦ γνωστοῦ «Παλατιοῦ τοῦ Μπαρμπαγιάννη»), κατόρθωσε νά ἐπιτύχη ἀξιοθαύμαστες ἐπιδόσεις: Στά τρία περίπου χρόνια, πού λειτούργησε, κόπηκαν σ' αὐτό 11.978 ἀργυροὶ *φοίνικες* καί 7.509.989 χάλκινα κέρματα τῶν 20, 10, 5 καί 1 λεπτοῦ. Εἰδικώτερα, τά χάλκινα κέρματα εἶναι:

Μονόλεπτα: 1.518.285 τεμάχια. Πεντάλεπτα: 802.074 τεμάχια. Δεκάλεπτα: 2.916.980 τεμάχια. Εἰκοσάλεπτα: 2.272.650 τεμάχια.

Σύνολο: 7.509.989 τεμάχια.

Πρώτη ἡμέρα ἐπίσημης κυκλοφορίας τοῦ νέου ἐθνικοῦ νομίσματος ὀρίσθηκε ἡ 1η Ὀκτωβρίου 1829, ἐνῶ λίγους μῆνες ἐνωρίτερα, στίς 28 Ἰουλίου, τά μέλη τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως εἶχαν λάβει τά πρῶτα δοκίμια, πού ἐγκρίθηκαν πανηγυρικά μέσα σέ ἀτμόσφαιρα γενικοῦ ἐνθουσιασμοῦ καί ἐθνικῆς ἀγαλλιᾶσεως.

Ὁ βίος τοῦ νομισματοκοπέιου τῆς Αἴγινας ἦταν ἐφήμερος. Ἡ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη καί ἡ ἀναρχία, πού ἀκολούθησε, ὀδήγησαν στήν διακοπή κάθε σχετικῆς δραστηριότητας. Κι ὅταν, ἀργότερα, στίς πρῶτες ἡμέρες τοῦ 1833 ἔφθανε στήν Ἑλλάδα ὁ νέος μονάρχης, ὁ δευτερότοκος γιός τοῦ φιλέλληνα βασιλιᾶ τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου, ἀποφασίσθηκε καί ἐπίσημα τό κλείσιμο τοῦ Ἐθνικοῦ Νομισματοκοπέιου γιατί ἡ λειτουργία του κρίθηκε ἀντιοικονομική.

Ὁ Καποδίστριας εἶχε κυκλοφορήσει, ἐπίσης, καί χαρτονομίσματα πού ἦταν ἀξίας 5, 10, 50 καί 100 *φοινίκων*.

Στίς 8 Φεβρουαρίου 1833 δημοσιευόταν τό Β.Δ. «Περί ρυθμίσεως τοῦ Νομισματικοῦ Συστήματος», μέ τό ὁποῖο εἰσαγόταν νέα νομισματική μονάδα σέ ἀντικατάσταση τοῦ *φοίνικα*, ἡ *δραχμή*.

Τά νέα νομίσματα σχεδιάσθηκαν, χαράχθηκαν καί κόπηκαν στό νομισματοκοπέιο τοῦ Μονάχου. Ἀρχικά, τῆ χάραξη εἶχε ἀναλάβει ὁ Traugott Ertel, γνωστός χαρακτῆς τῆς ἐποχῆς. Ἐπειδή, ὅμως, τά δοκίμια πού ἐτοίμασε δέν κρίθηκαν ἱκανοποιητικά, κλήθηκε ὁ Κάρολος Φρειδερίκος Voight, ὁ ὁποῖος καί ἐχάραξε νέα νομίσματα ἀκολουθώντας τόν κανόνα πού ἴσχυε τότε: τά ἀργυρά ἔφεραν στόν ἐμπροσθότυπό τους τήν κατατομή τοῦ Ὄθωνα καί στόν ὀπισθότυπο τό ἐθνόσημο καί τήν ἀξία καί χρονολογία κοπῆς· τά χάλκινα ἔφεραν κατά τόν ἐμπροσθότυπο μέν τήν ἀξία καί τό ἔτος κοπῆς ἐντός στεφάνης, κατά τόν ὀπισθότυπο δέ τό ἐθνόσημο.

Ἡ κοπή τῶν νέων νομισμάτων ἔγινε μέ μεγάλη ταχύτητα γιατί ἐπιδίωξη τῆς Ἀντιβασιλείας ἦταν

ή άφιξη του Όθωνα νά συμπέσει μέ τή κυκλοφόρηση τών νέων νομισμάτων. Γι' αυτό, καί ή κοπή ενός μέρους τών άργυρών νομισματων, ανατέθηκε στό νομισματοκοπείο τών Παρισίων, ώστε ή δλη εργασία νά προχωρήσει μέ όσο τό δυνατό ταχύτερο ρυθμό. Τελικά, τά νέα νομίσματα έφθασαν στην Ελλάδα μερικους μήνες μετά τήν άφιξη του Όθωνα.

Τό 1836 δημιουργήθηκε τό «Βασιλικό Νομισματοκοπείο Αθηνών», πού άρχικά μέν έκοβε μόνο χάλκινα κέρματα, ενώ, από τό 1842 επεκτάθηκε καί στην παραγωγή άργυρών νομισμάτων. Στο νομισματοκοπείο αυτό (πού είχε εγκατασταθεί σ' ένα επιβλητικό γιά τήν εποχή κτίριο στην πλατεία Κλαυθμώνος, εκεί όπου σήμερα είναι τό Υπουργείο Έσωτερικών) κόπηκαν χάλκινα καί μερικά άργυρά νομίσματα, πού κυκλοφόρησαν ως τήν εκθρόνιση του Όθωνα.

Η άναφορά σέ χρυσά νομίσματα χρειάζεται μιá διευκρίνιση: Μέ τόν έρχομό του Όθωνα στην Ελλάδα, εκτός από άργυρά καί χάλκινα νομίσματα, κόπηκαν επίσης γιά πρώτη φορά καί χρυσά εικοσόδραγμα μέ χρονολογία κοπής τό έτος 1833. Τα νομίσματα αυτά κόπηκαν, βέβαια, στό νομισματοκοπείο του Μονάχου. Είκοσι σχεδόν χρόνια άργότερα, στά 1852, άποφασίσθηκε καί πραγματοποιήθηκε ή κοπή νέων χρυσών νομισμάτων όνομαστικής άξίας είκοσι καί σαράντα δραχμών. Είτε, όμως, γιατί τά οικονομικά τής χώρας ήταν σε οίκτηρή κατάσταση καί δέν υπήρχε στό Δημόσιο Ταμείο ό άναγκαίος γιά τήν κοπή χρυσός, είτε γιατί κόπηκαν τελικά μόνο δοκίμια χωρίς νά ακολουθήσει κανονική κοπή, γεγονός είναι ότι οί δύο αυτές νομισματικές εκδόσεις εκκυκλοφόρησαν σε άφύσικα μικρές ποσότητες: 16 κομμάτια εικοσόδραγμα καί 8 κομμάτια σαραντάδραγμα. Άλλά καί τά περισσότερα από τά σπανιότατα αυτά νομίσματα φαίνεται ότι καταστράφηκαν ή άναχωνεύθηκαν, δεδομένου ότι σήμερα γνωρίζουμε τήν ύπαρξη μόλις τριών ή τεσσάρων. Πρόκειται δηλαδή γιά τίς πιό σπάνιες νεοελληνικές νομισματικές εκδόσεις.

Άπό τό 1841-42 άρχίζει καί ή κυκλοφορία χαρτονομισμάτων τών 10, 25, 50, 100 καί 500 δραχμών, πού χρονικά ή κυκλοφορία τους συμπίπτει μέ τήν ίδρυση τής Έθνικής Τραπεζής τής Ελλάδος. Άξίζει, έξ άλλου, νά τονισθί πώς τά πρώτα χαρτονομίσματα τής όθωνικής περιόδου παραγγέλθηκαν από τήν «Έλληνική Τράπεζα», τόν πρόδρομο δηλαδή τής Έθνικής Τραπεζής, πού ιδρύθηκε λίγους μήνες άργότερα. Χαρακτηριστικό γνώρισμα τών όθωνικών χαρτονομισμάτων είναι ότι φέρουν παραστάσεις μόνο από τήν μία όψη (uniface).

Στά χρόνια πού θά ακολουθήσουν, τό χαρτονόμισμα θά άρχιση σιγά-σιγά αλλά σταθερά νά διαδραματίσει όλο καί πιό κυριαρχικό ρόλο στην νομισματική κυκλοφορία του τόπου.

Νέα περίοδος για τό νεοελληνικό νόμισμα ἀρχίζει μέ τή βασιλεία τοῦ Γεωργίου τοῦ Α΄. Ἡ μικρή καί οἰκονομικά ἀπομονωμένη μέχρι τότε Ἑλλάδα ἔγινε μέλος τῆς «Λατινικῆς Νομισματικῆς Ἐνώσεως», μέ ἀποτέλεσμα οἱ χρυσές καί ἀργυρές δραχμές νά κυκλοφοροῦν ἐλεύθερα στίς περισσότερες εὐρωπαϊκές χῶρες ὅπως, ἀντίστοιχα, κυκλοφοροῦσαν ἐδῶ τά νομίσματα τῶν χωρῶν-μελῶν τοῦ πρώτου αὐτοῦ εὐρωπαϊκοῦ οἰκονομικοῦ ὀργανισμοῦ.

Οἱ νομισματικές ἐκδόσεις πού πραγματοποιήθηκαν κατά τή μακρόχρονη βασιλεία τοῦ Γεωργίου Α΄ (1863-1912) ὑπῆρξαν πολυάριθμες. Ὅλες ἔγιναν σέ γαλλικά νομισματοκοπεῖα καί κυρίως στό φημισμένο Νομισματοκοπεῖο τῶν Παρισίων. Τό «Βασιλικόν Νομισματοκοπεῖον τῶν Ἀθηνῶν» κρίθηκε ἀκατάλληλο καί ἡ λειτουργία του ἀντιοικονομική, γι' αὐτό καί καταργήθηκε.

Οἱ τελευταῖες νομισματικές ἐκδόσεις τῆς περιόδου τοῦ Γεωργίου Α΄ εἶναι ιδιαίτερα ἀξιωματικές γιὰ πρώτη φορά χαραχθήκαν ἀπό ἕνα διάσημο Ἑλληνα καλλιτέχνη, τό ζωγράφο Γεώργιο Ἰακωβίδη. Ἀντίθετα, ὅλα τά προγενέστερα νομίσματα εἶχαν χαραχθῆ ἀπό τό Γάλλο Albert Désiré Barre, ἐκτός ἀπό τά χαλκονικέλινα κέρματα τῶν ἐτῶν 1893-1895, πού χαραχθήκαν ἀπό τόν ἐπίσης Γάλλο Alfred Borrel.

Κώστας Χρ. Χατζιώτης

The Modern Greek State

The first modern Greek coinage was minted in 1829 at the primitive mint of Aegina by John Capodistria. The monetary unit was the silver *phoenix* (= 100 *lepta*) with denominations in multiples of *lepta* (1, 5, 10, 20 *lepta*). The *phenix* also was issued in paper currency (5, 10, 50, 100 *phoenices*). Under king Otto (1833-1862) the *drachma* replaced the *phoenix*. It was issued in multiples in silver and gold, while fractions (*lepta*: 1:100) were struck in silver and copper. In 1836 copper, and later silver coinage began to be minted at the Royal Mint of Athens. In 1841-1842 paper currency began to be issued in denominations of 10, 25, 50, 100 and 500 *drachmae*. Under King George I (1863-1913) Greece joined the Latin Numismatic Union and accordingly adapted its monetary system. At that time the Royal Mint ceased to function and most coins during his reign were minted in Paris.

Kostas Hatziotis

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΧΑΡΤΟΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

I. Καποδίστριας

400

399. Έθνικά Όμόλογα 100, 250, 500, 750 και 1.000 γροσίων ύπογεγραμμένα από τον Θ. Νέγρη
- *400. Χαλκό νόμισμα ενός λεπτού. Έτος κοπής: 1828^(x) Νομισματοκοπέιον Αιγίνης
- *401. Χαλκό νόμισμα πέντε λεπτών. Έτος κοπής: 1828^(x) Νομισματοκοπέιο Αιγίνης
402. Χαλκό νόμισμα δέκα λεπτών. Έτος κοπής: 1828^(x) Νομισματοκοπέιον Αιγίνης
403. Χαλκό νόμισμα δέκα λεπτών. Έτος κοπής: 1830 Νομισματοκοπέιον Αιγίνης
404. Χαλκό νόμισμα ενός λεπτού. Έτος κοπής: 1831 Νομισματοκοπέιον Αιγίνης
- *405. Χαλκό νόμισμα είκοσι λεπτών. Έτος κοπής: 1831 Νομισματοκοπέιο Αιγίνης
- *406. Άργυρό νόμισμα ενός Φοίνικος. Έτος κοπής: 1828^(x) Νομισματοκοπέιον Αιγίνης
- (x) Άν και στά νομίσματα αυτά έτος κοπής φέρεται τό 1828, στην πραγματικότητα έχουν κοπή τον Ιούλιο του 1829, όπως αναφέρεται και στην ιστορική ανασκόπηση, που προηγήθηκε του καταλόγου αυτού.
407. Χαρτονόμισμα πέντε φοινίκων. 1831
- *408. Χαρτονόμισμα πενήκοντα φοινίκων 1831

II. Όθων

- *409. Δοκίμιον του Ertel (Μή έγκριθέν). Έτος κοπής: 1833 Νομισματοκοπέιον Μονάχου
410. Χαλκό νόμισμα ενός λεπτού. Έτος κοπής: 1833 Νομισματοκοπέιον Μονάχου

401

405

411. Χαλκό νόμισμα δύο λεπτῶν. Ἔτος κοπῆς: 1836 Νομισματοκοπεῖον Ἀθηνῶν
412. Χαλκό νόμισμα πέντε λεπτῶν. Ἔτος κοπῆς: 1833 Νομισματοκοπεῖον Μονάχου
413. Χαλκό νόμισμα δέκα λεπτῶν. Ἔτος κοπῆς: 1833 Νομισματοκοπεῖον Μονάχου
414. Ἀργυρό νόμισμα 1/4 δραχμῆς. Ἔτος κοπῆς 1833 Νομισματοκοπεῖον Μονάχου
415. Ἀργυρό νόμισμα 1/2 δραχμῆς. Ἔτος κοπῆς: 1833 Νομισματοκοπεῖον Μονάχου
416. Ἀργυρό νόμισμα 1 δραχμῆς. Ἔτος κοπῆς: 1833 Νομισματοκοπεῖον Μονάχου
- *417. Ἀργυρό νόμισμα 5 δραχμῶν. Ἔτος κοπῆς 1833. Νομισματοκοπεῖα Μονάχου καί Παρισίων
418. Χρυσό νόμισμα 20 δραχμῶν. Ἔτος κοπῆς 1833 Νομισματοκοπεῖον Μονάχου
419. Χαλκό νόμισμα 1 λεπτοῦ. Ἔτος κοπῆς: 1851 Νομισματοκοπεῖον Ἀθηνῶν
420. Ἀργυρό νόμισμα 1/4 δραχμῆς. Ἔτος κοπῆς: 1855 Νομισματοκοπεῖον Βιέννης
421. Ἀργυρό νόμισμα 1/2 δραχμῆς. Ἔτος κοπῆς: 1855 Νομισματοκοπεῖον Βιέννης
422. Ἀργυρό νόμισμα 1 δραχμῆς. Ἔτος κοπῆς: 1851 Νομισματοκοπεῖον Βιέννης.
- *423. Ἀργυρό νόμισμα 5 δραχμῆς. Ἔτος κοπῆς: 1851 Νομισματοκοπεῖον Βιέννης. 409
- *424. Χρυσό νόμισμα 40 δραχμῆς. Ἔτος κοπῆς: 1852 Νομισματοκοπεῖον Βιέννης.

III. Γεώργιος Α΄

425. Χαλκό Δοκίμιον (Essai) 1 λεπτοῦ. Ἔτος κοπῆς: 1869 Νομισματοκοπεῖον Στρασβούργου.

406

417

441. Χρυσό νόμισμα 50 δραχμών. Έτος κοπής: 1876 Νομισματοκοπείον Παρισίων
442. Χρυσό νόμισμα 100 δραχμών. Έτος κοπής: 1876 Νομισματοκοπείον Παρισίων.
443. Χρυσά δοκίμια 50 και 100 δραχμών. (έντός θήκης) Έτος κοπής: 1875 Νομισματοκοπείον Παρισίων
444. Χρυσό νόμισμα 20 δραχμών. Έτος κοπής: 1884 Νομισματοκοπείον Παρισίων
445. Άργυρό νόμισμα 20 λεπτών. Έτος κοπής. 1883 Νομισματοκοπείον Παρισίων.
446. Χαλκονικέλινο νόμισμα 5 λεπτών. Έτος κοπής 1895 Νομισματοκοπείον Παρισίων
447. Χαλκονικέλινο νόμισμα 10 λεπτών. Έτος κοπής 1895 Νομισματοκοπείον Παρισίων
448. Χαλκονικέλινο νόμισμα 20 λεπτών. Έτος κοπής 1895 Νομισματοκοπείον Παρισίων.
449. Χαρτονομίσματα τῶν 5 δραχμῶν
450. Χαρτονομίσματα τῶν 100 δραχμῶν

430

424

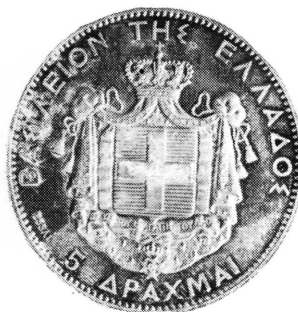
429

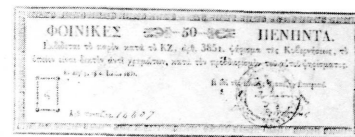
439

428

434

408

Νεοελληνικά Κοσμήματα και Νομίσματα

Στήν τελευταία φάση τῆς παραγωγῆς του, ἀπό τό τέλος τοῦ 19ου αἰώνα καί τίς ἀρχές τοῦ 20οῦ, τό ἑλληνικό κόσμημα ἔχει σάν βασικό διακοσμητικό στοιχεῖο τίς χυτές ἀπομιμήσεις τουρκικῶν κυρίως νομισμάτων. Δέν χωράει ὡστόσο ἀμφιβολία, πῶς ἡ χρήση τοῦ νομίσματος ἀντανακλᾷ αἰσθητικές ἀρχές, ἐδραιωμένες ἀπό πολύ παλιότερες περιόδους, καί μιά ἐκπληκτική συνέχεια, πού σημαδεύει ὅλες τίς περιοχές τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Γεωργίου Α΄ (1864-1913) καί τοῦ Ὁθωνα (1833-1862) ἕως τά βάθη τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Συχνότερα ἀπαντοῦν οἱ τουρκικοί παράδες, τά «*ἄσπρα*», ὑπάρχουν ὁμως καί πλουσιότερα παραδείγματα μέ ἀργυρά νομίσματα εὐρωπαϊκά, ἐνῶ τά χρυσά νομίσματα πού θά στόλιζαν ὅπωςδήποτε πολυτιμότερα κοσμήματα, θά πρέπει νά υποθέσουμε ὅτι χάθηκαν μέσα στίς ἱστορικές περιπέτειες τοῦ ἑλληνισμοῦ. Σέ πολλές περιοχές τό σύστημα τοῦ στολισμοῦ ἐντυπωσιάζει μέ τόν ὑπερβολικό φόρτο τῶν νομισμάτων, συνθέτοντας συχνά ὀλόκληρους θώρακες στά ἐπιστήθια ἢ τά βαρύτερα κοσμήματα τοῦ κεφαλιοῦ. Ἡ συνήθεια αὐτή, κοινή σέ ὅλες τίς περιοχές τῆς νότιας Βαλκανικῆς, τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου καί τῆς βόρειας Ἀφρικῆς, σχετίζεται μέ τήν ἀνάγκη γιά ἀποταμίευση καί εὐκόλη μεταφορά τῶν περιουσιακῶν στοιχείων τῆς οἰκογένειας, καί, ὅπωςδήποτε, μέ τό θεσμό τῆς προίκας.

Ἄγγελος Δεληβοριάς

Modern Greek Jewellery and Coinage

During the last phase of its production, since the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries, Greek jewellery used cast imitations of, mainly, Turkish coins as its principal ornamental element. It is, however, beyond doubt that this use of coinage reflects esthetic values originating in much earlier times; it also indicates a remarkable continuity throughout Greece from the reigns of King Otto (1833-1862) and King George I (1863-1913), reaching back into the early years of Ottoman rule. Turkish *paras* and *akces* were the most frequently used coins; however, more expensive examples of jewellery consisted of European silver coins, while one may well presume that gold coins on more valuable pieces of jewellery were lost in the vicissitudes of Greek history.

In some areas the excessive amount of coins resulted in an impressive system of ornamentation often creating entire thoraces or cumbersome head wear. This usage, which was customary throughout the South Balkans, the Eastern Mediterranean and North Africa, may be related to the requirements of saving and easy transportation of family property and, most certainly, to the institution of dowry.

Angelos Delivorias

Κατάλογος κοσμημάτων με νομίσματα

- 451.** Ἀργυρό επίχρυσο κόσμημα κεφαλόδεσμου ἀπό τήν Ἀγιάννα τῆς Εὐβοίας μέ ἀργυρά αὐστριακά 20λεπτα τοῦ 1810
(Εα 2011)
- 452.** Ἐπίχρυσο ἐπιστήθιο κόσμημα Ἀττικῆς μέ μονόδραγμα Γεωργίου Α΄
(Εα 275)
- 453.** Ἀργυρή ἐπισμαλτωμένη ζώνη Θεσσαλίας μέ ἀργυρό αὐστριακό νόμισμα τοῦ 1703
(Εα 166)
- 454.** Ἀργυρό περιλαίμιο ἀπό τή Μακεδονία μέ σμαλτωμένες πλάκες, ἡμιπολύτιμες πέτρες καί κρεμαστά τουρκικά, αὐστριακά καί ἰσπανικά νομίσματα
(Εα 1744)
- 455.** Ἀργυρό ἐπιστήθιο κόσμημα ἀπό τή Μακεδονία μέ τουρκικά νομίσματα
(Εα 1993)
- 456.** Ἐπίχρυσο ἐπιστήθιο κόσμημα ἀπό τήν Τανάγρα μέ νομίσματα τοῦ Ὄθωνα
(Β.Ε. 514)
- 457.** Ἐπίχρυσα σκουλαρίκια μέ νομίσματα τῆς Ἰσπανίας
(Σ.Ε. ἀρ. 79)
- 458.** Ἐπίχρυσο περιδέραιο ἀπό τή Στερεά Ἑλλάδα μέ κρεμαστά νομίσματα τοῦ Ὄθωνα (1833-1862)
(Εα 2025)
- 459.** Ἐπίχρυσο ἐπιστήθιο κόσμημα ἀπό τήν Ἀττική μέ κρεμαστά τουρκικά φλουριά
(Εα 2134)

- 460.** Τό φεσάκι από τά Καλύβια Ἀττικῆς κεντημένο μέ σειρές ἀργυρά φλουριά (Σ.Ε.)
- 461.** Σύνολο 16 χρυσῶν νομισμάτων ἀπό τό διάκοσμο κοσμημάτων διαφόρων ἐποχῶν (᾽Οθωμανικά-Κωνσταντινούπολης 1710, 1807, 1808, 1808, 1820, 1909, Βεσφαλίας 1727, ρωσικό Μεγ. Αἰκατερίνης 1781, ἑλληνικό 1876, ἀστριακά 1882, 1898, γερμανικό 1887, Τυνησίας 1891, Η.Π.Α. 1905, Ἀλβανίας 1927, αἰγυπτιακό 1929).

Οἱ ναυτικοὶ χάρτες ὡς τὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα

Παρ' όλο πού οί πιό παλιοί χάρτες πού σώζονται μέχρι σήμερα άπαικονίζουν περιοχές τής στεριάς, είναι πολύ πιθανόν οί πρώτοι χάρτες νά ήταν ναυτικοί. Άλλιώς, είναι δύσκολο νά εξηγηθεί πώς λαοί τής αρχαιότητας, όπως οί Φοίνικες ή οί Έλληνες, μπορούσαν νά ταξιδεύουν σέ τόσο μακρινές θάλασσες.

Είναι άναμφίβολο πώς οί πρώτοι ναυτικοί χάρτες θά ήταν γεμάτοι από χονδροειδή λάθη και ιδιαίτερα σημαντικές άτέλειες. Γνωρίζουμε, σήμερα, πόσοι πολλοί αιώνες χρειάστηκαν γιά ν' αρχίσουν οί στεριές και οί θάλασσες νά άποτυπώνονται μέ κάποια σχετική ακρίβεια. Χωρίς λεπτομερειακή κατάγραφη τής «άκτογραμμής», οί πρώτοι ναυτικοί χάρτες θά έδιναν μόνο γενικές κατευθύνσεις και σωστά παρατηρήθηκε ότι ή άποκλειστική τους χρησιμοποίηση θά οδηγούσε σέ βέβαιο ναύαγιο. Μά, καθώς φαίνεται —κι όπως άλλωστε έγινε και στά κατοπινά χρόνια έως σήμερα παρ' όλη τήν τελειότητα πού εμφανίζουν οί σύγχρονοι χάρτες— ο ναυτικός χάρτης δέν ήταν ο άποκλειστικός οδηγός του θαλασσοπόρου. Παράλληλα, άλλα όργανα, έστω και πρωτόγονα, και περιγραφές των άκτων άλληλοσυμπληρώνονταν και μέ τήν ταυτόχρονη χρησιμοποίησή τους έδιναν κάποια σιγουριά στον ναυτικό πού ξεκινούσε γιά ένα μακρινό ταξίδι. Πολύ πριν από τήν πυξίδα, τό άνεμολόγιο, ο άβακας κι ο άστρολάβος, πολύ πριν από τους πορτολάνους, οί περίπλοι και οί σταδιασμοί — πού έδιναν πληροφορίες γιά τίς άκτές και τίς θάλασσες, ίσως και άποστάσεις — ήταν βοηθητικά μέσα πού τά γνώριζαν οί αρχαίοι. Μαζί μέ τους χάρτες, βοηθούσαν άποτελεσματικά γιά νά μπορέσει νά ακολουθηθεί μία όρισμένη πορεία.

Τά λίγα στοιχειά πού σώζονται από τους αρχαίους χρόνους δέν έπιτρέπουν τή συναγωγή άπόλυτα θετικών συμπερασμάτων γιά τους ναυτικούς χάρτες πού ήταν τότε σέ χρήση. Άναμφισβήτητο, όμως, φαίνεται νά είναι ότι ή χαρτογραφία γνώρισε σημαντική άνθιση, αρχίζοντας από τον Άναξίμανδρο, πού προσπάθησε νά χαράξει τήν εικόνα του κόσμου πάνω σέ μία όρειχάλκινη πλάκα, ως τό Δικαίαρχο, τον Έρατοσθένη, τον Κλεομήδη, τον Ίππαρχο και άλλους πολλούς και τελειώνοντας μέ τό Μαρίνο από τήν Τύρο και τον Πτολεμαίο.

Λιγότερο θεωρητικοί, έχοντας όμως γιά βασικό τους μέλημα τήν έξυπηρέτηση συγκεκριμένων πρακτικών σκοπών, οί Ρωμαίοι συνέχισαν τό έργο των Έλλήνων. Άκολούθησαν οί Βυζαντινοί και, παράλληλα, έκαναν τήν εμφάνισή τους οί Άραβες γεωγράφοι και χαρτογράφοι, όλοι μέ ένα κοινό γνώρισμα: τό κέντρο τής έρευνάς τους ήταν ή Μεσόγειος. Σέ Άραβα χαρτογράφο και λόγιο, τον Άμ-

πού Έλ Χασάν, αποδίδεται ή διόρθωση του άνοιγματος τής Μεσογείου, όπως τό είχε υπολογίσει ο Πτολεμαίος, δηλαδή από 61 σέ 48 μοίρες.

Κατά τό Μεσαίωνα μέ τήν παντοδυναμία τής Έκκλησίας και μέ τήν καταπολέμηση κάθε θεωρίας πού δεχόταν τή σφαιρικότητα τής Γής, ή χαρτογραφία πέρασε από μιá περίοδο στασιμότητας.

Μονάχα, πρós τά τέλη του Μεσαίωνα, στη Δυτική Εύρώπη, είδε τό φώς μιá ειδική κατηγορία από χάρτες, πολύ πιό προσεγμένους από τους άλλους, τους «κοινούς» χάρτες, μέ αποκλειστικό σκοπό τή χρησιμοποίησή τους από τους θαλασσοπόρους. Οί «ναυτικοί» αυτοί χάρτες άρχισαν νά εμφανίζονται γύρω στις άρχές του 14ου αιώνα, και έγιναν άργότερα γνωστοί ως «πορτολάνου».

Σέ πολύ γενικές γραμμές, μπορούμε νά τους διακρίνουμε σέ καταλανικούς και σέ ιταλικούς. Οί πρώτοι δέν είναι μονάχα χάρτες, μά δίνουν ταυτόχρονα πολλές χρήσιμες πληροφορίες για τίς διάφορες άκτές. Οί ιταλικοί χάρτες περιορίζονται περισσότερο στην άποτύπωση των άκτων, χωρίς άλλα στοιχεία — ή μέ ελάχιστα.

Ό παλαιότερος καταλανικός ναυτικός χάρτης πού σώζεται μέχρι σήμερα είναι, καθώς φαίνεται, έργο του Angelo De Dalorto. Χρονολογείται από τό 1330 περίπου. Ό πιό παλιός ιταλικός ναυτικός χάρτης πού γνωρίζουμε πρέπει νά είναι ή Carta Pisana, έργο, όπως υποστηρίζουν μερικοί, του Petrus Vesconte, του 1311.

Μιά, ακόμα, αξιοπρόσεκτη διαφορά ανάμεσα στους καταλανικούς και τους ιταλικούς ναυτικούς χάρτες είναι ότι οι πρώτοι άγκαλιάζουν ευρύτερες περιοχές, πού συχνά φτάνουν μέχρι τή Σκανδιναβία και τήν Άπω Άνατολή ενώ, αντίθετα, οι περισσότεροι ιταλικοί χάρτες περιορίζονται, συνήθως, στη Δυτική Εύρώπη ως τίς άκτές τής Άγγλίας και στην περιοχή τής Μεσογείου.

Γενικά, ή ιταλική χαρτογραφία (Γένουα και Βενετία) κράτησε τό προβάδισμα για πολλές δεκάδες χρόνια, εξυπηρετώντας έτσι τίς ανάγκες τής έμπορικης ανάπτυξης πού σημειώθηκε στη χώρα. Στην Ίταλία, άλλωστε, σημειώνεται τον 15ο αιώνα ή λεγόμενη «Πτολεμαϊκή Άναγέννηση», μέ άλλα λόγια ή «ανάκαλυψη» τής Γεωγραφίας του Πτολεμαίου και ή ιδιαίτερα σημαντική της επίδραση στη γεωγραφική άνθηση πού άρχισε νά παρατηρείται από τότε και πού, σιγά σιγά, εξαπλώθηκε σ' όλόκληρη τή Δυτική Εύρώπη. Άκολούθησε ή Γερμανία.

Άργότερα, πρós τά τέλη πιά του 16ου αιώνα, οι γεωγράφοι στις Κάτω Χώρες, μέ περισσότερες και πιό έντονες έπιστημονικές άνησυχίες και μέ αξιώσεις γύρω από τό θέμα τής ακρίβειας των περιο-

χῶν πού ἀποτύπωναν στους χάρτες τους, ἄρχισαν ν' ἀντιδροῦν στήν ἰταλική καί τή γερμανική ὑπεροχή. «Ὁ νόμος τῆς ἀλήθειας ἔχει παραμεληθεῖ σέ πολλούς χάρτες» γράφει ὁ Mercator στόν Ortelius, καταλήγοντας μέ τήν αὐστηρή κρίση ὅτι «οἱ χάρτες τῆς Ἰταλίας εἶναι ιδιαίτερα κακοί στό σημεῖο αὐτό».

Ἔτσι, μέ τά θαυμάσια ἔργα τους, ὁ Mercator (μέ τή νέα προβολή πού ἐφάρμοσε) καί ὁ Ortelius ἔδωσαν τώρα τό προβάδισμα στίς Κάτω Χῶρες — ἓνα προβάδισμα πού ἔμελλε νά κρατήσῃ γιά πολύ καιρό. Μονάχα πολύ ἀργότερα, ἄρχισαν νά ἐμφανίζονται ἐργασίες ἀξιόλογες καί στή Γαλλία καί τήν Ἀγγλία, ἐνῶ ἡ Ἰταλία σιγά σιγά ὑποχωροῦσε καί ἡ Γερμανία παρέμεινε σέ μιὰ «ἀξιοπρεπή» θέση χωρίς, ὅμως, πιά τίποτα πού πραγματικά νά ξεχωρίζει.

Οἱ Κάτω Χῶρες μᾶς δίνουν, γενικά, χαρτογραφικά ἔργα ἀξιοπρόσεχτα, κι ἀνάμεσα σ' αὐτά πολλούς ναυτικούς χάρτες τῆς περιοχῆς τῆς Μεσογείου. Οἱ πιά πολλοί ἀπ' αὐτούς πού βλέπουμε ἐκτεθειμένους εἶναι ὀλλανδικοί.

Δέν πρόκειται, ἐδῶ, νά σταθοῦμε σέ θέματα ἐπιστημονικά ἢ καί τεχνικά, δηλαδή στό πῶς γίνονταν οἱ διάφοροι ὑπολογισμοί, οἱ προβολές καί ἡ θέση τῶν μεσημβρινῶν καί τῶν παραλλήλων. Μόνο γιά τίς γραμμές πού κυριολεκτικά ὀργώνουν τούς ναυτικούς χάρτες, ἄς διευκρινιστεῖ ὅτι μᾶλλον ἀποτελοῦσαν βοηθήματα γιά τήν πορεία τῶν караβιῶν καί τίποτα περισσότερο.

Καί στους χάρτες πού καλύπτουν μεγαλύτερη ἔκταση (ὅπως οἱ χάρτες τῆς Ἀνατολικῆς καί Δυτικῆς Μεσογείου τοῦ Pieter Goos καί τῆς Ἀνατολικῆς τοῦ Frederik de Wit ἢ, ἀκόμα, τῶν παράλιων τῆς Κύπρου τοῦ Ioannes Van Keulen) ἀλλά καί σ' αὐτούς πού ἀπεικονίζεται μιὰ πολύ πύο περιορισμένη ἔκταση (ὅπως στους χάρτες τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου) βλέπουμε τήν ἴδια, ὅσο γίνεται, ὑπεύθνη προσπάθεια γιά τήν ἀποτύπωση μέ ἀκρίβεια κάθε λεπτομέρειας πού ἔχει σχέση μέ τή θάλασσα καί τίς ἀκτές, πράγμα πού δέν τό ἔχουμε συνηθίσει στους «κοινούς» χάρτες τῆς ἴδιας ἐποχῆς, πού μᾶς δίνουν πολύ πύο «ἐπιπόλαια» στοιχεῖα γιά βουνά, ποτάμια — ἀκόμα καί πόλεις.

Παρατηροῦμε, ἐπίσης, τήν ἀπόλυτη ἀδιαφορία γιά τό τί συμβαίνει στήν ἐνδοχώρα. Ἐντυπωσιακή εἶναι ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στίς συνωστισμένες ἀπό τοπωνύμια παραλίες καί τήν ἔρημη ἀπό ὅποιο-δήποτε στοιχεῖο ἐνδοχώρα στό μικρό χάρτη τοῦ Αἰγαίου τοῦ Donato Bertelli.

Μιὰ τελευταία παρατήρηση πού μπορούμε ἐπίσης νά κάνουμε ἐξετάζοντας αὐτούς τούς ναυτικούς χάρτες, εἶναι ὅτι χωρίς νά παύουν ὀλότελα νά εἶναι «ἔργα τέχνης», ὅπως εἶχαν χαρακτηριστεῖ οἱ

Οί ναυτικοί χάρτες ὡς τίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰ.

παλιοί χάρτες, ἀρχίζουν νά διεκδικοῦν, μέ ἀξιώσεις, τό χαρακτηρισμό τους σάν ἔργων πραγματικά ἐπισημονικῶν. Γεγονός πάντως εἶναι ὅτι, μέ τήν προσεγμένη ἀπόδοση κάθε στοιχείου πού ἔχει σχέση μέ τή θάλασσα καί τίς ἀκτές, ἀνοίγουν ἀποφασιστικά τό δρόμο στούς μεταγενέστερους.

Βίκτωρ Θ. Μελάς

Nautical Maps to the Beginning of the 18th Century

Nautical maps began to be drafted in Greek classical antiquity. They were supplemented and corrected by the Romans, Byzantines and Arabs. With the development of longer-range navigation at the end of the Middle Ages, the Catalans and Italians developed the *portolans*, maps of increased exactitude. Genoa and Venice, the great seafaring merchant cities, continued the development of nautical maps during the 15th century, based chiefly on the rediscovery of Ptolemaic geography.

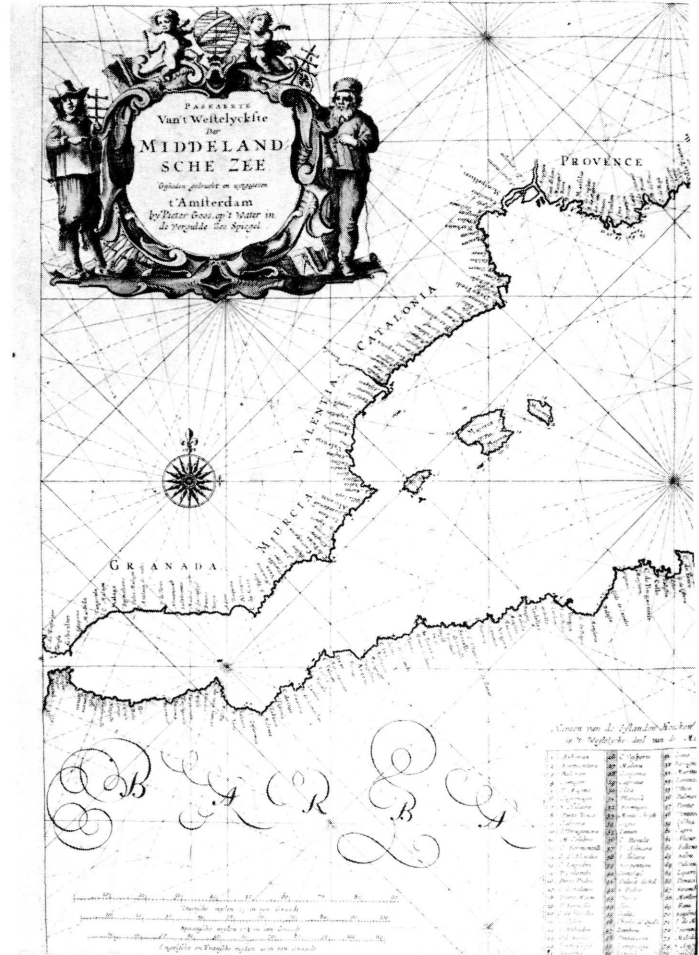
At the end of the 16th century, the demand for more scientific cartography as an aid to long-range navigation led Mercator and Ortelius in the Low Countries to produce maps which surpassed all antecedents. This cartographic tradition was continued later in France and England.

It is characteristic of the old nautical maps that, whereas the seas and coastal areas abound in detail, the hinterland is depicted with significant gaps.

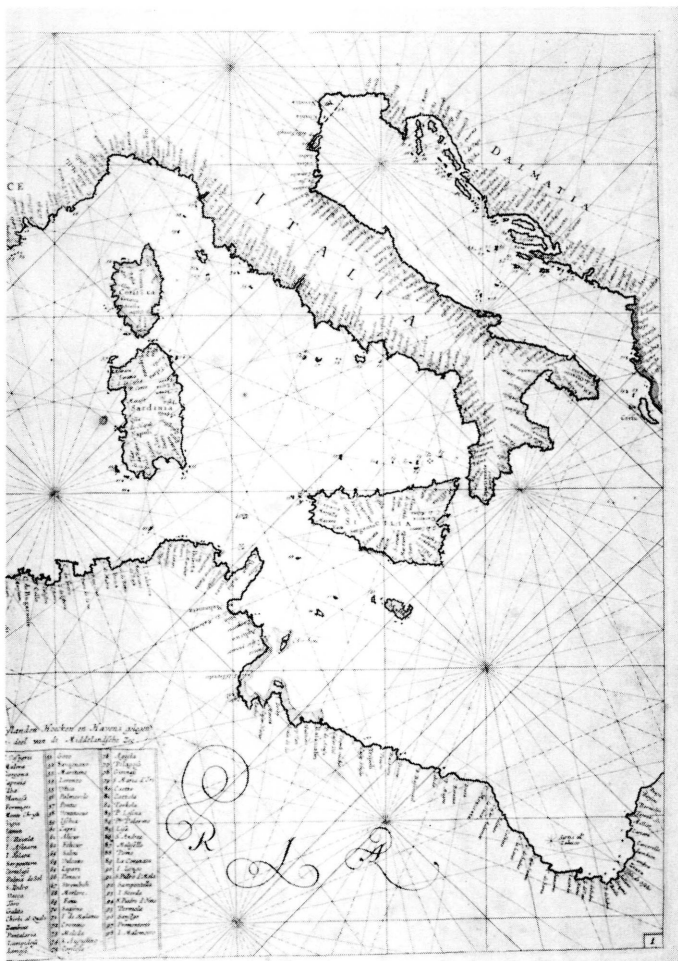
1. Benedetto BORDONE (1460-1539). Χωρίς τίτλο ἀπό τό *Libro de tutte l' Isole del Mundo* (α' ἔκδ. 1528).
2. Donato BERTELLI (περίοδος ἀκμῆς 1558-1584). *L' Arcipelago con il stretto di Costantinopoli et tutti li suoi porti etc.*— Τό Ἀρχιπέλαγος μέ τά στενά τῆς Κωνσταντινούπολης καί ὄλα τά λιμάνια του κλπ.
3. Giovanni Francesco CAMOCIO (περίοδος ἀκμῆς 1558-1572). *Golfo della Prevesa* — Ὁ κόλπος τῆς Πρέβεζας ἀπό τό *Isole famose, porti, forze e terre maritime* (1574).
4. Robert DUDLEY (1573-1649). *Carta particolare del Arcipelago* — Εἰδικός χάρτης τοῦ Ἀρχιπέλαγους ἀπό τό *Dell Arcano del Mare* (Φλωρεντία, α' ἔκδ. 1646-1647).
- *5. Marco BOSCHINI (1613-1678). *Rettimo* — τό Ρέθυμνο ἀπό τό *Il Regno tutto di Candia* (Βενετία, 1651).
- *6. Pieter GOOS (1616-1675) *Paskaerte van't Westelyckste der Middellandsche Zee* — Ναυτικός χάρτης τῆς Δυτικῆς Μεσογείου ἀπό τό *De Zee Atlas ofte Water-Weereld* (Amsterdam, α' ἔκδ. 1666).
- *7. Pieter GOOS (1616-1675). *Paskaerte van't Oostelyckste der Middellandsche Zee* — Ναυτικός χάρτης τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, ἀπό τό ἴδιο μέ τό ὑπ' ἀρ. 6.

8. Hendrick DON(C)KER (1626-1699). Paskaerte van de Archipe-lagusche Zee — Ναυτικός χάρτης τοῦ Αἰγαίου ἀπὸ τὸ *De Zee - Atlas of Water-Waereld* (Amsterdam, α' ἔκδ. 1665).
9. Hendrick DON(C)KER (1626-1699). Pascaerte van de Archipelagusche Zee - Lemnos - Tenedos - Golfo ofte Straete van Constantinopolen — Ναυτικός χάρτης τοῦ Ἀρχιπελάγους — Λήμνος — Τένεδος — Κόλπος καὶ Στενά τῆς Κωνσταντινούπολης.
10. Frederik de WIT (1616-1698). Orientalior districtus Maris Mediterranei — Τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς Μεσογείου ἀπὸ τὸ *Atlas Tabulae Maritimae* (α' ἔκδ. 1660).
11. Ἄνωνυμος (ὀλλανδικός) (β' ἡμισυ 17ου αἰώνα). Paskaarte van den Eylanden Corfu, Pachs en de Antipachsu etc. — Ναυτικός χάρτης τῶν νήσων Κέρκυρας, Παξῶν καὶ Ἀντιπαξῶν κλπ.
12. Ἄνωνυμος (ὀλλανδικός) (β' ἡμισυ 17ου αἰώνα). Paskaarte van het Zuyderdeel van Cephalonia, als meede het Eylandt Zante en de Cust van Morea, van C. Chiarese tot C. Sapienza — Ναυτικός χάρτης τοῦ νοτίου τμήματος τῆς Κεφαλονιάς, τῆς νήσου Ζάκυνθος καὶ τῆς ἀκτῆς τοῦ Μωρητῆ ἀπὸ τὸ Ἀκρ. Κιαρέζε ὡς τὸ Ἀκρ. Σαπιέντζα.
13. Ἄνωνυμος (ὀλλανδικός) (β' ἡμισυ 17ου αἰώνα). De Zeecusten van't Yland Candia etc.— Οἱ ἀκτές τῆς νήσου Κρήτης.

Οἱ ναυτικοὶ χάρτες ὡς τὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰ.

14. Ἀνώνυμος (ὀλλανδικός) (β' ἡμισυ 17ου αἰώνα). Paskaarte van de Zuydelijckste Zeekuste van Morea etc.— Ναυτικός χάρτης τῶν νοτιῶν ἀκτῶν τοῦ Μωρηᾶ κλπ.
15. Ἀνώνυμος (ὀλλανδικός) (β' ἡμισυ 17ου αἰώνα). Paskaarte van't Eylant Metelino — Ναυτικός χάρτης τῆς νήσου Μυτιλήνης.
16. Giacomo Cantelli da VIGNOLA (1643-1695). Arcipelago, Mar Egeo etc.— Τὸ Ἀρχιπέλαγος — Αἰγαῖο κλπ. (Ρώμη, 1685).
- *17. Marco Vincenzo CORONELLI (1650-1718). Navarino Vecchio e Nuovo — Τὸ Ἀρχαῖο καὶ Νέο Ναυαρίνο ἀπὸ τὸ *Morea e Negreponte con le isole adiacenti*, (Βενετία, 1687).
18. Ioannes Van KEULEN (1654-1715) Pas-kaart van't Oosterste deel van de Middlellantsche Zee etc. — Ναυτικός χάρτης τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς Μεσογείου κλπ. ἀπὸ τὸ *De groote nieuwe vermeerderde Zee Atlas* etc (α' ἔκδ. 1680).
19. Ioannes Van KEULEN (1654-1715). Nieuwe Pascaart voor en Gedeelte van de Zeekusten van Barbaria... Eylandt Candia — Νέος ναυτικός χάρτης τμήματος τῶν ἀκτῶν τῆς Βαρβαρίας — Νῆσος Κρήτη, ἀπὸ τὸ ἴδιο μέ τὸ ὑπ' ἀρ. 18

20. Ioannes Van KEULEN (1654-1715). Paskaart van de Archipelagusche Eylanden – Ναυτικός Χάρτης τῶν νησιῶν τοῦ Ἀρχιπελάγους, ἀπό τό ἴδιο μέ τό ὑπ' ἀρ. 18.
21. Ioannes Van KEULEN (1654-1715). Archipelagusche Eylanden – Τά νησιά τοῦ Ἀρχιπελάγους, ἀπό τό ἴδιο μέ τό ὑπ' ἀρ. 18.
22. Edward WELLS (1667-1727). A New Map of the Islands of the Aegaeen sea etc.— Νέος χάρτης τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου ἀπό τό *A new set of maps* (α' ἔκδ. 1700).
23. Ἀνώνυμος (ἀγγλικός) (περί τό 1700). α) A chart of the South part of Morea etc – Χάρτης τοῦ νότιου τμήματος τοῦ Μωρηᾶ κλπ.
β) A Chart of the South part of Cephalonia with the island of Zante and the coast of Morea – Χάρτης τοῦ νότιου τμήματος τῆς Κεφαλονιάς μέ τή νῆσο Ζάκυνθο καί τήν ἀκτή τοῦ Μωρηᾶ.
24. John SELLER (περίοδος ἀκμῆς 1667-1703). A new chart of the Archipelago - Νέος ναυτικός χάρτης τοῦ Ἀρχιπελάγους ἀπό τό «*The English Pilot* (α' ἔκδ. 1677 – ἔκδοση διορθωμένη ἀπό Gaudy, 1716).
25. Gerard Van KEULEN (περίοδος ἀκμῆς 1704-1726). Corfu of Corcyra – Κέρκυρα.

Οι ναυτικοί χάρτες ως τις αρχές του 18ου αι.

26. Pieter Van der Aa (1659-1733). L' Archipel Méridional tu les Iles Cyclades από τό *La Galerie agréable du Monde* (α' έκδ. Leide, 1729).

Σημ. Οι χάρτες με τούς αριθμούς 11 μέχρι και 15, πού αναφέρονται χωρίς τό όνομα του χαρτογράφου, είναι πιθανόν έργα του De Goos ή του Doncker. Ύπάρχουν, πανομοιότυπα, και σε ιταλική έκδοση.

NAVARINO
Vecchio, e Nuovo

Φωτοσύνθεση: «Πορεία», Σόλωνος 77, Ἀθήνα
Ἐκτύπωση: Χρίστος Μοάτσος, Στρυμῶνος 48, Ἀθήνα

